

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ-ΤΜΗΜΑ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ
ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Ἄγγελοι ἀπό μάρτυρες *

Τά ἅγια Νήπια τά ὑπό Ἡρώδου ἀναιρεθέντα
στην ελληνόφωνη χριστιανική γραμματεία

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΤΟΥ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΥ ΦΟΙΤΗΤΗ
ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΙΤΣΑΤΗ ΠΟΥ ΥΠΟΒΛΗΘΗΚΕ ΣΤΟ ΤΜΗΜΑ
ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ ΑΠΘ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΥΦΑΝΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2013

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	5
Συντομογραφίες	9
Εισαγωγή.....	10
A. Τά υπό τοῦ Ἡρώδου ἀναιρεθέντα Νήπια τῆς Βηθλεέμ στην ελληνόφωνη χριστιανική γραμματεία.	
1. Πρωτευαγγέλιο του Ιακώβου	17
2. Ωριγένης.....	18
3. Ευστάθιος Αντιοχείας	19
4. Πέτρος Αλεξανδρείας	20
5. Ευσέβιος Καισαρείας.....	23
6. Μέγας Αθανάσιος	25
7. Γρηγόριος Θεολόγος	29
8. Επιφάνιος Κύπρου	30
9. Γρηγόριος Νύσσης.....	32
10. Ιωάννης Χρυσόστομος.....	35
11. Θεόφιλος Αλεξανδρείας.....	50
12. Θεόδωρος Μοψουεστίας.....	51
13. Κύριλλος Αλεξανδρείας.....	51
14. Νείλος Αββάς.....	52
15. Θεοδώρητος Κύρρου.....	52
16. Βασίλειος Σελευκείας	53
17. Αλέξανδρος μοναχός.....	56
18. Ρωμανός ο Μελωδός.....	56
19. Σωφρόνιος Ιεροσολύμων	57
20. Ολυμπιόδωρος διάκονος Αλεξανδρείας.....	59
21. Ιωάννης Δαμασκηνός.....	60
22. Ιωάννης Ευβοίας	61

23. Ανδρέας Κρήτης.....	64
24. Φώτιος Κωνσταντινουπόλεως.....	65
25. Θεοφύλακτος Βουλγαρίας	68
26. Πέρδικος Εφέσου	68
27. Θεόδωρος Πρόδρομος.....	70
28. Θεοφάνης Κεραμέας	70
29. Γερμανός Κωνσταντινουπόλεως.....	72

B. Θεολογικές εμπεδώσεις

1. Η εξέλιξη της αγιολογικής τιμής των Νηπίων της Βηθλεέμ.....	74
2. Το αγιολογικό πρότυπο των Νηπίων της Βηθλεέμ	
α. Το βάπτισμα του αίματος.....	82
β. Η νηπιότητα ως αγιολογικό γνώρισμα των Νηπίων. Τα νήπια ως πλησιέστερα στο κατ' εικόνα πρότυπα.....	88
γ. Τυχαίο γεγονός, ακούσιο μαρτύριο ή μαρτύριο «διά Χριστόν»	93
δ. Η αδικία, η αποδοχή των δοκιμασιών και η ελπίδας της μέλλουσας ανταπόδοσης	98

Γ. Συμπεράσματα

109

Βιβλιογραφία

I. Πηγές	112
II. Μελέτες-Βοηθήματα	116

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ερέθισμα

Όταν μου προτάθηκε να εκπονήσω μια εργασία με θέμα τα Άγια Νήπια τά υπό Ἡρώδου ἀναιρεθέντα, στο νου μου, ήρθε αστραπιαία μια εικόνα · η εικόνα του σπηλαιού των Αγίων Νηπίων στη Βηθλεέμ, όπως είχε αποτυπωθεί στο μυαλό μου κατά την επίσκεψή μου στους Αγίους Τόπους, κάποια χρόνια πριν. Μια σπηλιά στο υπόγειο των διαμερισμάτων της ορθοδόξου μονής, δίπλα στο ναό της Γεννήσεως του Κυρίου. Κατεβαίναμε θυμάμαι μια σκάλα και στο βάθος του χώρου, μέσα σε προθήκες μουσειακού τύπου, παρατηρούσαμε τα νοτισμένα και σκοτεινά τμήματα ενός βράχου. Πάνω στο βράχο υπήρχαν ακουμπισμένα διάσπαρτα οστά. Μικρά, μεγάλα, σπασμένα οστά, θρύψαλα και απομεινάρια ανθρώπινων σκελετών.

Αμφιβολία

Ανάμεσα στα λείψανα υπήρχαν και κάποια οστά που έμοιαζαν με οστά σκελετού ενός ενήλικου ανθρώπου. Στη νομική-λογοκρατική μου σκέψη εισήλθε αμέσως η αμφιβολία. Πώς είναι δυνατόν τα οστά αυτά να είναι λείψανα νηπίων; Άλλωστε πώς είναι δυνατόν τα λείψανα των νηπίων της Βηθλεέμ να σώζονται τόσους αιώνες μετά; Ποιος τα συγκέντρωσε εδώ αφού τα Νήπια σφαγιάστηκαν σε μια ιουδαϊκή περιοχή πολύ πριν εμφανιστούν οι χριστιανοί ως πιστεύουσα κοινότητα; Ποιος συγκέντρωσε τα οστά τους και τα τοποθέτησε δίπλα στο ναό της Γεννήσεως αφού δεν προέρχονταν μόνο από την πόλη της Βηθλεέμ αλλά και από ολόκληρη την περιοχή; Πώς μπορούμε να είμαστε σίγουροι ακόμα και για την ύπαρξη των Νηπίων, όταν σώζεται μόνο μια αναφορά ενός εκ των τεσσάρων ευαγγελιστών που περιγράφει το γεγονός της σφαγής; Άλλωστε δεν είναι και λίγοι εκείνοι που αμφισβήτησαν το γεγονός καθεαυτό ή έστω τις μυθολογικές διαστάσεις που του αποδόθηκαν κατά καιρούς. Η πρόκληση ήταν μεγάλη, αλλά η επιστημονική δεοντολογία επιβάλλει στον ερευνητή να εργάζεται με συνέπεια και χωρίς προκαταλήψεις. Έχοντας κατά νου τις παραπάνω σκέψεις, επιδόθηκα στο επίπονο, αλλά και συνάμα γοητευτικό έργο της έρευνας.

Μνήμη

Σάββατο, 17 Νοεμβρίου 2012, Αθήνα, Χολαργός, Ιερός Ναός Παναγίας Φανερωμένης. Κατά την αναζήτηση ιερών λειψάνων των αγίων Νηπίων βρέθηκα στον Ιερό Ναό Παναγίας Φανερωμένης Χολαργού. Για καλή μου τύχη πρόλαβα τη Θεία Λειτουργία. Στο τέλος, οι λιγостоί πιστοί που έβγαιναν από την Εκκλησία κοιτούσαν περίεργα τον άγνωστο ταξιδιώτη με το σάκο στην πλάτη. Εγώ πάλι σχεδόν αδιάκριτα μπήκα στο Ιερό, πλησίασα τον ιερέα, που δεν είχε προλάβει ακόμη να ξεντυθεί τα άμφιά του και του εξήγησα ποιος ήμουν και τι αναζητούσα. Με μια φυσική απλότητα και ευγένεια ο ιερέας, χωρίς να δείχνει ενοχλημένος από τον εισβολέα κι ενώ ακόμη προσπαθούσε να ξεντυθεί τα άμφιά του, μου έδειξε από μακριά ένα τραπέζι πίσω από την αγία Τράπεζα. Ήταν ένα τραπέζι πάνω στο οποίο θα τελούταν η δεύτερη Θεία Λειτουργία. Πάνω στη μικρή αγία Τράπεζα ήταν ακουμπισμένο ένα μικρό τεμάχιο από τα λείψανα των αγίων Νηπίων. Ένα ρεσό κεράκι έκαιγε σαν να προσπαθούσε να προθερμάνει το χώρο για τη Λειτουργία, σαν να κρατούσε ζωντανή τη μνήμη, ωστόσο το «Εὐλογημένη ἡ βασιλεία...» καταργήσει το χρόνο. Ξαφνικά η όποια ψευτοεπιστημονική μου αγκύλωση διαλύθηκε. Τι σημασία είχε η γνησιότητα των λειψάνων; Τι θα αποδείκνυε μια εξέταση DNA ή ένα πιστοποιητικό γνησιότητας όταν η μνήμη της Εκκλησίας διατηρούσε ζωντανή την παρουσία των αγίων Νηπίων. Για αιώνες η θεία Λειτουργία τελείται πάνω στα λείψανά τους, τελείται στη μνήμη τους. Τι κι αν τα συγκεκριμένα λείψανα δεν είναι ποτισμένα με το αίμα των Νηπίων. Σημασία έχει ότι το αίμα τους χύθηκε και πότισε τη μνήμη της Εκκλησίας. Άλλωστε, η αποστολή του θεολόγου-αγιολόγου δεν είναι η ανακάλυψη της ιστορικής αλήθειας αλλά η ανακάλυψη της θεολογούμενης αλήθειας, όπως αποκαλύπτεται από το Θεό μέσα στην ιστορία και εκφράζεται από την πιστεύουσα κοινότητα .

Ο καθηγητής Τσάμης πολύ εύστοχα διαπιστώνει ότι τα τελευταία χρόνια, στη Δύση κυρίως, έχει υπερτονιστεί η επιστημονική αγιολογία ενάντια στην πρακτική αγιολογία και την πνευματική εμπειρία της Εκκλησίας¹. Οι αγιολογικές μελέτες έχουν εστιάσει το ενδιαφέρον τους στην έκδοση των αγιολογικών κειμένων και στην αξιολόγηση πληροφοριών που σχετίζονται με τη λαογραφία, την κοινωνιολογία, την ιστορία, τη γλώσσα κλπ. Η ορθόδοξη προσέγγιση όμως του αγιολογικού φαινομένου, χωρίς να παραθεωρεί την αξία της

1. Δ. Γ. Τσάμης, *Αγιολογία της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1999, σ.17-18.

συστηματικής μελέτης των αγιολογικών πηγών, υπογραμμίζει κυρίως το θεολογικό νόημα που κρύβεται πίσω από το γράμμα του κειμένου και αναδεικνύει την κοινή πνευματική εμπειρία της κοινότητας των πιστών².

Έχοντας κατά νου τα παραπάνω, θα θέλαμε να διευκρινίσουμε ότι στην παρούσα εργασία θα προσπαθήσουμε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο να αποτυπώσουμε με επιστημονική αρτιότητα όσα η Εκκλησία μετέφερε στη μνήμη της ανά τους αιώνες για εκείνα τα Νήπια της Βηθλεέμ. Η εργασία αυτή δεν έχει στόχο να ανιχνεύσει κάθε πτυχή της αγιολογικής μνήμης τους. Προς το παρόν, αρκούμαστε στο να αναδείξουμε με αντικειμενικότητα αλλά και κριτική σκέψη τα κείμενα της χριστιανικής γραμματείας τα οποία φωτίζουν την αγιολογική εικόνα των Νηπίων.

Επομένως αντικείμενο της παρούσας διπλωματικής είναι κατά κύριο λόγο η προσέγγιση κάθε πατερικής αναφοράς και αναφοράς εκκλησιαστικού συγγραφέα που σχετίζεται με τα πρόσωπα των αγίων Νηπίων αλλά και με το γεγονός της σφαγής τους. Ομολογουμένως, αν λάβει κανείς υπόψη το μέγεθος της χριστιανικής γραμματείας καθώς και το γεγονός ότι πολλές αναφορές βρίσκονταν κρυμμένες σε έργα που δε θα μπορούσε κανείς να υποψιαστεί, η δυσκολία συγκέντρωσης όλου του υλικού ήταν τεράστια. Ωστόσο, θέλουμε να ελπίζουμε ότι καλύψαμε, αν όχι όλο, τουλάχιστον το μεγαλύτερο μέρος των πηγών.

Αξίζει επίσης, να σημειώσουμε ότι τα έργα που τιτλοφορούνται ή αφιερώνονται ευθέως στα Νήπια της Βηθλεέμ είναι ελάχιστα στον αριθμό. Παρόλα αυτά αναζητώντας τις πηγές διαπιστώσαμε ότι οι εμβόλιμες αναφορές σε άλλα έργα ήταν υπεράριθμες και ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες.

Θα ήταν επομένως άδικο να μη διεισδύσουμε στον πλούτο αυτών των κειμένων αλλά να αρκεστούμε σε μια πρόχειρη επισκόπηση της παρουσίας των Νηπίων στη γραμματεία, με σκοπό να υπεισέλθουμε σε άλλες πτυχές της αγιολογικής τους μνήμης. Κατά τη γνώμη μας, η ενδελεχής μελέτη των σχετικών εκκλησιαστικών κειμένων αποτελεί τη βάση και το θεμέλιο πάνω στο οποίο θα μπορούσε να οικοδομηθεί ένας αγιολογικός φάκελος. Αναμφισβήτητα, κανείς δεν μπορεί να εξετάσει τις πηγές αποσπασματικά και ούτε φυσικά θα αποτολμήσουμε και εμείς κάτι τέτοιο. Λόγω όμως μεθοδολογικής συνέπειας επιλέξαμε

2. Π. Αρ.Υφαντής, *Κλήση, Πορεία, Μετοχή, Η πνευματική οντολογία της χριστιανικής αγιότητας*, σ. 18.

να μελετήσουμε αρχικά μόνο την σχετική γραμματεία, όπως αυτή εντάσσεται στο ιστορικό της πλαίσιο, διατηρώντας ωστόσο πάντοτε και μια κριτική ματιά.

Με την ευχή ο άπειρόκακος και σεπτός δήμος τῶν ἁγίων Νηπίων να πρεσβεύει ὑπὲρ ἡμῶν, νιώθω την ανάγκη να ευχαριστήσω όλους τους καθηγητές που με βοήθησαν στην εκπόνηση της παρούσας μελέτης, ιδιαίτερος δε τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Παναγιώτη Υφαντή, για τις πολύτιμες συμβουλές και την αρωγή που μου προσέφερε όλο αυτό το διάστημα. Εκ καρδίας ευγνωμονώ επίσης όλους όσους με ανέθρεψαν πνευματικά, αλλά και την οικογένειά μου για την αμέριστη συμπαράστασή της. Τέλος, ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στους φίλους οι οποίοι με στήριξαν, ο καθένας με το δικό του τρόπο, στην συγγραφική μου αυτή προσπάθεια.

Νικόλαος Α. Κιτσάτης
Θεσσαλονίκη, 6 Αυγούστου 2013
(Μεταμορφώσεως του Κυρίου)

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- ΒΕΠΕΣ «Βιβλιοθήκη Ελλήνων Πατέρων και Εκκλησιαστικών Συγγραφέων», εκδ.
Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1963.
- ΕΕΘΣΠΘ Επιστημονική Επετηρίς Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ. Νέα Σειρά. Τμήμα
Θεολογίας.
- ΕΠΕ «Έλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας», Πατερικές εκδόσεις «Γρηγόριος ο Παλαμάς»,
Θεσσαλονίκη 1972 κ.έ.
- ΘΗΕ Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια, Αθήνα 1964 κ.ε.
- PG Patrologia cursus completes. Series Graeca, ed. J.P. Migne, Paris 1857-1886.
- SC Sources Chretiennes, ed. Du Cerf, Paris 1942 κ.έ.

Εισαγωγή

Ἡ σφαγή τῶν νηπίων τῆς Βηθλεεμ ἀπὸ τὸν Ἡρώδη

«Τότε Ἡρώδης ἰδὼν ὅτι ἐνεπαίχθη ὑπὸ τῶν μάγων, ἐθυμώθη λίαν, καὶ ἀποστείλας ἀνεῖλε πάντας τοὺς παῖδας τοὺς ἐν Βηθλεεμ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὀρίοις αὐτῆς ἀπὸ διετοῦς καὶ κατωτέρω, κατὰ τὸν χρόνον ὃν ἠκρίβωσε παρὰ τῶν μάγων. τότε ἐπληρώθη τὸ ρηθὲν ὑπὸ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου λέγοντος· φωνὴ ἐν Ραμαῖ ἠκούσθη, θρῆνος καὶ κλαυθμὸς καὶ ὄδυρμὸς πολὺς· Ραχήλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς, καὶ οὐκ ἤθελε παρακληθῆναι, ὅτι οὐκ εἰσίν»³.

Για να μιλήσει κανείς για τα ἅγια Νήπια, είναι πρωτίστως απαραίτητο να προσεγγίσει την αρχαιότερη καταγεγραμμένη μαρτυρία περί αυτών, το κατά Ματθαῖον Ευαγγέλιο. Το Ευαγγέλιο του Ματθαίου περιέχει την πρώτη μαρτυρία για τα ἅγια Νήπια και τη σφαγή τους. Ολόκληρη η σχετική χριστιανική γραμματεία και παράδοση που αναπτύσσεται μετὰ τον Ματθαῖο στηρίζεται και παραπέμπει στη δική του μαρτυρία.

Ο Ματθαῖος στο δεύτερο κεφάλαιο του ευαγγελίου του αφηγείται δύο ἀπὸ τα περιστατικά της νηπιακῆς ηλικίας του Χριστοῦ, την επίσκεψη των μάγων και τη φυγή του Ἰησοῦ στην Αἴγυπτο εξαιτίας του διωγμοῦ του Ἡρώδη και της σφαγῆς των νηπίων της Βηθλεεμ. Ὄταν γεννήθηκε ο Χριστός στη Βηθλεεμ, ἔφτασαν στα Ἱεροσόλυμα, οδηγούμενοι ἀπὸ ἀστέρα, μάγοι ἀπὸ την Ανατολή και ρωτούσαν πού βρίσκεται ο γεννηθεὶς βασιλεὺς των Ἰουδαίων. Ὄταν το ἀκούσε ο Ἡρώδης⁴, ο οποίος ἦταν βασιλέας της Ἰουδαίας κατὰ το χρόνο εκείνο,

3. Μτ 2, 16-18.

4. Ἡρώδης ο Α΄ ο Μέγας (73περίπου-4π.Χ.) βασιλιάς της Ἰουδαίας. Γιὸς του Αντίπατρου, που εἶχε ἐξουδαϊστεῖ. Κέρδισε την εὐνοία του Αντώνιου και κατόρθωσε να γίνει τετράρχης και ἀργότερα βασιλιάς της Ἰουδαίας, θέση που διατήρησε και ἐπὶ Ὀκταβιανού. Ευφυῆς, καχύποπτος και βίαιος διέπραξε στυγερά εγκλήματα. Ἐκτέλεσε ἱερεῖς και συγγενεῖς και ἀποδεκάτισε το Συνέδριο. Σκότωσε, ἐπίσης, ὡς συνωμότες τη γυναῖκα του Μαριάμνη, τη μητέρα και τον παπποῦ της και τους γιούς, Ἀλέξανδρο, Ἀριστόβουλο και Αντίπατρο. Ἐκτὸς ἀπὸ τη σφαγή των νηπίων και ἐνῶ ἤδη υπέφερε ἀπὸ ἀνίατη ἀσθένεια, ἔδωσε ὑστατη διαταγή να σφραγιαστοῦν στον ἱπὸδρομο ὅλα τα ἀνώτερα στελέχη της πολιτικῆς, στρατιωτικῆς και θρησκευτικῆς ηγεσίας, ὥστε κατὰ το θάνατό του να θρηνῆσει ἀναγκαστικά ολόκληρη ἡ χώρα. Ἐνδεικτικῆς της καθολικῆς μετὰ τον θάνατό του ἀπαξίωσης εἶναι ἡ πληροφορία που διασώζει ο ἱστορικός Μακρόβιος, ὅτι, ὅταν ο Ἀύγουστος πληροφορήθηκε ὅτι ἀνάμεσα στα παιδιά που διέταξε ο Ἡρώδης να σφαχτοῦν ἦταν και ο γιὸς του Αντίπατρος, εἶπε: «Κρεῖσσον Ἡρώδου ὅα εἶναι, ἢ οὐα», δηλαδή καλύτερα να εἶναι κάποιος χοῖρος του Ἡρώδη παρά παιδί του. Βλ. Shimon Applebaum, *Herod I*, *Encyclopaedia Judaica* vol. 8, Keter Publishing House Jerusalem, Israel 1974³, σ. 375. Πρβλ. Φρειδερίκος Γ. Φάρραρ, *Ὁ βίος του Χριστοῦ*, μτφρ. Ἀλ. Παπαδιαμάντη, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 2002², σ. 47.

ταράχτηκε και μαζί του ταράχτηκε και όλη η πόλη των Ιεροσολύμων. Συγκέντρωσε όλους τους αρχιερείς και γραμματείς του λαού και ζητούσε από αυτούς να πληροφορηθεί πού θα γεννηθεί ο Χριστός. Εκείνοι, ερμηνεύοντας την προφητεία του Μιχαία⁵, του είπαν ότι θα γεννηθεί στη Βηθλεέμ της Ιουδαίας. Τότε, κάλεσε κρυφά τους μάγους και εξακρίβωσε από αυτούς το χρόνο που φάνηκε το αστέρι. Ύστερα τους έστειλε να βρουν το παιδί και να τον ειδοποιήσουν για να πάει να το προσκυνήσει και αυτός. Οι μάγοι όμως, αφού βρήκαν και προσκύνησαν το θείο βρέφος, καθοδηγούμενοι από όνειρο δεν επέστρεψαν στον Ηρώδη αλλά αναχώρησαν για την πατρίδα τους από άλλο δρόμο. Όταν ο Ηρώδης συνειδητοποίησε ότι οι μάγοι τον ξεγέλασαν, θύμωσε και έστειλε τους στρατιώτες του να θανατώσουν όλα τα παιδιά της Βηθλεέμ και των περιχώρων της από δύο ετών και κάτω, σύμφωνα με το χρόνο, τον οποίο εξακρίβωσε από τους μάγους. Η αφήγηση του Ματθαίου τελειώνει με μία ερμηνεία του χωρίου του Ιερεμία: « Φωνή έν Ραμᾶ ἠκούσθη, θρήνος καί κλαυθμός καί ὄδυρμός πολὺς Ῥαχήλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς, καί οὐκ ἤθελε παρακληθῆναι, ὅτι οὐκ εἰσίν»⁶.

Το χωρίο του Ιερεμία αναφέρεται στη σύζυγο του Ιακώβ, Ραχήλ, η οποία ετάφη στην Ραμά, μία περιοχή της Παλαιστίνης που ταυτίζεται με τη Βηθλεέμ. Σύμφωνα με τη βιβλική διήγηση, η Ραχήλ ήταν η αγαπημένη γυναίκα του Ιακώβ⁷. Ο Ιερεμίας αναφερόμενος στο θρήνο της Ραχήλ είχε πιθανόν κατά νου τη Βαβυλώνια αιχμαλωσία. Παρουσιάζει δηλαδή τη Ραχήλ, τη μητέρα του Ιωσήφ και του Βενιαμίν, να θρηνεί από τον τάφο την εξορία των παιδιών της, δηλαδή των απογόνων της, όταν εκείνοι, οδηγούμενοι στην αιχμαλωσία, περνούσαν από μπροστά της.

Σύμφωνα όμως με την ερμηνεία του Ματθαίου, το παραπάνω χωρίο αποτελεί μία προφητεία, η οποία εκπληρώνεται με τη σφαγή των νηπίων της Βηθλεέμ. Η ερμηνεία του παραπάνω χωρίου του Ιερεμία από το Ματθαίο δεν εξαντλείται στην ιστορική της διάσταση αλλά αποκτά και προφητική ισχύ. Σύμφωνα δε με τον Παναγιώτη Τρεμπέλα, ο Ματθαίος δεν προσαρμόζει απλώς τα λόγια του Ιερεμία σε ένα άσχετο γεγονός της Καινής Διαθήκης.

5. Μιχ 5,1.3.

6. Ιερ 31, 15 κατά το πρωτότυπο και 38,15 κατά τους Ο΄.

7. Ο Ιακώβ δούλεψε στον πατέρα της Λάβαν επτά χρόνια για να λάβει την άδεια να την παντρευτεί, επειδή την αγαπούσε πολύ, αλλά ο Λάβαν τον εξαπάτησε και του έδωσε ως γυναίκα του την πρώτη θυγατέρα του, τη Λεία. Τότε ο Ιακώβ δούλεψε άλλα επτά χρόνια για να αποκτήσει τη γυναίκα που αγαπούσε και καρποί αυτής της αγάπης υπήρξαν ο Ιωσήφ και ο Βενιαμίν (Γεν. 29, 16-30).

Αντιθέτως ζωντανεύει την προφητεία και της δίνει πραγματική και ζωηρότερη ακόμα εφαρμογή με σκοπό να περιγράψει τη λύπη των Ισραηλίδων μητέρων που είδαν τα τέκνα τους να σφάζονται από τον Ηρώδη.⁸

Το δεύτερο κεφάλαιο του κατά Ματθαίον ευαγγελίου αποτελεί την πρώτη και μοναδική βιβλική μαρτυρία για την ύπαρξη και τη δολοφονία των Νηπίων της Βηθλεέμ. Από τους τέσσερεις ευαγγελιστές μόνο ο Ματθαίος περιγράφει το γεγονός της σφαγής και δε σώζεται επίσης καμία άλλη μαρτυρία, χριστιανική ή μη, πριν από αυτή του ευαγγελιστή⁹. Ο ιστορικός Ιώσηπος δεν αναφέρει τη βρεφοκτονία, πιθανόν διότι δεν τη γνώριζε. Ο Νικόδημος ο αγιορείτης στο *Συναξαριστή* αναφέρει ότι κάποιοι υποστηρίζουν πως η σφαγή θεωρήθηκε από τους συγχρόνους της ως μία στάση των στρατιωτών και όχι ως διαταγή του Ηρώδη. Άλλοι πάλι, σύμφωνα με τον Νικόδημο, υποστηρίζουν ότι ο Ιώσηπος δε βρήκε τη βρεφοκτονία στα ιστορούμενα του Νικολάου του Δαμασκηνού, ο οποίος ήταν φίλος του Ηρώδη και κύρια πηγή του Ιώσηπου, και σκέπαζε τις αισχρές πράξεις του φίλου του. Πιθανόν είναι, επίσης, η σφαγή να εκτελέστηκε μυστικά ή ακόμη και να μη θεωρήθηκε αξιοσημείωτο γεγονός, δεδομένης της συνηθισμένης βιαιότητας της εποχής και του στυγνού χαρακτήρα του Ηρώδη. Το γεγονός ότι η παραπάνω αφήγηση δεν περιέχεται στα άλλα ευαγγέλια προκάλεσε έντονες συζητήσεις σχετικά με την αξιοπιστία της¹⁰. Το αποσπασματικό της αφήγησης, όμως, κάθε άλλο παρά αποδεικνύει την αναξιπιστία της. Αντιθέτως, αν λάβουμε υπόψη ότι οι ευαγγελικές αφηγήσεις δεν αντιφάσκουν σε κανένα σημείο αλλά αλληλοσυμπληρώνουν η μία την άλλη, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι καθίστανται ειλικρινέστερες και πιο αξιόπιστες.¹¹

Ωστόσο, η σφαγή των νηπίων δεν αμφισβητήθηκε μόνο εκ του γεγονότος ότι δεν αναφέρεται από τους άλλους ευαγγελιστές αλλά και για πολλούς άλλους λόγους. Η σφαγή στη Βηθλεέμ αποτελεί ένα ειδεχθές έγκλημα που έχει σημαδέψει την ιστορία της

8. Π. Τρεμπέλας, *Υπόμνημα εις το κατά Ματθαίον Ευαγγέλιον*, Αθήνα 1989., σ. 51.

9. Βλ. σχετικώς Νικόδημος Αγιορείτης, *Συναξαριστής τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ*, τ. Α' εκδ. Δόμος, Αθήνα 2005², σ.782-783. Πρβλ., Γεώργιος Π. Πατρόνος, *Η ιστορική πορεία του Ιησού από τη φάτνη ως τον κενό τάφο*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1997³, σ. 158επ., Φρειδερίκος Γ. Φάρραρ, *Ο βίος του Χριστού*, μτφρ. Αλ. Παπαδιαμάντη, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2002², σ. 43επ.

10. Paul L. Maier, *Herode and Infants of Bethlehem*, «Chronos, Kairos , Christos II, Chronological, Nativity, and Religious Studies in Memory of Ray Summers», Mercer University Press, USA 1998, σ. 172.

11. Φρειδερίκος Γ. Φάρραρ, *Ο βίος του Χριστού*, μτφρ. Αλ. Παπαδιαμάντη, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2002², σ. 32.

ανθρωπότητας και έχει αποκτήσει μυθικές διαστάσεις. Είναι αλήθεια ότι η αφήγηση του Ματθαίου σε πολλές περιπτώσεις διανθίστηκε με διάφορα μυθιστορηματικά στοιχεία. Στην παραδεδομένη αλήθεια περί των νηπίων και της σφαγής εισχώρησαν επίσης πολλές υπερβολές, παραχωρώντας το δικαίωμα σε μελετητές να αμφισβητήσουν ακόμα και την ύπαρξή τους. Επειδή ακριβώς ορισμένοι μελετητές αδυνατούν να εξηγήσουν με επιστημονικό τρόπο όλα εκείνα τα μυθιστορηματικού τύπου στοιχεία που προστέθηκαν στην αφήγηση του Ματθαίου, αμφισβητούν την ιστορικότητα του γεγονότος.

Μία από τις παραπάνω υπερβολές είναι η παράδοση που έχει επικρατήσει, ότι ο αριθμός των νηπίων ήταν 14.000¹². Αυτή η πληροφορία διασώθηκε κυρίως σε συναξάρια και τυπικά μοναστηριών, παρά το γεγονός ότι ούτε ο Ματθαίος ούτε κάποιος από τους πατέρες της Εκκλησίας αναφέρθηκαν ποτέ στον αριθμό των φονευθέντων νηπίων. Στη δυτική παράδοση μάλιστα, ο αριθμός τους ανέρχεται σε 144.000, ενώ στη συριακή σε 64.000¹³. Είναι φανερό ότι κάτι τέτοιο θα ήταν αδύνατο, αν λάβουμε υπόψη ότι ολόκληρος ο πληθυσμός της Βηθλεέμ την εποχή της σφαγής δεν ανερχόταν σε πάνω από 300-1.000 άτομα¹⁴ και τα νήπια δε θα ξεπερνούσαν τα 20-30 στον αριθμό¹⁵. Προφανώς, ο αριθμός αυτός έχει συμβολικό χαρακτήρα¹⁶ και πρόκειται για ένα λαϊκό μύθο που δεν έχει σχέση με το ιερό κείμενο, ούτε υποστηρίζεται από τους μεγάλους εκκλησιαστικούς συγγραφείς της Ανατολής.

Κατά τη γνώμη μας, όμως, είναι επιπόλαιο να αμφισβητεί κανείς την ύπαρξη των νηπίων επειδή, άγνωστο πως, αποδόθηκαν κάποια μυθικά στοιχεία στην ιστορία τους. Όσοι αμφισβητούν την ύπαρξή τους λόγω του φημολογούμενου αριθμού, δυστυχώς δε γνωρίζουν το κατά Ματθαίον ευαγγέλιο και όλη την χριστιανική γραμματεία. Αντιθέτως, βασίζονται επιπόλαια σε μία αμφιβόλου προέλευσης παράδοση.

Άλλοι πάλι μελετητές αμφισβητούν την ιστορικότητα της σφαγής και αποδίδουν την αφήγηση στην κακή φήμη που είχε ο βασιλιάς Ηρώδης. Θεωρούν ότι η ιστορία της σφαγής

12. Josephi Simonii Assemani, *Kalendaria Ecclesiae Universae*, tomus quintus, Romae MDCCLV, Decembris XXIX, σ. 519.

13. Alban Butler, *Lives of the saints*, edit. by Herbert Thurston, S. J. , Donald Attwater, Burns & Oates, IV. October, November, December, σ. 626.

14. W.F. Albright and C.S. Mann, *The Anchor Bible, Matthew*, The Anchor Bible Doubleday, σ. 19.

15. Alexander Jones, *The Gospel According to St Matthew*, Geoffrey Chapman, London 1965, σ. 55.

16. Alban Butler, *Lives of the saints*, edit. by Herbert Thurston. S. J. , Donald Attwater, Burns & Oates, IV. October, November, December, σ. 626.

των νηπίων είναι ένας κλασικός « μύθος τυράννου», δηλαδή ένας μύθος που δημιουργήθηκε γύρω από την κακή φήμη ενός σκληρού βασιλέα¹⁷. Μία τέτοια θεωρία όμως, κατά τη γνώμη μας, δε λαμβάνει υπ' όψιν το σκοπό συγγραφής και το νόημα της αφήγησης. Ο Ματθαίος δεν ασχολείται με το πρόσωπο του Ηρώδη ούτε τον ενδιαφέρει να γράψει μυθοπλασία. Κεντρικός άξονας όλων των αφηγήσεων του ευαγγελιστή είναι το πρόσωπο του Χριστού. Η σφαγή των νηπίων δεν αποτελεί για εκείνον ένα περιστατικό της ζωής του Ηρώδη αλλά σημείο της ζωής και του διωγμού του Χριστού και εκπλήρωση μιας προφητείας. Άλλωστε, αν ο Ματθαίος ήθελε να αναφερθεί σε έναν «τυραννικό μύθο» γύρω από τον Ηρώδη, σίγουρα θα προτιμούσε να αναφερθεί στο φρικτό του τέλος, στο οποίο είχαν αποδοθεί μυθικές διαστάσεις ακόμα και από μη εκκλησιαστικούς συγγραφείς.

Κατά τη γνώμη μας, μια ακριβέστερη ερμηνεία θα μπορούσε να είναι εκείνη που ενστερνίζεται και ο καθηγητής Αγουρίδης, η οποία υποστηρίζει ότι η σφαγή των νηπίων, όπως περιγράφεται στο 2^ο κεφάλαιο του κατά Ματθαίον ευαγγελίου, αποτελεί μία αφήγηση που στηρίζεται σε συγκεκριμένες ιστορικές εμπειρίες του ίδιου του ευαγγελιστή και εκφράζει μία λαϊκή εκκλησιαστική παράδοση με στοιχεία θρύλου που είναι συνδεδεμένα με ιδιάζοντα τρόπο ερμηνείας της Παλαιάς Διαθήκης¹⁸. Το έργο του Ματθαίου είναι γραμμένο μέσα σε ένα εχθρικό ιουδαϊκό περιβάλλον. Η αφήγηση του διωγμού του Χριστού από τον Ματθαίο αποκαλύπτει την εχθρότητα που αντιμετώπιζαν οι χριστιανοί της εποχής του συγγραφέα είτε από εθνικιστές επαναστάτες ιουδαίους είτε από την ομάδα των Ηρωδιανών¹⁹. Ο Ματθαίος με την αναφορά του στο διωγμό του Ιησού και στη σφαγή των Νηπίων επιχειρεί πιθανότατα να υποστηρίξει τη μεσσιανικότητα του Ιησού απέναντι στους ψευδοπροφήτες και τις μεσσιανικές φιλοδοξίες της Ηρωδιανής παράταξης, αλλά και γενικότερα απέναντι στους ιουδαίους πολέμιους της Εκκλησίας. Ο ευαγγελιστής δε γράφει ιστορία, ούτε όμως και μυθοπλασία. Αντιθέτως, στηρίζεται στα ιστορικά γεγονότα και στις παραδόσεις για να θεολογήσει και να ομολογήσει τη μεσσιανικότητα του Ιησού, ο οποίος δώκεται ήδη από τα σπάργανά του.

17. Βλ. E. Mary Smallwood, *The Jews under Roman Rules*, E.J. Brill Leiden, 1981², σ. 103-104.

18. Σ. Αγουρίδης, *Ματθαίος ο ευαγγελιστής*, εκδ. Άρτος Ζωής, Αθήνα 2000, σ. 42.

19. Πρόκειται για μια ομάδα του ιουδαϊκού λαού για την οποία δεν έχουμε πολλές πληροφορίες. Φέρονται ως οπαδοί του Ηρώδη Αντίπα Α΄. Φαίνεται να υποστήριζαν την πολιτική του Ηρώδη αλλά και θρησκευτικές του δοξασίες. Πρβλ. Γεώργιος Γρατσέας, ΘΗΕ, τ.6, σ. 71.

Εκτός από εκείνους που θεωρούν την αφήγηση της σφαγής των νηπίων ένα παραμύθι, υπάρχει και μια μερίδα μελετητών που υποστηρίζει ότι πρόκειται για μια εβραϊκή φαντασία, εξαρτώμενη από παραδόσεις που σχετίζονται κυρίως με τον Μωυσή. Η φυγή του Μωυσή και η διαταγή του Φαραώ να θανατωθούν όλα τα αρσενικά παιδιά των Εβραίων παρουσιάζει πολλά κοινά στοιχεία. Για πολλούς, οι ομοιότητες αυτές αποτελούν κοινό τόπο ενός επαναλαμβανόμενου μύθου²⁰. Για τους Πατέρες της ανατολικής Εκκλησίας, όμως, η ιστορία του Μωυσή αποτελεί προτύπωση της ιστορίας του Χριστού. Με τον ίδιο τρόπο, η ιστορία του αφανισμού των παιδιών των Εβραίων από τον Φαραώ κατανοείται από τους Πατέρες ως μια προτύπωση της σφαγής των νηπίων και όχι ως ένας παραλλαγμένος μύθος. Άλλωστε, στην ορθόδοξη παράδοση ο μύθος δεν αποτελεί ένδειξη επιστημονικής ανεπάρκειας αλλά αποτέλεσμα εμπειρικού βιώματος και δημιουργός πολιτισμού. Όπως τονίζει ο καθηγητής Ματσούκας: «Έπιστήμη καί μύθος πάνε μαζί· κάθε διάσπαση αποτελεί ἄρρώστια τοῦ πολιτισμοῦ»²¹.

Όλες οι παραπάνω θεωρίες και αμφισβητήσεις είναι ένα δείγμα από την πλούσια φιλολογία που έχει αναπτυχθεί γύρω από την αφήγηση του Ματθαίου και αποκαλύπτουν ότι η σφαγή των νηπίων είναι ένα τραγικό γεγονός που στιγμάτισε την ανθρώπινη ιστορία και απασχολεί μέχρι σήμερα τους μελετητές. Σήμερα δυστυχώς, όπως φαίνεται από τη βιβλιογραφία, οι μελετητές κυρίως της Δύσης αναλώνονται στη σχολαστική και ίσως ανούσια βάσανο να αποδείξουν την ιστορικότητα της ύπαρξης των νηπίων. Η αλήθεια όμως είναι ότι στο διάβα της ιστορίας εκείνο που απασχόλησε την Εκκλησία δεν ήταν η ιστορικότητα της ύπαρξης τους αλλά η θεολογική και αγιολογική τους αξιολόγηση. Τα νήπια της Βηθλεέμ προβλημάτισαν την Εκκλησία, παραδειγματίσαν με τη θυσία τους, αναγνωρίστηκαν ως άγιοι της και τιμήθηκαν ως στεφανωθέντες μάρτυρες.

Ίσως να ξενίζει το γεγονός ότι αναφερθήκαμε εξ αρχής σε διάφορες θεωρίες αμφισβήτησης της ύπαρξης των νηπίων. Η αλήθεια είναι ότι επιλέξαμε σκόπιμα να το κάνουμε αυτό, διότι θέλαμε ακριβώς να αναδείξουμε τη δυσκαμψία που παρουσιάζουν οι σχολαστικές προσπάθειες της ανακάλυψης μιας «κατεψυγμένης» ιστορικής αλήθειας, σε αντίθεση με την κριτική επιστημονική προσέγγιση μιας αγιολογικής εμπειρίας, όπως μεταφέρεται ανά τους αιώνες και εκφράζεται μέσα στην παράδοση της πιστεύουσας κοινότητας. Άλλωστε η

20. W. D. Davies and D. C. Allison, *Matthew*, International Critical Commentary, σ. 265.

21. Ν. Ματσούκας, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2001, Λόγος και μύθος, σ. 332.

Εκκλησία «καθοδηγείται ἐν ἁγίῳ Πνεύματι ἀπὸ τοὺς πνευματοφόρους ἁγίους καὶ ὄχι ἀπὸ θεολόγους ἐπιστήμονες, μὴ ἀποδεχόμενὴ τὴν προτεραιότητα τῆς οποιασδήποτε ἐπιστημονικῆς γνώσης ἐναντὶ τῆς αἰσιοπνευματικῆς ἐμπειρίας»²².

Εκείνη που ἀποκαλύπτει τὴν κοινὴ ἐμπειρία ὅλων τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς Βίβλου ἕως καὶ σήμερα εἶναι ἡ μνήμη τῆς Ἐκκλησίας. Αὐτὴ ἡ μνήμη εἶναι που καταξιώνει καὶ διασώζει καὶ τὰ αἰσιολογικὰ πρότυπα, τοὺς ἁγίους. Ἡ μνήμη τῶν ἁγίων δὲν περιμένει νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ ἀπὸ ἐπιστημονικὲς ἀποδείξεις οὔτε ἀποστειρώνεται ἀπὸ θεωρίες υποψίας. Ἡ μνήμη τῶν ἁγίων, εἶναι μὴ διαρκῆς, ζῶσα πραγματικότητα, που ἀποτυπώνεται διαχρονικὰ σὲ ὅλες τὶς ἐκφάνσεις τῆς λατρευτικῆς, λογοτεχνικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς ζωῆς τῶν πιστῶν. Ἀπὸ τὴ μνημόνευση τῶν ἁγίων στὴ θεία Ἐυχαριστία καὶ τὴν τέλεση τῆς Λειτουργίας πάνω στα λείψανά τους ἕως τὰ μελωδικὰ τροπάρια καὶ τὶς ἀκολουθίες καὶ ἀπὸ τὰ ἀμέτρητα ἔργα τοῦ λόγου (τὰ συναξάρια, τὰ μαρτυρολόγια, τοὺς βίους τῶν ἁγίων, τὶς ομιλίες, τὰ ποιήματα) ἕως τὰ μνημειώδη ἔργα τέχνης (τοὺς ναοὺς, τὶς εἰκόνες, τὶς αἰσιογραφίες, τὶς λειψανοθήκες, τὰ τραγούδια, τοὺς πίνακες, τὰ ἔθιμα) ἡ Ἐκκλησία μαρτυρεῖ τὴν αἰσιότητα τοῦ προσώπου που κατόρθωσε νὰ ομοιάσει στὸ Θεό.

Ἐχοντας κατὰ νου τὰ παραπάνω, οφείλουμε νὰ τονίσουμε στὸν ἀναγνώστη ὅτι σκοπὸς τῆς παρούσας μελέτης δὲν εἶναι νὰ μιλήσουμε ἐμεῖς γιὰ τὰ ἁγία Νήπια ἀλλὰ νὰ φωτίσουμε τὴ μνήμη τῆς Ἐκκλησίας γιὰ ἐκεῖνα, ὅπως ἀποτυπώνεται στὰ ἔργα τοῦ λόγου. Ἡ παρούσα ἐργασία λοιπὸν στοχεύει στὸ νὰ ἀναδείξει ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἔργα τοῦ λόγου που ἔχουν νὰ μας πουν κάτι γιὰ τὰ ἁγία Νήπια καὶ νὰ ἐπισημάνει τὰ θεολογικὰ καὶ αἰσιολογικὰ συμπεράσματα που ἐξάγονται ἀπὸ τὸ λόγο αὐτό.

22. Ἀραμπατζῆς Χρ., *Ἐρμηνεία καὶ παρερμηνεία τῆς πατερικῆς παράδοσης μέσα στὴν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας*, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη.

Α. Τά υπό τοῦ Ἡρώδου ἀναιρεθέντα νήπια τῆς Βηθλεέμ στην ἐλληνόφωνη χριστιανική γραμματεία.

1. Πρωτευαγγέλιο του Ιακώβου

Η πρώτη αναφορά για τα ἅγια Νήπια που σώζεται στην χριστιανική γραμματεία μετά το ευαγγέλιο του Ματθαίου είναι το Πρωτευαγγέλιο του Ιακώβου. Πρόκειται για ένα από τα αρχαιότερα και σημαντικότερα ἀπόκρυφα χριστιανικά κείμενα, που χρονολογείται στο δεύτερο μισό του 2^{ου} αιώνα. Το κείμενο αυτό αναδείχθηκε σε ένα από τα δημοφιλέστερα χριστιανικά λαϊκά αναγνώσματα και γι'αυτό επηρέασε σημαντικά τη λατρευτική ζωή της Εκκλησίας σε Ανατολή και Δύση. Ο συγγραφέας του κειμένου, ο οποίος είναι ἄγνωστος, στο 22^ο κεφάλαιο αναφέρεται στη διαταγή του Ἡρώδη να θανατωθούν όλα τα βρέφη από δύο ετών και κάτω. Στην αναφορά του αυτή ο συγγραφέας δεν ασχολείται ιδιαίτερα με τη σφαγή των Νηπίων, καθόσον μας παραθέτει λιγότερες πληροφορίες και από τον ευαγγελιστή. Αντιθέτως, επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στη φυγή της Ελισάβετ με τον Ιωάννη τον Πρόδρομο και στη δολοφονία του Ζαχαρία. Σύμφωνα με το κείμενο, ανάμεσα στα παιδιά που διώχθηκαν από τους στρατιώτες του Ἡρώδη ήταν και ο Ιωάννης, τον οποίο η μητέρα του ἔκρυψε θαυματουργικώς μέσα σε ένα ὄρος. Η αφήγηση του διωγμού του Ιωάννη δικαιολογεί πιθανόν και τη σιωπή του συγγραφέα σχετικά με το εύρος της σφαγής. Ενώ δηλαδή ο Ματθαίος αναφέρει ότι η σφαγή ἔλαβε χώρα στην ευρύτερη περιοχή της Βηθλεέμ, ο συγγραφέας του Πρωτευαγγέλιου του Ιακώβου δεν αναφέρει ολόκληρη τη διαταγή του Ἡρώδη, πιθανόν για να δικαιολογήσει το διωγμό του Ιωάννη ο οποίος γεννήθηκε στην Ορεινή, δηλαδή κοντά στα Ιεροσόλυμα. Παρότι οι πληροφορίες που μας παρέχει το κείμενο για τα ἅγια Νήπια είναι λιγοστές, η ευρεία διάδοσή του επηρέασε τη μεταγενέστερη γραμματεία, σε σχέση κυρίως με τη δολοφονία του Ζαχαρία. Η αφήγηση περιγράφει το φόνο του Ζαχαρία μέσα στο Ναό και αναγνωρίζει τον αρχιερέα ως μάρτυρα. Πολλοί συγγραφείς αργότερα θα χρησιμοποιήσουν την αφήγηση του Πρωτευαγγέλιου του Ιακώβου και θα συνδέσουν το μαρτύριο του Ζαχαρία με εκείνο των αγίων Νηπίων. Όπως και τα ἅγια Νήπια, ο Ζαχαρίας μαρτύρησε για χάρι του νεογέννητου Χριστού²³.

23. Ι. Καραβιδόπουλος, *Απόκρυφα Χριστιανικά Κείμενα Α΄- Απόκρυφα Ευαγγέλια*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 43-73.

2. Ωριγένης

Μια από τις πρώτες αναφορές εκκλησιαστικών συγγραφέων στο γεγονός της σφαγής των νηπίων γίνεται από τον πολυγραφότατο Ωριγένη. Στο έργο του *Εἰς Ψαλμούς*, ο Ωριγένης, ερμηνεύοντας τον Ο΄ Ψαλμό και συγκεκριμένα τη φράση: «*Ἐπί σέ ἐπερρίφην ἐκ γαστροῦ ἐκ κοιλίας μητρός μου σύ μου εἶ σκεπαστής*», αναφέρεται στη σφαγή των νηπίων της Βηθλεέμ. Σύμφωνα με τον Ωριγένη, το χωρίο αυτό συνδέεται με το γεγονός του διωγμού του Χριστού από τον Ηρώδη και τη σφαγή των νηπίων. Ο Χριστός διώχθηκε ήδη εκ κοιλίας μητρός του. Ο δε Ηρώδης σκότωσε «τά ἀπό διετούς καί κατωτέρω παιδιά ἐν ὀρίοις Βηθλεέμ»²⁴. Η ερμηνεία του Ωριγένη δεν προσθέτει κάτι καινούργιο σε όσα ήδη έχει παραθέσει ο ευαγγελιστής Ματθαίος. Ωστόσο, παρουσιάζει ενδιαφέρον το γεγονός ότι στις αρχές του 3^{ου} αιώνα η σφαγή των νηπίων από τον Ηρώδη θεωρείται από εκκλησιαστικούς συγγραφείς ως ένα αδιαμφισβήτητο ιστορικό γεγονός.

Αξίζει, επίσης, να τονίσουμε ότι ο Ωριγένης αποδίδει προφητικό χαρακτήρα στον παραπάνω στίχο των ψαλμών του Δαβίδ. Παρότι και ο ίδιος ο Ματθαίος ερμήνευσε πρώτος ένα χωρίο του Ιερεμία ως μια προφητεία που αναφέρεται στη σφαγή, προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι ο Ωριγένης αποδίδει προφητικό λόγο σε ένα χωρίο της Παλαιάς Διαθήκης το οποίο όμως δεν ανήκει στις προφητείες αλλά στα ποιητικά κείμενα και το ερμηνεύει με πρωτότυπο τρόπο, έτσι ώστε να εντοπίζει σε αυτό μία πρόρρηση της επιβουλής του Ηρώδη και της σφαγής. Είναι, λοιπόν, εμφανής η διεισδυτικότητα που διέκρινε τον Ωριγένη, όταν ερμήνευε τις Γραφές, αλλά και η μοναδική του ικανότητα να ανακαλύπτει νέα μηνύματα και να δίνει νέα πνοή σε παλιές ερμηνείες χρησιμοποιώντας την αλληγορική μέθοδο.²⁵ Άλλωστε για εκείνον μόνο μέσα από την πραγματικότητα της ενσάρκωσης του Χριστού μπορεί να έχει κανείς διαυγή εικόνα των λεγομένων στην Παλαιά Διαθήκη. Η ίδια η ύπαρξη της Γραφής ως κειμένου είναι σύμπτωμα και αποτέλεσμα της Ενσάρκωσης²⁶. Συνεπώς λοιπόν με τη μεθοδολογία του ο Ωριγένης ερμηνεύει το φαινομενικά άσχετο χωρίο των Ψαλμών υπό το πρίσμα της ενσάρκωσης.

24. Ωριγένης, *Εἰς Ψαλμούς*, PG 12, 1520.

25. Κ. Σκουτέρης, *Ιστορία Δογμάτων*, τ. Α΄, σ. 578.

26. «Ἐπειδή ἐσαρκώθη, καί ὀρᾶται καί γράφεται, διά τοῦτο ὡς σαρκωθέντος καί ‘βίβλος’ ἐστί τῆς αὐτοῦ ‘γενέσεως’», Ωριγένης, *Υπόμνημα εἰς το κατά Ματθαῖον*, ΒΕΠΕΣ 14, σ. 237. Πρβλ. Ι. Παναγόπουλος, *Ἡ Ἐρμηνεία τῆς Ἁγίας Γραφῆς στήν Ἐκκλησία τῶν Πατέρων*, τ. Α΄, εκδ. Ἄθως, Αθήνα 2010, σ. 290.

Ανάμεσα στα άλλα, ο Ωριγένης έγραψε, επίσης, πολλά ερμηνευτικά σχόλια και υπομνήματα εις το κατά Ματθαίον ευαγγέλιο. Δυστυχώς, δε σώζεται κάποιο απόσπασμα που να αναφέρεται στο 2^ο κεφάλαιο του Ματθαίου, όπου περιγράφεται η σφαγή των νηπίων. Κατά την ερμηνεία όμως ενός άλλου κεφαλαίου²⁷, χρησιμοποιεί το φαινομενικά άσχετο γεγονός της σφαγής ως εργαλείο, για να ερμηνεύει με την αλληγορική πάλι μέθοδο μία παραβολή. Κατά το σχολιασμό της παραβολής του αμπελιού²⁸, ο Ωριγένης συγκρίνει τον υιό της παραβολής με το Χριστό και τους γεωργούς που σκότωσαν τον υιό του κυρίου τους με τον Ηρώδη. Όταν ο κύριος του χωραφιού έστειλε τον υιό του, για να συμμορφώσει τους ατίθασους γεωργούς, ελπίζοντας ότι θα τον σεβαστούν, εκείνοι όχι μόνο δεν τον σεβάστηκαν αλλά τον σκότωσαν, παρότι ήταν υιός του κυρίου τους. Ο Ωριγένης βλέπει στο πρόσωπο του υιού της παραβολής τον Χριστό και στο πρόσωπο των γεωργών τον Ηρώδη. Όπως οι γεωργοί γνώριζαν ότι ο υιός ήταν υιός του κυρίου τους, έτσι και ο Ηρώδης γνώριζε ότι το παιδί που γεννήθηκε στη Βηθλεέμ ήταν ο Χριστός· το έμαθε, άλλωστε, από τους γραμματείς. Ωστόσο, ούτε οι γεωργοί σεβάστηκαν τον υιό ούτε ο Ηρώδης τον Χριστό. Εξ' αφορμής λοιπόν αυτής της ερμηνείας, ο Ωριγένης αναφέρεται και στο γεγονός της σφαγής των νηπίων, παραθέτοντας αυτούσιο το χωρίο του ευαγγελιστή Ματθαίου, χωρίς όμως να προσθέτει τίποτα άλλο.

3. Ευστάθιος Αντιοχείας

Μια αναφορά στα άγια Νήπια γίνεται και από τον Ευστάθιο Αντιοχείας. Στο έργο του *Υπόμνημα Είς Έξαήμερον*²⁹, το οποίο βέβαια θεωρείται νόθο³⁰, κατά την εξιστόρηση των γεγονότων των πρώτων χρόνων της ζωής του Χριστού και του σχεδόν σύγχρονου του Ιωάννου Προδρόμου, ο Ευστάθιος αναφέρει την ταραχή του Ηρώδη και τη διαταγή του να θανατωθούν όλα τα εν τη Βηθλεέμ παιδιά.

27. Ωριγένης, *Έρμηνεία εις τό κατά Ματθαίον*, PG 13, 1509.

28. Mt 21,33.

29. Ευστάθιος Αντιοχείας, *Υπόμνημα Είς τήν Έξαήμερον*, PG 18, 774D.

30. Στ. Γ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία*, τ. Β', σ.113.

4. Πέτρος Αλεξανδρείας

Στο έργο του *Κανόνες περί Μετανοίας*³¹, ο Πέτρος Αλεξανδρείας επιχειρεί να αντιμετωπίσει το μείζον ζήτημα της Εκκλησίας εκείνη την εποχή, το ζήτημα της επιστροφής των «πεπτωκότων»³². Στην προσπάθειά του αυτή χρησιμοποιεί τη σφαγή των νηπίων της Βηθλεέμ ως παράδειγμά και οδοδείκτη.

Κατά την περίοδο των διωγμών, πολλοί ήταν εκείνοι οι χριστιανοί που αρνούσαν την πίστη τους. Με το πέρας όμως των διωγμών, αρκετοί από αυτούς θέλησαν να επιστρέψουν στην Εκκλησία. Το γεγονός αυτό προκάλεσε έριδες στους κόλπους της. Από τη μια μεριά υπήρχαν οι εκκλησιαστικοί άνδρες που έδειχναν επιείκεια στους «πεπτωκότες» και τους δέχονταν πίσω στην Εκκλησία και, από την άλλη μεριά, υπήρχαν κάποιοι που ήταν πιο αυστηροί στο θέμα της επιστροφής τους. Ο Πέτρος Αλεξανδρείας ανήκε στη μερίδα εκείνων που έδειχναν περισσότερη επιείκεια. Εφαρμόζοντας την ποιμαντική της οικονομίας, επιείκεια ο Πέτρος συνέταξε την *Έπιστολή περί μετανοίας*, η οποία αναφέρεται στον τρόπο αποδοχής των πεπτωκότων. Η επιστολή αυτή γράφτηκε το 306 ως πασχάλιο γράμμα και χωρίζεται σε 14 παραγράφους. Οι παράγραφοι αυτές αργότερα ίσχυσαν ως κανόνες της Εκκλησίας³³.

Στην 13^η παράγραφο-13^ο κανόνα της επιστολής³⁴, ο Πέτρος τονίζει στους αναγνώστες ότι δεν πρέπει να εγκαλούν όσους χριστιανούς διέφυγαν, για να γλιτώσουν το διωγμό, φοβούμενοι μην υποκύψουν και δεν ομολογήσουν. Δεν πρέπει να εγκαλούνται, ακόμη και αν στη θέση τους τιμωρήθηκαν ή θανατώθηκαν άλλοι. Για να δικαιολογήσει μάλιστα όσους διέφυγαν, για να μην υποκύψουν, φέρνει κάποια βιβλικά παραδείγματα. Ανάμεσα σε αυτά τα παραδείγματα, είναι και εκείνα του Ιησού, του αποστόλου Παύλου, του αποστόλου Πέτρου και του Ιωάννη του Προδρόμου.

Το παράδειγμα του Ιησού είναι και εκείνο που σχετίζεται κυρίως με τα άγια Νήπια. Σύμφωνα με τον Πέτρο Αλεξανδρείας, το ευαγγελικό παράδειγμα των αναιρεθέντων παιδιών αποδεικνύει ότι η Εκκλησία πρέπει να δέχεται πίσω εκείνους που δέιλιασαν να

31. Πέτρος Αλεξανδρείας, *Κανόνες εν τῷ περί Μετανοίας αὐτοῦ λόγῳ*, PG 18B, 468επ.

32. Σχετικά με το ζήτημα της επιστροφής των πεπτωκότων πρβλ. Βλ. Φειδάς, *Εκκλησιαστική Ίστορία*, τ. Α', Αθήνα 1994², σ. 302επ.

33. Π. Κ. Χρήστου, *Ελληνική Πατρολογία*, τ. Β', εκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 1991², σ. 925.

34. Πέτρος Αλεξανδρείας, *Κανόνες εν τῷ περί Μετανοίας αὐτοῦ λόγῳ*, PG 18B, 501επ.

ομολογήσουν και διέφυγαν, αφήνοντας στη θέση τους άλλους να τιμωρηθούν. Ο ίδιος ο Χριστός έφυγε στην Αίγυπτο κυνηγημένος και στη θέση του θανατώθηκαν τα αθώα παιδιά. Μπορεί κανείς να κατηγορήσει το Χριστό για το φόνο τους; Αναφέρει σχεδόν αυτούσια τα αποσπάσματα του Ματθαίου που περιγράφουν το γεγονός της σφαγής και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι κανείς δεν μπορεί να κατηγορήσει τον Κύριο για τη σφαγή των νηπίων και καμία ευθύνη δεν μπορεί να του αποδοθεί για το χαμό τους³⁵.

Ο Πέτρος Αλεξανδρείας προς υποστήριξη των απόψεών του χρησιμοποιεί πολλά παραδείγματα της βιβλικής ιστορίας. Δύο από αυτά, εκείνα του αποστόλου Πέτρου και του Ιωάννη του Προδρόμου, σχετίζονται και με το παράδειγμα των αγίων Νηπίων.

Σύμφωνα με το συγγραφέα, και στις δύο περιπτώσεις, όπως και στην περίπτωση των νηπίων, λαμβάνει χώρα μία φαινομενική αδικία. Κάποιος αθώος τιμωρείται στη θέση κάποιου άλλου αθώου που διαφεύγει. Και στις τρεις περιπτώσεις όμως κανείς δεν μπορεί να κατηγορήσει τον έναν αθώο για το θάνατο του άλλου. Ο απόστολος Πέτρος, χάρη στη θεία επέμβαση, διέφυγε από το διωγμό του Ηρώδη, με αποτέλεσμα οι στρατιώτες που τον φυλούσαν να θανατωθούν εξαιτίας του. Ουδεμία όμως κατηγορία δεν αποδίδεται στον Πέτρο. Από την άλλη, η φυγή του Ιωάννη του Προδρόμου και η σφαγή του Ζαχαρία αποτελούν επίσης ένα παράδειγμα που χρησιμοποιήθηκε επανειλημμένα στη γραμματεία, άμεσα συσχετιζόμενο με τη σφαγή των νηπίων. Σύμφωνα με την παράδοση, όπως την περιγράφει και ο ίδιος ο Πέτρος Αλεξανδρείας, όταν ο Ηρώδης κήρυξε το διωγμό εναντίον των νηπίων της Βηθλεέμ και των γύρω περιοχών, η Ελισάβετ πήρε τον υιό της, τον Ιωάννη και κρύφτηκε. Ο Ηρώδης, αναζητώντας το σχεδόν συνομήλικο με το Χριστό βρέφος, φόνευσε τον πατέρα του, Ζαχαρία, ανάμεσα στο ναό και το θυσιαστήριο. Ο Πέτρος ρητορικά διερωτάται: μπορεί κανείς να κατηγορήσει τον Ιωάννη για το θάνατο του Ζαχαρία;

Τα δύο αυτά παραδείγματα συσχετίστηκαν με τη σφαγή των νηπίων για πρώτη φορά από τον Πέτρο Αλεξανδρείας. Στο εξής, όμως, θα χρησιμοποιηθούν επανειλημμένα στην χριστιανική γραμματεία και πολλοί συγγραφείς ακολουθώντας τον Πέτρο Αλεξανδρείας θα τα συγκρίνουν και θα τα ερμηνεύουν παράλληλα με το γεγονός της φυγής του Ιησού και της σφαγής των νηπίων.

35. Ο.π., 504D.

Βέβαια, από το ίδιο το κείμενο αλλά και από τον αποκαλυπτόμενο σκοπό της συγγραφής του, εύκολα διαπιστώνει κανείς ότι ο Πέτρος Αλεξανδρείας δεν είχε καμία πρόθεση να ασχοληθεί με τα αναιρεθέντα νήπια της Βηθλεέμ και πιθανόν να μην το έκανε, εάν το παράδειγμά τους δεν τον εξυπηρετούσε στον ποιμαντικό του σκοπό. Ωστόσο, η έστω και συμπτωματική ενασχόλησή του με το γεγονός της σφαγής των Νηπίων αποκαλύπτει αρκετά και χρήσιμα για την αγιολογική έρευνα στοιχεία και θέτει τις βάσεις για την αντιμετώπιση θεολογικών προβληματισμών που θα προκύψουν αργότερα εξ' αφορμής της σφαγής τους .

Σημαντικό στοιχείο αποτελεί το γεγονός ότι ο Πέτρος, όπως και οι προγενέστεροι συγγραφείς, σε καμία από τις πολλές αναφορές του στα πρόσωπα των νηπίων δεν τους προσδίδει κάποιο αγιολογικό χαρακτηρισμό. Δε χρησιμοποιεί κανένα από τα επίθετα ή τους χαρακτηρισμούς, όπως «μακάρια» ή «άγια», που θα συναντήσουμε στα κείμενα άλλων συγγραφέων αργότερα. Για τον Πέτρο, τα νήπια είναι απλώς τα αναιρεθέντα παρά του Ηρώδη νήπια ή παιδιά. Η μόνη φράση του η οποία θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι περιέχει κάποια αγιολογική αξιολόγηση είναι η φράση: «αναιρεθέντα διά τόν Χριστόν»³⁶. Αν το «διά τόν Χριστόν» θεωρηθεί ως μαρτυρία περί του Χριστού και όχι ως μία τυχαία αντικατάσταση του Χριστού στη θέση του μαρτύριου, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο Πέτρος αναγνωρίζει μια πρωτογενή αγιολογική αξία στα Νήπια.

Πάντως, ακόμη κι αν ο Πέτρος αποδίδει μια υποτυπώδη τιμή στα αναιρεθέντα νήπια, σε καμία περίπτωση δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι την εποχή του Πέτρου η Εκκλησία τιμούσε τα αναιρεθέντα νήπια ως αγίους της ή τους απέδιδε ιδιαίτερη αγιολογική τιμή. Η όποια αναφορά σε εκείνα ήταν συνήθως συμπτωματική ή συσχετιζόταν με το πρόσωπο του Ιησού και τα γεγονότα των Χριστουγέννων. Ας μην ξεχνούμε βέβαια, ότι την εποχή εκείνη η τιμή των αγίων είχε μια τελείως διαφορετική μορφή. Η τιμή των αγίων και ιδιαίτερα των μαρτύρων εκφραζόταν κυρίως με την τιμή των λειψάνων τους. Δεν είχε διαμορφωθεί ο ετήσιος αγιολογικός εορτολογικός κύκλος, δεν υπήρχαν ιδιαίτερες ακολουθίες και εορτές, Συναξάρια και Μηνολόγια. Τα αγιολογικά κείμενα (μαρτυρολόγια, μαρτύρια, πράξεις) μόλις είχαν αρχίσει να συγγράφονται, η αγιολογική μελέτη βρισκόταν σε πρωτόγονο στάδιο³⁷ και οι σύγχρονοι των μαρτύρων είχαν ακόμα άμεση και βιωματική σχέση με τους μάρτυρες.

36. Πέτρος Αλεξανδρείας, *Κανόνες εν τῷ περί Μετανοίας αὐτοῦ λόγῳ*, PG 18B, 504C.

37. Στ. Γ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία*, τ. Α' σ. 125.

Άλλωστε, όσον αφορά τα άγια νήπια, πρέπει να έχουμε υπ' όψιν τις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει η μελέτη τους. Κατ' αρχάς, την εποχή που μαρτύρησαν, δεν υπήρχαν ακόμη οι χριστιανικές κοινότητες. Τα άγια νήπια μαρτύρησαν μέσα σε ένα ιουδαϊκό περιβάλλον από ένα σχιζοφρενή βασιλέα, για άγνωστο στους κατοίκους της περιοχής λόγο. Οι φωνές τους σίγησαν, πριν ακόμα προλάβουν να ψελλίσουν τις πρώτες τους συλλαβές, και παρέμειναν στη σιωπή, έως ότου ξαναζωντανέψει η μνήμη τους χρόνια αργότερα από μια αναφορά του ευαγγελιστή Ματθαίου. Επιπλέον, δεν πρέπει να λησμονούμε ότι, πέρα από το ίδιο το μαρτύριο, τα νήπια της Βηθλεέμ δεν είχαν να επιδείξουν κατορθώματα και θαύματα, λόγω ακριβώς του σύντομου βίου τους. Είναι, επομένως λογικό, να μην διασώζονται πολλές σύγχρονες μαρτυρίες και πηγές για τα ξεχασμένα, αλλά όχι άγνωστα στην Εκκλησία νήπια της Βηθλεέμ. Δεν μπορούμε, άλλωστε, να παραβλέψουμε ότι το πρότυπο των νηπίων-μαρτύρων θέτει έντονους προβληματισμούς και προκαλεί συζητήσεις που συχνά θέτουν εν αμφιβόλω την αγιολογική τους αξία .

Προκαλεί, ωστόσο, εντύπωση στον ερευνητή το γεγονός ότι η μνήμη τους κρατήθηκε ζωντανή, και παρά τις τόσες δυσκολίες, αναζωπυρώθηκε, όταν υπήρξαν οι κατάλληλες συνθήκες, όπως θα παρουσιάσουμε αργότερα,.

5. Ευσέβιος Καισαρείας

Αν οφείλουμε σε κάποιον την εικόνα που έχουμε σήμερα για την αρχέγονη Εκκλησία, αυτός είναι ο Ευσέβιος Καισαρείας. Με το έργο του και κυρίως με την *Εκκλησιαστική Ιστορία*³⁸, ο Ευσέβιος περιέσωσε πολύτιμες ιστορικές μαρτυρίες για την εικόνα του χριστιανισμού και της Εκκλησίας, κατά τους πρώτους αιώνες. Ανάμεσα στα όσα ο Ευσέβιος εξιστορεί στο πρώτο βιβλίο της Ιστορίας του περί της ενανθρωπίσεως του Χριστού, υπάρχει και ένα κεφάλαιο που είναι αφιερωμένο στην επιβουλή του Ηρώδη κατά των παιδών της Βηθλεέμ. Το Η' κεφάλαιο του πρώτου βιβλίου του³⁹, όπως επιβεβαιώνει και ο τίτλος του, πραγματεύεται την επιβουλή του Ηρώδη κατά των νηπίων της Βηθλεέμ και την καταστροφή του βίου του. Στην πραγματικότητα, ο Ευσέβιος αφιερώνει το μεγαλύτερο τμήμα του

38. Ευσέβιος Καισαρείας, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, PG 20.

39. Ευσέβιος Καισαρείας, *Εκκλησιαστική Ιστορία Η'*, PG 20, 100.

κεφαλαίου στο άδοξο τέλος του Ηρώδη, συνδέοντάς το φυσικά με την παράτολμη απόφασή του να εξολοθρεύσει τα νήπια της Βηθλεέμ.

Όσον αφορά τα γεγονότα της επιβουλής του Ηρώδη κατά του Ιησού και της σφαγής των από διετούς και κατωτέρω Νηπίων, δεν προσθέτει κάτι καινούργιο σε σχέση με όσα ο Ματθαίος παραθέτει στο ευαγγέλιό του. Άλλωστε, όπως ο ίδιος ομολογεί, τα γεγονότα τα γνωρίζει από το ευαγγέλιο του Ματθαίου, αφήνοντας, ωστόσο, την υπόνοια ότι γνωρίζει και άλλη πηγή. Αν υποθέσουμε ότι ο σύνδεσμος «καί» στη φράση του: «ταῦτα μὲν οὖν καί ἡ ἱερά τοῦ Εὐαγγελίου διδάσκει γραφή», δεν αναφέρεται στο δικό του έργο, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι γνώριζε και κάποια άλλη ή άλλες πηγές, τις οποίες όμως δεν παραθέτει. Πάντως, ακόμη και αν γνώριζε άλλες πηγές, δε φαίνεται αυτές να προσέθεταν κάτι καινούργιο σε όσα ο Ματθαίος διηγείται.

Εκεί όμως που ο Ευσέβιος πρωτοτυπεί και διεισδύει στα ιστορικά γεγονότα, είναι η περιγραφή του βίου και του θανάτου του Ηρώδη. Χρησιμοποιεί ως πηγή τον ιστορικό Ιώσηπο και παραθέτει δύο αποσπάσματα από την Ιουδαϊκή Αρχαιολογία και την Ιστορία του⁴⁰. Στα δύο αυτά αποσπάσματα, ο Ιώσηπος περιγράφει τις ασθένειες και το φρικτό θάνατο του Ηρώδη. Ο Ευσέβιος παραθέτει τα δύο αποσπάσματα κατά λέξιν, διότι όπως λέει: « οὐ χεῖρον καί τῶν φωνῶν τοῦ συγγραφέως ἔπακοῦσαι»⁴¹. Είναι ίσως λογικό να χρησιμοποιεί τον Ιώσηπο ως πηγή, διότι τα λόγια ενός μη χριστιανού ιστορικού και μάλιστα Ιουδαίου αποτελούν ισχυρότερο και αντικειμενικότερο τεκμήριο για εκείνους που πιθανόν αμφισβητούσαν τα λεγόμενά του.

Ο Ευσέβιος συνδέει ευθέως τον τραγικό θάνατο του Ηρώδη με την άδικη μισοφονία των νηπίων αλλά και των άλλων θυμάτων του. Ο Ηρώδης πέθανε με τέτοιο βίαιο τρόπο που ακόμα και ο Ιώσηπος σχεδόν ενστερνίζεται τις απόψεις εκείνων που απέδιδαν τα νοσήματά

40. Ο Φλάβιος Ιώσηπος υπήρξε μια από τις κύριες μορφές της ιουδαίο-ελληνιστικής γραμματείας. Ως ιστορικός έχει αρετές αλλά και ελαττώματα. Οι προκαταλήψεις του είναι αρκετές και η μεροληψία του κάποτε ολοφάνερη, ωστόσο η εξιστόρηση των γεγονότων στα έργα του είναι εξαιρετικά ακριβής, γι' αυτό και χρησιμοποιήθηκε ως πηγή και από πολλούς εκκλησιαστικούς συγγραφείς. Δύο από τα σημαντικότερα έργα του είναι η *Ιστορία Ιουδαϊκού πολέμου πρὸς Ρωμαίους* και η *Ιουδαϊκή ἀρχαιολογία*. Στο δεύτερο έργο περιέχεται και η περίφημη μνεία για τον Ιησού Χριστό, που πολλοί όμως πιστεύουν ότι είναι υστερότερη προσθήκη. Βλ. σχετικά *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τομ. ΣΤ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975, σελ. 424-425.

41. Ευσέβιος Καισαρείας, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, PG 20, 104 A.

του στη θεία δίκη⁴². Για τον Ευσέβιο, τα νοσήματα αποτελούν «ταπίχειρα τῆς Ἡρώδου κατά τοῦ Χριστοῦ καί τῶν ὀμηλίκων αὐτῶ τόλμης»⁴³, τη «θεία δίκη»⁴⁴, τη «θεήλατον αὐτόν καταλαβοῦσα μάστιγα», τη «δικαίαν ποινή»⁴⁵.

Παρά το γεγονός ότι ο εκκλησιαστικός συγγραφέας αντιμετωπίζει το θάνατο του Ηρώδη ως μια τιμωρία από το Θεό, ως μια αποκατάσταση της δικαιοσύνης, πρέπει να σημειώσουμε ότι δεν υπεισέρχεται σε μια θεολογική εξέταση του γεγονότος της σφαγῆς των νηπίων αλλά ούτε και σε μια αγιολογική αξιολόγησή τους. Για τον Ευσέβιο, το ζήτημα είναι ίσως περισσότερο ηθικό και νομικό. Τα νήπια εξακολουθούν να αποκαλούνται «παῖδες που κατέσφαξε ο Ηρώδης». Δεν αποκαλούνται ἄγιοι ούτε ενδιαφέρει τόσο πολύ το αγιολογικό πρότυπο που παρουσιάσουν, όσο ενδιαφέρει η αποκατάσταση της δικαιοσύνης και η τιμωρία του Ηρώδη.

6. Αθανάσιος Αλεξανδρείας

Όπως φαίνεται από το έργο του *Περί τῶν ἐννέα ἀνιάτων παθῶν τῆς τοῦ Ἡρώδου τελευτῆς*, ο Αθανάσιος γνωρίζει επίσης τον Ιώσηπο και παραπέμπει σε εκείνον, όταν αναφέρεται στην καταγωγή του Ηρώδη. Είναι πιθανόν, επομένως, να γνωρίζει και τα περί των ανιάτων παθῶν του θανάτου του από την ίδια πηγή. Σύμφωνα με τον π. Γεώργιο Δράγα⁴⁶, ο Αθανάσιος άντλησε τις πληροφορίες από τον Ευσέβιο Καισαρείας, ο οποίος, όσον αφορά την ασθένεια του Ηρώδη, χρησιμοποίησε αποσπάσματα μόνο από τα έργα Ιώσηπου και μάλιστα αυτολεξεί. Πάντως, δεν υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στους δύο συγγραφείς ως προς το περιεχόμενο. Επομένως, δεν έχει μεγάλη σημασία αν ο Αθανάσιος γνώριζε τον Ιώσηπο έμμεσα μόνο μέσω του Ευσεβίου ή και απευθείας.

Ο Αθανάσιος, όπως προαναφέρθηκε, δε διαφοροποιείται σημαντικά από τον Ιώσηπο και τον Ευσέβιο στην περιγραφή των ανιάτων παθῶν του Ηρώδη. Ωστόσο, πρωτοτυπεί ως προς τη θεολογική αξιολόγησή τους. Αρχικά, απαριθμεί τα συμπτώματα της ασθένειας του Ηρώδη,

42. Ευσέβιος Καισαρείας, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, PG 20, 104 ABC.

43. Ευσέβιος Καισαρείας, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, PG 20, 101 B.

44. Ο.π., 101 B.

45. Ο.π., 105 C.

46. Γ. Δ. Δράγας, *Saint Athanasius of Alexandria: Original Research and New Perspectives*, σ. 209.

περιοριζόμενος απλώς στο να τα παρουσιάσει. Τα συμπτώματα, όπως προδίδει και τίτλος του αποσπάσματος, είναι εννέα. Είναι πολύ πιθανόν ο αριθμός εννέα για τον Αθανάσιο να έχει κάποια θεολογική αξία και, για το λόγο αυτό, να τονίζει τον αριθμό των παθών. Επειδή όμως δεν προχωρά σε κάποια ερμηνεία περί του αριθμού, αρκούμαστε και εμείς στο να επισημάνουμε απλώς την πιθανότητα να τον χρησιμοποιεί συμβολικά.

Εκείνο πάντως που χρήζει ιδιαίτερης προσοχής είναι η ενδιαφέρουσα θεολογική ερμηνεία που επιχειρεί ο Αθανάσιος περί των ανιάτων παθών του Ηρώδη. Δεν αρκείται, όπως οι ιστορικοί, στο να παραθέσει τα γεγονότα. Ως θεολόγος, αντιλαμβάνεται τα γεγονότα υπό το πρίσμα θείας οικονομίας και εξετάσει τα συμβάντα ως αποτελέσματα της σχέσης του ανθρώπου με το Θεό. Τοποθετώντας τα πράγματα σε αυτήν την προοπτική, ο Αθανάσιος εντοπίζει στην περίπτωση του Ηρώδη και στα ανιάτα πάθη του τους πνευματικούς αντικατοπτρισμούς των ασεβών πράξεών του. Για κάθε ένα από τα εννέα συμπτώματα της ασθένειας, ο Αθανάσιος εντοπίζει ένα πάθος του Ηρώδη. Κάθε ένα από τα ανιάτα πάθη του σώματός του αποδίδεται σε μια συγκεκριμένη πνευματική αιτία. Η ερμηνεία αυτών των αντιστοιχιών των σωματικών και πνευματικών παθών έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αλλά θα έπρεπε να αποτελέσει αντικείμενο άλλης εργασίας. Εκείνο όμως που ενδιαφέρει άμεσα την παρούσα μελέτη είναι ότι ο Αθανάσιος συνδέει το τελευταίο σύμπτωμα της ασθένειας του Ηρώδη με τη δολοφονία των παιδιών της Βηθλεέμ. Σύμφωνα με τον Αθανάσιο, τα μέλη του Ηρώδη: «ἐσπώντο, διά τό καί αὐτόν πάντα τά παιδιά σπᾶσαι τά ὄντα ἐν Βηθλεέμ»⁴⁷. Όπως δηλαδή «εσπώντο»⁴⁸ τα μέλη των παιδιών, έτσι και τα μέλη του Ηρώδη είχαν σπασμούς. Οι σπασμοί αποτελούν για τον Αθανάσιο τη δίκαιη τιμωρία του Ηρώδη για τη σφαγή των νηπίων. Η τελευταία και κορυφαία τιμωρία του αποκαλύπτει και την πιο βάνανυση και άδικη πράξη της ζωής του. Ακολουθώντας τους προγενέστερους εκκλησιαστικούς συγγραφείς, και ο Αθανάσιος αντιμετωπίζει τη σφαγή των παιδιών περισσότερο ως δικανικό ζήτημα⁴⁹ και όχι αγιολογικό. Επίσης, δεν αποκαλεί ποτέ τα παιδιά με αγιολογικούς χαρακτηρισμούς, παρότι τα θεωρεί δικαιωμένα στη βασιλεία των ουρανών.

47. Αθανάσιος Αλεξανδρείας, *Περί τῶν ἀνιάτων παθῶν τῆς τοῦ Ἡρώδου τελευτῆς*, PG 26, 1252 C.

48. *Ο.π.*, 1252 C.

49. «Ὡ δέ μέτρῳ μετρεῖται τις, τούτῳ ἀντιμετρεῖται οὐρανόθεν δικαίως. Δι' ὧν δε και τις ἀμαρτάνει, διά τούτων καί κολάζεται»: Αθανάσιος Αλεξανδρείας, *Περί τῶν ἀνιάτων παθῶν τῆς τοῦ Ἡρώδου τελευτῆς*, PG 26, 1252 C.

Η μόνη φορά που ο Αθανάσιος αναγνωρίζει ευθέως τα αναιρεθέντα παιδιά ως αγίους της Εκκλησίας, κατατάσσοντάς τα στη χορεία των αθλοφόρων μαρτύρων, είναι στην ομιλία του *Εἰς τοὺς ἁγίους πατέρας καὶ προφήτας καὶ εἰς τὴν πάνσεπτον Ἐκκλησίαν*⁵⁰. Η ομιλία αυτή όμως είναι κατά πάσα πιθανότητα μεταγενέστερη του Αθανασίου και εκφράζει την εποχή της και όχι την εποχή του υποτιθέμενου συγγραφέα της⁵¹.

Στην παραπάνω ομιλία, εξελίσσεται ένα ουράνιο δικαστήριο, στο οποίο παρουσιάζονται ενώπιον του Μονογενοῦς Κριτοῦ οι πατέρες και οι προφῆτες της Παλαιᾶς Διαθήκης που διώχθηκαν και υπέστησαν δεινά. Πρόκειται για μια πρωτότυπη ομιλία που έχει τη μορφή πρακτικῶν δικαστηρίου. Τα θύματα παρουσιάζονται ενώπιον του δικαστή, καταθέτουν τα γεγονότα και στη συνέχεια ο δικαστής εκδίδει μια ἀπόλυτα αιτιολογημένη ἀπόφαση. Ανάμεσα στα θύματα, παρουσιάζονται και τα αναιρεθέντα παιδιά εν Βηθλεέμ τα οποία ενώπιον του Κυρίου καταθέτουν ὅτι φονεύθηκαν διὰ ξίφους ἀπὸ τον ασεβέστατο και παράνομο Ηρώδη διὰ το ὄνομά του. Είναι η πρώτη φορά στην χριστιανική γραμματεία που τα παιδιά της Βηθλεέμ παρουσιάζονται να ἔχουν φονευθεῖ, ὄχι απλῶς επειδὴ το επεδίωξε ο Ηρώδης ἀλλὰ για το ὄνομα του Χριστοῦ. Ο θάνατός τους δεν αποτελεί ἀπλᾶ μία ἀδίκη δολοφονία. Πρόκειται για ἐκούσια ἀποδοχὴ του διωγμοῦ και του βίαιου θανάτου τους στο ὄνομα του Κυρίου. Πρόκειται δηλαδή για μαρτύριο.

Στη συνέχεια της ομιλίας και ο ἴδιος ο Κριτής, ἀπευθυνόμενος στα παιδιά αναγνωρίζει ὅτι για χάρι Του υπέμειναν τον «ἐπικέρδιον θάνατον καὶ προὔχοντα τῆς ζωῆς»⁵² και τους υπενθυμίζει ὅτι ἐκεῖνοι που πέθαναν για χάρι Του δεν πεθαίνουν ποτέ ἀλλὰ ζοῦνε στον αἰῶνα, ἀκόμη και αν τα σώματά τους ἔγιναν χίλια κομμάτια. Ο Κριτής ὁμως δε μένει σε μια γενικόλογη κρίση ἀλλὰ εκδίδει συγκεκριμένη ἀπόφαση, ὅπως και σε ὅλες τις ἄλλες δίκες. Τιμωρεῖ τον Ηρώδη, υποβάλλοντάς τον στα εννέα ἀνίατα πάθη, και κατατάσσει τα παιδιά στη χορεία των αθλοφόρων μαρτύρων, ὅπου μαζί με τους ἄλλους μάρτυρες θα ψάλουν τον ἐπινίκιον ὕμνο.

50. Αθανάσιος Αλεξανδρείας, *Εἰς τοὺς ἁγίους πατέρας καὶ προφήτας καὶ εἰς τὴν πάνσεπτον Ἐκκλησίαν*, PG 28B, 1069.

51. Βλ. Π. Χρήστου, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τ. Γ', εκδ. Το Βυζάντιον, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 521.

52. Αθανάσιος Αλεξανδρείας, *Εἰς τοὺς ἁγίους πατέρας καὶ προφήτας καὶ εἰς τὴν πάνσεπτον Ἐκκλησίαν*, PG 28B, 1069D.

Λαμβάνοντας υπόψιν ότι η ομιλία αυτή είναι νόθος και πιθανόν μεταγενέστερη, κατά τη γνώμη μας, δεν εκφράζει απόλυτα την εικόνα που είχε η Εκκλησία για τα παιδιά της Βηθλεέμ την εποχή του Αθανασίου. Η Εκκλησία πάντοτε τιμούσε τα παιδιά. Όμως στις αρχές του 4^{ου} αιώνα δεν είχε ακόμα αναπτύξει αγιολογικό λόγο για εκείνα ούτε τα τιμούσε ευθέως ως μάρτυρες. Η εξέλιξη της αγιολογικής τους τιμής, όπως διαφαίνεται μέσα από τα κείμενα, δε μας επιτρέπει να εντάξουμε την παραπάνω ομιλία στην εποχή του Αθανασίου.

Παρά ταύτα, πρόκειται για μια ομιλία στην οποία αποκαλύπτεται για πρώτη φορά η αγιολογική αξία των παιδιών αλλά και η εγκυρότητα του μαρτυρίου τους, παρά το άωρο της ηλικίας τους.

Στο ερμηνευτικό του έργο *Ἐξήγησις εἰς τοὺς Ψαλμούς*⁵³, ο Αθανάσιος αναφέρεται άλλη μια φορά στα υπό του Ηρώδη σφαγιασθέντα Νήπια. Στον ΟΑ΄ ψαλμό του Δαβίδ ερμηνεύει το χωρίο: «καὶ ζήσεται καὶ δοθήσεται αὐτῶ ἐκ τοῦ χρυσοῦ τῆς Ἀραβίας»⁵⁴. Σύμφωνα με τον Αθανάσιο πρόκειται για μια προφητεία που αναφέρεται στον Ηρώδη, ο οποίος διέταξε τους στρατιώτες του να σκοτώσουν τα βρέφη και τον Ιησού. Και ενώ τα βρέφη θανατώθηκαν, ο Ιησούς επέζησε.

Επίσης στο έργο *Ἐρμηνεία τῶν ψαλμῶν ἢ περὶ ἐπιγραφῆς ψαλμῶν*⁵⁵, ο Αθανάσιος ερμηνεύει το χωρίο του Ή ψαλμού: «ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον»⁵⁶. Ακολουθώντας την αλεξανδρινή παράδοση, ο Αθανάσιος προχωρά σε μία αλληγορική ερμηνεία του στίχου και ταυτίζει τα νήπια του ψαλμού με τα παιδιά της Βηθλεέμ. Στο έργο αυτό μάλιστα ο Αθανάσιος υποστηρίζει ότι τα παιδιά αναιρέθηκαν «δι' αὐτόν». Πάντως, κατά την επικρατούσα άποψη, το έργο αυτό κακῶς αποδόθηκε στον Αθανάσιο, διότι αποτελεί έργο του Ησύχιου Ιεροσολύμων⁵⁷.

53. Αθανάσιος Αλεξανδρείας, *Ἐξήγησις εἰς τοὺς ψαλμούς*, PG 27, 60-547.

54. *Ο.π.*, 325.

55. Αθανάσιος Αλεξανδρείας, *Ἐρμηνεία τῶν ψαλμῶν ἢ περὶ ἐπιγραφῆς ψαλμῶν*, PG 27, 591-1344.

56. *Ο.π.*, 673.

57. Στ. Γ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία*, τ. Β΄, σ. 318. Π. Κ. Χρήστου, *Ελληνική Πατρολογία*, τ. Γ΄, εκδ. Το Βυζάντιον, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 498.

7. Γρηγόριος Θεολόγος

Ανάμεσα στα έργα του Γρηγορίου, συναντάμε πολλές αναφορές στα αναιρεθέντα παιδιά της Βηθλεέμ. Οι αναφορές αυτές δεν αποτελούν σπουδαίες προσθήκες στα ήδη γνωστά, ωστόσο, μαρτυρούν τη διαχρονική και μάλιστα διαρκώς αυξανόμενη ενασχόληση των εκκλησιαστικών συγγραφέων με τα παιδιά της Βηθλεέμ. Η μνήμη τους παρέμεινε ζωντανή στην παράδοση της Εκκλησίας και αναζωπυρώθηκε, θέτοντας και επιλύοντας σημαντικά αγιολογικά και θεολογικά ζητήματα, όπως θα μαρτυρήσουν και τα κείμενα αργότερα.

Δύο από τις αναφορές του Γρηγορίου στα παιδιά σχετίζονται άμεσα με το πρόσωπο του Ηρώδη. Στον *ΛΣΤ' Λόγος του Είς éαυτόν και προς τους λέγοντας éπιθυμείν αυτόν τής καθέδρας Κωνσταντινούπολεως*⁵⁸, ο Γρηγόριος εκφράζει την πικρία του για το φθόνο που αντιμετωπίζει ο ίδιος και εντοπίζει την κοινή πηγή όλων των εγκλημάτων και των αμαρτιών, που είναι ο φθόνος. Επιχειρώντας δε να επισημάνει τη διαχρονική παρουσία του φθόνου στην ιστορία της ανθρωπότητας, απαριθμεί μια σειρά από βιβλικά παραδείγματα. Ο φθόνος εσκότισε τον Εωσφόρο και γέμισε éπαρση. Ο φθόνος εδίωξε και τον Αδάμ από τον παράδεισο. Ο φθόνος εσκότισε τον Κάιν και πολλούς ακόμη. Ο φθόνος ανέδειξε τον Ιούδα προδότη και τον Ηρώδη παιδοφόνο.

Επίσης, στο ποίημα του *Έγκώμιο της Παρθενίας*⁵⁹, ο Γρηγόριος συναριθμεί ανάμεσα στα δεινά του γάμου τη γέννηση φονιάδων και ψευτών. Ένας από αυτούς είναι και ο άθλιος Ηρώδης που αφάνισε όλα τα παιδιά. Πρόκειται για μια ιδιαίζουσα ποιητική αναφορά, κατά την οποία μάλιστα ο Γρηγόριος παρασύρεται σε μια σύγχυση. Πιθανότατα από ένα κενό μνήμης, ο Γρηγόριος παρασύρεται και ταυτίζει τον Ηρώδη τον Μέγα, που φόνευσε τα παιδιά, με τον απόγονό του Ηρώδη Αντίπα, το φονιά του Ιωάννη του Προδρόμου.

Από τα δύο παραπάνω αποσπάσματα γίνεται εμφανές ότι για τον Γρηγόριο η μόνη αιτία της σφαγής των παιδιών είναι ο φθόνος του Ηρώδη.

Μια ακόμη αναφορά του Γρηγορίου στη σφαγή των παιδιών συναντάμε στην επιστολή του *Είς τους Αιγύπτου éπιδημήσαντας*⁶⁰. Στην επιστολή αυτή ο Γρηγόριος αναφέρεται στη σφαγή

58. Γρηγόριος Θεολόγος, *ΛΣΤ' Λόγος Είς éαυτόν και προς τους λέγοντας éπιθυμείν αυτόν τής καθέδρας Κωνσταντινούπολεως*, PG 36A, 272.

59. Γρηγόριος Θεολόγος, *Έπη Ηθικά, Α' Παρθενίης Έπαινος*, PG 37, 556.

60. Γρηγόριος Θεολόγος, *Επιστολή Είς τους Αιγύπτου éπιδημήσαντας*, PG 36B, 241επ.

εξ' αφορμής της φυγής του Χριστού στην Αίγυπτο. Θέλοντας να εξάρει τη φιλοτεκνία των πατέρων της Αιγύπτου, προβαίνει σε μια σύγκριση. Όπως ο Χριστός πλούτισε, όταν φυγαδεύτηκε στην Αίγυπτο εξαιτίας της παιδοφορίας, έτσι πλούτισε και πάλι χορηγούμενος από την Αίγυπτο εξαιτίας της φιλοτεκνίας των πατέρων.

Η σημαντικότερη όμως για το θεολογικό της βάθος αναφορά του Γρηγορίου στη σφαγή των παιδιών είναι εκείνη στο *ΛΔ' Ποίημά του Όρισμοί Πρόχειροι*⁶¹. Στο ποίημα αυτό ο Γρηγόριος παραθέτει μία σειρά ορισμών για έννοιες θεολογικές που αφορούν στα γεγονότα της θείας οικονομίας και στην πνευματική ζωή. Ανάμεσα στους ορισμούς ερμηνεύει και πολλά γεγονότα από τη ζωή και την επί γης παρουσία του Χριστού. Ένα από αυτά τα γεγονότα είναι και ο φόνος των παιδιών. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, ο φόνος τους συμβολίζει την απαλλαγή από τους νήπιους τύπους. Χρησιμοποιώντας τη μέθοδο της τυπολογίας, δίνει μια πρωτότυπη ερμηνεία στο γεγονός της σφαγής και ανοίγει δρόμους θεολογικής επεξεργασίας του παραδείγματος των παιδιών της Βηθλεέμ. Το παράδειγμά τους δειλά αλλά σταθερά αξιοποιείται θεολογικά όλο και περισσότερο από τους εκκλησιαστικούς συγγραφείς και αποκτά την ίσως λησμονημένη αγιολογική του αξία, εξελισσόμενο σε ένα ιδιαίτερο αγιολογικό πρότυπο.

8. Επιφάνιος Κύπρου

Ο Επιφάνιος Κύπρου στο έργο του *Κατά αιρέσεων ή Πανάριον*⁶², το οποίο αποτελεί το εκτενέστερο των σωζόμενων αντιαρειτικών συγγραμμάτων, επιχειρεί να αναιρέσει λεπτομερώς 80 προχριστιανικές και χριστιανικές αιρέσεις⁶³. Το έργο γράφτηκε μεταξύ 374 και 377 και είναι περισσότερο μία εξύβριση των αιρειτικών παρά μία ερμηνευτική εξέταση⁶⁴. Ωστόσο, αποτελεί σπουδαία πηγή πληροφοριών σχετικά με τις αιρέσεις και τα πνευματικά και ποιμαντικά προβλήματα της Εκκλησίας στα τέλη του 4^{ου} αιώνα.

61. Γρηγόριος Θεολόγος, *Έπη Ηθικά, ΛΔ' Όρισμοί Πρόχειροι*, PG 37B, 959.

62. Επιφάνιος Κύπρου, *Κατά Αιρέσεων*, PG 42.

63. Π. Κ. Χρήστου, *Ελληνική Πατρολογία*, τ. Δ', εκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 2010², σ. 504.

64. Γ. Φλωρόφσκυ, *Οι ανατολικοί Πατέρες του τετάρτου αιώνα*, μτφρ. Παναγιώτου Κ. Πάλλη, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2006, σ.369.

Ένα από τα ποιμαντικά προβλήματα που κλήθηκε να αντιμετωπίσει στο παραπάνω έργο του ο Επιφάνιος είναι η στάση των ιερακιδών απέναντι στα παιδιά που πέθαιναν «προ γνώσεως». Οι ιερακίτες ήταν μια χριστιανική αίρεση, η οποία σύμφωνα με τον Επιφάνιο αρνούταν την ανάσταση του σώματος, υποτιμούσε το γάμο και πίστευε ότι τα παιδιά που πέθαιναν προ γνώσεως, πριν δηλαδή αποκτήσουν πλήρη αντιληπτική ικανότητα, δεν είχαν ελπίδα σωτηρίας. Οι ιερακίτες θεωρούσαν ότι, επειδή τα νήπια δεν έχουν συνείδηση, δεν μπορούν να αγωνίζονται και, επομένως, δεν μπορούν να στεφανωθούν από το Θεό και να κληρονομήσουν τη βασιλεία των ουρανών.

Ο Επιφάνιος αντικρούει τις απόψεις των ιερακιδών για τα νήπια, φέρνοντας ως παράδειγμα τα παιδιά της Βηθλεέμ. Αρχικά επισημαίνει ότι τα παιδιά φονεύτηκαν «διά Χριστόν». Αν αποδεχόμασταν επομένως την άποψη των ιερακιδών, ότι τα παιδιά δεν είναι μέτοχοι της βασιλείας, τότε ο Κύριος θα γινόταν παραίτιος αυτών. Η παρουσία του Χριστού θα ήταν επιζήμια για τον κόσμο. Επίσης, κατά τον Επιφάνιο, γήρας είναι το «τίμιον», και όχι το «πολύχρονον» και ο αριθμός των ετών. Η πνευματική ενηλικίωση για τον Επιφάνιο δεν ακολουθεί τη βιολογική ηλικία. Στην πνευματική ζωή τα λευκά μαλλιά είναι η φρόνηση του ανθρώπου και το γήρας ο ακηλίδωτος βίος⁶⁵.

Ένα ακόμη επιχείρημα του συγγραφέα είναι ότι ο ίδιος ο Χριστός είπε ότι η βασιλεία των ουρανών θα δοθεί στα παιδιά και σε όσους ομοιάζουν σε εκείνα. Εφόσον το αψευδές στόμα του Χριστού αναγνωρίζει τα παιδιά ως πρότυπο σωτήριου βίου, πώς είναι δυνατόν κάποιος να αμφισβητήσει τη δυνατότητα σωτηρίας τους; Παραθέτει τέλος και μερικά παλαιοδιαθηκικά χωρία προς επίρρωση των λεγομένων του. Τα νήπια, για τον Επιφάνιο, όχι μόνο δε θεωρούνται πνευματικά ανάπηρα αλλά αναγνωρίζονται ως ακριβέστερες εικόνες του θεανδρικού προτύπου τους. Αναμάρτητα όντα, διατηρούν ακέραιη και καθαρή την εικόνα βάσει της οποίας πλάσθηκαν. Άλλωστε στην πνευματική ζωή, ο σκοπός του κάθε ανθρώπου και η κορυφή της πνευματικής του ενηλικίωσης είναι ο καθαρισμός της εικόνας του Θεού⁶⁶.

65. "Πολιά δε ἐστὶ φρόνησις ἀνθρώποις καὶ ἡλικία γήρως βίος ἀκηλίδωτος": Επιφάνιος Κύπρου, *Κατὰ Αἰρέσεων*, PG 42, 177.

66. «Αν αφετηρία της πνευματικής ζωής είναι η θεοκεντρική αυτογνωσία του ανθρώπου, ο πυρήνας της έγκειται στην ανακάλυψη και φανέρωση του θεανδρικού προτύπου, βάσει του οποίου πλάσθηκε», Π. Υφαντής, *Κλήση Πορεία Μετοχή*, εκδ. Αρμός, 2010, σ.93.

Ο Επιφάνιος αναγνωρίζει τα νήπια ως εν δυνάμει μετόχους της βασιλείας του Θεού και τα άγια Νήπια καταξιωθέντας μετόχους της, όχι μόνο επειδή μαρτύρησαν στη θέση του Χριστού, αλλά διότι ως αναμάρτητες εικόνες του θυσιάστηκαν στη θέση του και για χάρη Του.

Το παράδειγμα των παιδιών της Βηθλεέμ προκάλεσε τον Επιφάνιο να αναπτύξει ένα σπουδαίο θεολογικό λόγο γύρω από το θέμα της πνευματικής ενηλικίωσης και την έννοια της «νηπιότητας» ως αρετής. Με τα λεγόμενά του θεμελιώνει αγιογραφικά την αγιολογική αξία των νηπίων γενικά ως ομοιάζοντα στο Χριστό και τροφοδοτεί ένα διάλογο πολύ σημαντικό για την αγιολογική αξιολόγηση των παιδιών της Βηθλεέμ.

9. Γρηγόριος Νύσσης

Μέχρι τον Γρηγόριο Νύσσης κανένας συγγραφέας δεν είχε ασχοληθεί αυτοτελώς με τα νήπια της Βηθλεέμ. Οι όποιες αναφορές υπήρξαν αποσπασματικές και πάντοτε έπαιρναν αφορμή από κάποιο άλλο ζήτημα. Ο εορταστικός Λόγος του Γρηγορίου Νύσσης *Εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τὰ νήπια τὰ ἐν Βηθλεέμ ἀναιρεθέντα ὑπὸ τοῦ Ἡρώδου*⁶⁷ εκφωνήθηκε τα Χριστούγεννα του 386μ.Χ.⁶⁸ και είναι αφιερωμένος στη γέννηση του Χριστού. Ένα σημαντικό όμως τμήμα του λόγου είναι αφιερωμένο στα νήπια της Βηθλεέμ και τη σφαγή τους. Για πρώτη φορά στην χριστιανική γραμματεία, ο Γρηγόριος Νύσσης ασχολείται απευθείας με τα νήπια της Βηθλεέμ και τους αφιερώνει ευθέως ένα τμήμα, έστω ενός λόγου του. Στα τέλη του 4^{ου} αιώνα, η Εκκλησία αρχίζει να αποδίδει ιδιαίτερη τιμή στα πρόσωπα των νηπίων της Βηθλεέμ και καθιερώνει την αγιολογική τους αναγνώριση.

Στο Λόγο αυτό ο Γρηγόριος αποσπά, όπως αναφέρει, τη διάνοια των ακροατών του από τα γεγονότα της ευσήμου εορτής των Χριστουγέννων και στρέφει την ακοή τους για λίγο στους θρήνους των παιδιών της Ραχήλ. Ο Γρηγόριος χαρίζει στους ακροατές του μία από τις γλαφυρότερες περιγραφές της σφαγής της Βηθλεέμ και δίνει τροφή στους μελετητές για σημαντικές παρατηρήσεις.

67. Γρηγόριος Νύσσης, *Λόγος Εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τὰ νήπια τὰ ἐν Βηθλεέμ ἀναιρεθέντα ὑπὸ Ἡρώδου*, PG 46, 1127-1150.

68. Στ. Γ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία*, τ. Β', Αθήνα 1990, σ.624.

Μια πρώτη σημαντική διαπίστωση είναι ότι ο Γρηγόριος στο Λόγο του διακρίνεται από έντονο αντιουδαϊσμό, ο οποίος αποτυπώνεται και στα σχόλιά του τα σχετικά με τα παιδιά της Βηθλεέμ. Οι περισσότεροι συγγραφείς απέδιδαν το φρικτό γεγονός της σφαγής στη μιαιρότητα του Ηρώδη, το πρόσωπο του οποίου συγκέντρωνε και την απέχθειά τους. Αντίθετα, ο Γρηγόριος, όντας ίσως πιο ακριβής ερμηνευτής του Ματθαίου, εντοπίζει στα λόγια του ευαγγελιστή και το φθόνο των Ιουδαίων κατά του Χριστού και των παιδιών. Μαζί με τον Ηρώδη ταραχτήκαν και όλα τα Ιεροσόλυμα ακούγοντας ότι γεννήθηκε ο βασιλεύς των Ιουδαίων. Ο Γρηγόριος δε χρεώνει τη φρικτή παιδοκτονία μόνο στον Ηρώδη. Στο πρόσωπο του Ηρώδη βλέπει ολόκληρο τον ισραηλιτικό λαό, στον οποίο αποδίδει τις κατηγορίες. Εκείνοι είναι που καταδιώκουν το Χριστό και καταδικάζουν σε εξόντωση όλη την παιδική ηλικία⁶⁹. Οι Ιουδαίοι είναι αξιοκατάκριτοι για τη σκληρότητά τους αλλά και για την ανοησία τους. Πολύ εύστοχα ο Γρηγόριος αναρωτιέται για ποιο λόγο τόλμησαν οι δολοφόνοι κάτι τόσο ανόσιο, να φονεύσουν μικρά παιδιά.

Συγκρίνει μάλιστα τον ισραηλιτικό λαό με τους τρεις μάγους, για να τονίσει την ανοησία και την αχαριστία του. Απέναντι στους μάγους που αναζήτησαν και προσκύνησαν το θείο βρέφος τοποθετεί τους Ιουδαίους, που μαζί με τον ασεβή Ηρώδη ταραχτήκαν στο άκουσμα της γέννησής του. Εφόσον πίστεψαν στην προφητεία και στα λόγια των μάγων, ότι γεννήθηκε ο Βασιλέας των ουρανών, γιατί προσπάθησαν να εξοντώσουν εκείνον που η δύναμή του είναι πάνω από εκείνους; Εάν πάλι εκείνος που γεννήθηκε είναι υποχείριος της εξουσίας τους, για ποιο λόγο ταραχτήκαν και τον επιβουλεύονται; Η εξόντωση των άμοιρων βρεφών δεν ήταν μόνο μία ανόητη πράξη. Η σφαγή τους ήταν επίσης άδικη και αναίτια. Τα βρέφη δεν είχαν διαπράξει τίποτα άξιο τιμωρίας. Το μόνο τους έγκλημα ήταν ότι γεννήθηκαν και είδαν το φως του ήλιου.

Στο έργο αυτό ο Γρηγόριος κάνει ίσως μια από τις παραστατικότερες και γλαφυρότερες περιγραφές της σφαγής των νηπίων. Χρησιμοποιώντας το λογοτεχνικό σχήμα των ερωτήσεων, μεταφέρει τους ακροατές στη Βηθλεέμ εκείνη ακριβώς την τραγική ώρα και τους φέρνει μπροστά στο φρικτό θέαμα. Οι κραυγές των παιδιών, οι ωδίνες των μητέρων, οι θανάσιμες λαβωματιές και τα διαπεραστικά χτυπήματα των ξιφών είναι μερικές από τις εικόνες που μας μεταφέρει ο Γρηγόριος. Εντυπωσιακές είναι επίσης και οι ψυχογραφικές προσεγγίσεις των τραγικών πρωταγωνιστών της σφαγής. Σαν να βρίσκεται σε μια γωνιά και

69. Γρηγόριος Νύσσης, *Λόγος Εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τὰ νήπια τὰ ἐν Βηθλεέμ ἀναιρεθέντα ὑπὸ Ἡρώδου*, PG 46, 1144 C.

να παρακολουθεί το φρικτό θέαμα, ο Γρηγόριος μάς μεταφέρει την αγωνία και τον πόνο των προσώπων. Το βρέφος που σφαγιάστηκε στην αγκαλιά της μητέρας του την ώρα που θήλαζε, ενώ το αίμα του κυλούσε στους κόρφους της. Τη μητέρα και το παιδί που το ξίφος του δήμιου τους έκοψε με την ίδια λαβωματιά. Τη γυναίκα με τα δύο παιδιά, το ένα νεογέννητο στην αγκαλιά και το άλλο στην ποδιά της. Εκείνη που σχιζόταν η καρδιά της στα δύο, όταν άκουγε από τη μια το βρεφικό κλάμα και από την άλλη την παιδική φωνούλα και δεν ήξερε προς τα πού να τρέξει, όταν έσφαζαν το ένα της παιδί από τη μια μεριά και το άλλο στην ποδιά της.

Στο θρήνο των μητέρων, ο Γρηγόριος προσθέτει και το θρήνο της Ραχήλ. Στο πρόσωπο της Ραχήλ ενώνονται οι φωνές των μητέρων της Βηθλεέμ και ο Γρηγόριος συνομολογεί την πεποίθηση της Εκκλησίας, ότι στο γεγονός της σφαγής των νηπίων επιβεβαιώνεται η προφητεία του Ιερεμία.

Ο θρήνος και η περιγραφή της σφαγής ολοκληρώνεται με μια προτροπή του Γρηγορίου, η οποία μας δίνει εμμέσως μια σημαντική πληροφορία. Ο Γρηγόριος προτρέπει τους πιστούς να απομακρύνουν την ακοή τους από τους θρήνους των παιδιών και να στρέψουν το νου τους σε πιο χαρούμενες σκέψεις, που αρμόζουν στην εορτή της Γεννήσεως του Χριστού. Η προτροπή του αυτή φανερώνει το γεγονός ότι η αναφορά στα άγια Νήπια γίνεται εξ' αφορμής της εορτάσιμης ημέρας των Χριστουγέννων, κατά την οποία, προφανώς, εκφωνήθηκε και ο λόγος αυτός.

Από τα παραπάνω, και συνυπολογίζοντας ότι οι σύγχρονοι και παλαιότεροι του Γρηγορίου εκκλησιαστικοί συγγραφείς γράφουν και αναφέρονται στη σφαγή των Νηπίων πάντα εξ' αφορμής της δεσποτικής εορτής των Χριστουγέννων, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι μέχρι τον 4^ο αιώνα η Εκκλησία δεν τιμούσε τα παιδιά της Βηθλεέμ κάποια ιδιαίτερη ημέρα. Η μνήμη τους είναι ζωντανή, αρχίζουν μάλιστα να τιμώνται ως ιδιαίτερα πρόσωπα αλλά θα λέγαμε ότι η δεσποτική εορτή επικάλυπτε και επισκίαζε κάθε άλλο γεγονός. Έτσι, εξηγείται το γεγονός ότι την εποχή αυτή κάθε πατερική αναφορά στα παιδιά της Βηθλεέμ εντάσσεται μέσα σε λόγους και ομιλίες που αφορούν τη Γέννηση του Χριστού. Άλλωστε, δεν πρέπει να παραβλέπουμε το γεγονός ότι μόλις την ίδια περίοδο καθιερωνόταν η ξεχωριστή εορτή των Χριστουγέννων που μέχρι τότε συνεορταζόταν με τα άγια Θεοφάνια.

10. Ιωάννης Χρυσόστομος

Ο Ιωάννης Χρυσόστομος είναι ο συγγραφέας που ασχολήθηκε περισσότερο από κάθε άλλον με τα πρόσωπα των αγίων Νηπίων. Δύο από τις ομιλίες του είναι αφιερωμένες εξ' ολοκλήρου σε αυτά, ενώ σχετικές αναφορές περιέχονται σε πολλά ερμηνευτικά και άλλα έργα του.

*Εἰς τὸν Ἡρώδη καὶ εἰς τὰ νήπια*⁷⁰

Η παραπάνω ομιλία κατατάσσεται από τους γραμματολόγους στα νόθα έργα του Χρυσοστόμου. Από τα λεγόμενα του συγγραφέα μπορούμε να αντιληφθούμε ότι το έργο αυτό αποτελεί ένα κήρυγμα που εκφωνήθηκε κάποια Κυριακή μετά τα Χριστούγεννα, ως συνέχεια του χριστουγεννιάτικου κηρύγματος. Η ομιλία ερμηνεύει το ευαγγελικό απόσπασμα του δεύτερου κεφαλαίου του κατά Ματθαίον ευαγγελίου. Λαμβάνοντας υπ' όψιν τα παραπάνω, καθώς και το γεγονός ότι την εποχή εκείνη πιθανόν ούτε η ίδια η εορτή των Χριστουγέννων δεν είχε χωριστεί ημερολογιακά από την εορτή των Θεοφανίων⁷¹, θεωρούμε αδύνατο η ομιλία να εκφωνήθηκε μια ημέρα κατά την οποία ετιμώντο ιδιαίτερος τα άγια νήπια. Προφανώς, η αγιολογική τιμή των νηπίων εντασσόταν στον ευρύτερο εορτολογικό κύκλο των Χριστουγέννων. Άλλωστε, και η πολύ πιο ύστερη καθιέρωση ξεχωριστής τιμής κατά την 29^η Δεκεμβρίου εντάσσεται στον εορτολογικό κύκλο του Δωδεκαημέρου.

Η ιδιαιτερότητα της συγκεκριμένης ομιλίας θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι το δικανικό της ύφος. Παρά το γεγονός ότι η ομιλία αυτή δεν υστερεί σε τίποτα από λογοτεχνικής απόψεως, εκείνο που εντυπωσιάζει είναι η δομή της, διότι παραπέμπει σε απόφαση δικαστηρίου. Ο συγγραφέας θέτει ως αρχή του το γράμμα του Νόμου και τα αγιογραφικά χωρία που καλείται να ερμηνεύσει. Στη συνέχεια, ως εισαγγελική αρχή εξετάζει εξονυχιστικά τον Ηρώδη, που φέρεται ως κατηγορούμενος. Ακολουθεί η περιγραφή του εγκλήματος και φυσικά η απόδοση της δικαιοσύνης, η οποία μάλιστα στηρίζεται σε προγενέστερο δεδικασμένο. Η δε απόδοση της δικαιοσύνης δεν περιλαμβάνει μόνο την τιμωρία του ενόχου αλλά και την αποζημίωση των θυμάτων.

70. Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὸν Ἡρώδη καὶ εἰς τὰ νήπια*, PG 61, 699-702.

71. Β. Στεφανίδη, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, εκδ. Παπαδημητρίου, 1959, σελ. 778.

Για να μην υπεισέλθουμε λεπτομερώς στο έργο, θα αρκεστούμε να τονίσουμε ορισμένα σημεία του που φωτίζουν την αγιολογική εικόνα των νηπίων και κατά τη γνώμη μας χρήζουν ίσως ιδιαίτερης προσοχής.

Αρχικά ο συγγραφέας παραθέτει τις αγιογραφικές πηγές που τροφοδοτούν το λόγο του. Αυτές είναι το ευαγγελικό απόσπασμα του κατά Ματθαίον ευαγγελίου και η περιεχόμενη σε αυτό προφητεία του Ιερεμία: «κραυγή ἐν Ῥαμᾶ ἠκούσθη Ῥαχήλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς»⁷². Για τον συγγραφέα, όπως και για το σύνολο των εκκλησιαστικών συγγραφέων, η προφητεία του Ιερεμία αναφέρεται στη σφαγή της Βηθλεέμ. Δε θα μπορούσε κανείς άλλωστε να μην την ταυτίσει, από τη στιγμή που και ο ίδιος ο ευαγγελιστής την αναγνωρίζει ως τέτοια.

Στο δεύτερο μέρος της ομιλίας, ο συγγραφέας επιχειρεί μια αυστηρή, σχεδόν εξονυχιστική εξέταση του Ηρώδη. Οι περί τις 25 εισαγγελικού ύφους ερωτήσεις παρουσιάζουν το κατηγορητήριο της υπόθεσης. Χρησιμοποιώντας το λογοτεχνικό τέχνασμα των ερωτήσεων, παρουσιάζει τις αποτρόπαιες πράξεις του Ηρώδη, επισημαίνει τον ειδεχθή χαρακτήρα του εγκλήματος και ελέγχει τη συνείδηση και το δόλο του βρεφοκτόνου. Ο Ηρώδης, γεμάτος θυμό, κυνηγά τα νήπια και επιδεικνύει τη δύναμή του στις γυναίκες που θηλάζουν. Απογυμνώνει τις μητρικές αγκαλιές, ξηραίνει τους μαστούς, τιτρώσκει τα σπλάχνα και πληθαίνει τους θρήνους των ωδινουσών γυναικών, σκοτώνει αθώα παιδιά. Ο συγγραφέας χαρακτηρίζει την πράξη ως ένα διακεκριμένο έγκλημα, αφού δεν πρόκειται για απλή φονοκτονία, αλλά για «αωροτομή». Η θέση του Ηρώδη επιβαρύνεται ακόμη περισσότερο, όταν ο συγγραφέας-κατήγορος επισημαίνει και το απρόκλητο της πράξης. Τα αθώα νήπια όχι μόνο δεν αντιστέκονταν, αλλά «ιλαρυνόμενα και προσγέλοντα» προσέδραμον στο ξίφος⁷³. Επιβαρυντικό στοιχείο είναι, επίσης, το γεγονός ότι ο Ηρώδης γνώριζε από τις Γραφές και τους γραμματείς τα μέλλοντα γενέσθαι. Παρότι όμως γνώριζε το σχέδιο της θείας οικονομίας, τόλμησε να αντιταχθεί στη θεία βούληση και κατέστη με τον τρόπο αυτό θεομάχος. Αντί να δοξολογήσει τον ερχομό του Χριστού, ήθελε να αφανίσει εκείνον που ήρθε για να τον σώσει.

Ένα ακόμη σημείο που αξίζει να επισημάνουμε είναι η σύγκριση της σφαγής που προκάλεσε ο Ηρώδης με εκείνη που διέταξε ο Φαραώ. Ο Φαραώ είχε διατάξει τις μαίες της

72. Ιερ 38,15.

73. Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὸν Ἡρώδη καὶ εἰς τὰ νήπια*, PG 61, 700.

Αιγύπτου να ρίχνουν τα αρσενικά βρέφη των ισραηλιτών στο ποτάμι. Ο συγγραφέας εντοπίζει μια ομοιότητα-προτύπωση της σφαγής της Βηθλεέμ και, παρότι ο «ομόθυμος θυμός», η «ισοτάλαντος ασπλαχνία» και η «ομοδίατος πονηρία»⁷⁴ ενισχύουν την ομοιότητα αυτή, η σφαγή της Βηθλεέμ αναδεικνύεται θηριωδέστερη. Ο Φαραώ, τελικά, ανακάλεσε τη σκληρή του διαταγή και μάλιστα μάζεψε και ανέθρεψε τον Μωυσή, ενώ ο Ηρώδης ολοκλήρωσε το άθλιο σχέδιό του. Η σφαγή στη Βηθλεέμ είναι θηριωδέστερη, διότι ο Φαραώ στράφηκε ενάντια σε αλλοεθνείς, ενώ ο Ηρώδης προς τους ομόφυλους του. Οι μαίες της Αιγύπτου, παρακούοντας τη διαταγή του Φαραώ, αποδείχθηκαν φιλόθεοι καθώς έσωσαν τα βρέφη των ισραηλιτών. Αντίθετα, οι στρατιώτες του Ηρώδη εκτέλεσαν με ακρίβεια την ανόσια διαταγή.

Η σύγκριση των δύο παραπάνω γεγονότων δεν παρουσιάστηκε πρώτη φορά από τον Χρυσόστομο στην χριστιανική γραμματεία. Αρκετοί είναι εκείνοι οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς, με πρώτο τον Πέτρο Αλεξανδρείας, που εντόπισαν ομοιότητες στις δύο βιβλικές ιστορίες.

Στο τρίτο μέρος της ομιλίας, ο συγγραφέας, αναλαμβάνοντας το ρόλο του μάρτυρα, περιγράφει τις φρικτές στιγμές της θηριωδίας. Η περιγραφή αυτή είναι μια από τις πιο γλαφυρές περιγραφές που σώζονται στην χριστιανική γραμματεία.

Η ομιλία τελειώνει με μια ενδιαφέρουσα παρέμβαση του συγγραφέα. Με την παρέμβαση αυτή, ο συγγραφέας αποδίδει δικαιοσύνη, απαλύνει τον πόνο που προκάλεσε ο χαμός και επιφέρει την κάθαρση. Απευθύνεται ο ίδιος στο μέγα Κριτή και θέτει ευθέως τα ερωτήματα που βασανίζουν τις τραγικές μητέρες, αλλά και κάθε θεατή που βλέπει την άδικη σφαγή. Ρωτά ευθαρσώς για ποιον λόγο επέτρεψε ο Θεός μία τέτοια ωμότητα και αποζητά δικαιοσύνη. Προκαταβάλλοντας τη σκέψη κάθε ακροατή, θέλει να καταλάβει εάν το άδικο πρόσταγμα ήταν εγχείρημα του Ηρώδη ή θεία παραχώρηση.

Στα ερωτήματα αυτά απαντά ο ίδιος ο συγγραφέας, σαν να ήταν αγγελιοφόρος του Θεού. Φέροντας ως παρακαταθήκη την πίστη και τη βεβαιότητα της Εκκλησίας για την εν Χριστώ δικαίωση των αδικημένων νηπίων που χάθηκαν στο όνομά του, τονίζει ότι οι μητέρες και όσοι θηριούνται, θηριούνται διότι δε γνωρίζουν το συμφέρον των παιδιών. Δεν υπάρχει μακαριότερο πράγμα από το να διώκεται κανείς για το Δεσπότη Χριστό. Για το λόγο αυτό

74. Ο.π.

τα νήπια της Βηθλεέμ αναδεικνύονται μακάρια. Η μακαριότητά τους έγκειται σωρευτικά σε δύο πράγματα: πρώτον, στο ότι διώχθηκαν και, δεύτερον και κυριότερο, στο ότι διώχθηκαν στη θέση του Χριστού.

Είναι ιδιαίτερα σημαντικές οι προϋποθέσεις που θέτει ο συγγραφέας, για να αναγνωρίσει κάποιον ως μακάριο του Θεού. Αν το μαρτύριο αποτελεί ύψιστη πράξη αποταγής του ανθρώπου και παράδοσής του στο θείο θέλημα, αναγνωρίζεται ως τέτοια, μόνο όταν γίνεται στο όνομα του Χριστού. Ο μάρτυρας καταξιώνεται ως μακάριος όταν μαρτυρεί στο όνομα του Χριστού, όταν συστρατεύεται και συσταυρώνεται με Εκείνον.

Ως μακάρια λοιπόν καταξιώνονται και τα άγια Νήπια, σύμφωνα με το συγγραφέα, διότι σφαγιάστηκαν στο όνομα του Χριστού και κληρονόμησαν τους Αβραμιαίους κόλπους. Σφαγιάστηκαν στο όνομα του Χριστού και κληρονόμησαν τη βασιλεία των ουρανών. Γι' αυτό ο συγγραφέας προσκαλεί τις μητέρες να μη θρηνούν. Με παρηγορητικό, αλλά και τολμηρό λόγο προτρέπει τις μητέρες να μην κλαίνε, διότι με τον τρόπο αυτό εμποδίζουν τα νήπια να πλησιάσουν το Χριστό. Συγκρίνει μάλιστα εκείνες που κλαίνε, με τους αποστόλους που εμπόδιζαν τα παιδιά να πλησιάσουν το Χριστό⁷⁵. Ο ίδιος ο Χριστός, σύμφωνα με το συγγραφέα, ζήτησε να μην εμποδίζουμε τα παιδιά να πηγαίνουν προς Αυτόν, καθώς « τῶν γάρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ».⁷⁶

*Εἰς τὴν Ραχήλ καὶ εἰς τὰ ἅγια νήπια*⁷⁷

Και αυτή η ομιλία κατατάσσεται στα νόθα έργα του Χρυσοστόμου. Ο συγγραφέας μάς πληροφορεί ότι αφορμή για τη συγγραφή του είναι η ανάγνωση ενός βιβλικού αποσπάσματος που αναφέρεται στο στεναγμό της Ραχήλ. Κατά πάσα πιθανότητα, το απόσπασμα αυτό ήταν το εδάφιο 38,15 του Ιερεμία: «φωνὴ ἐν Ραμᾶ ἠκούσθη θρήνου καὶ κλαυθμοῦ καὶ ὄδυρμοῦ· Ραχήλ ἀποκλαιομένη οὐκ ἤθελε παύσασθαι ἐπὶ τοῖς υἱοῖς αὐτῆς, ὅτι οὐκ εἰσὶν». Αν λάβουμε δε υπ' όψιν ότι ο συγγραφέας απευθύνει την ομιλία σε ακροατήριο, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η προφητεία του Ιερεμία διαβαζόταν την εποχή εκείνη ως λειτουργικό ανάγνωσμα σε κάποια ακολουθία-σύναξη των πιστών. Δεν μπορούμε, ωστόσο,

75. Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὸν Ἡρώδη καὶ εἰς τὰ νήπια*, PG 61, 702.

76. Mt 19,14.

77. Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὴν Ραχήλ καὶ εἰς τὰ νήπια*, PG 61, 697-700.

να γνωρίζουμε σε τι είδους λατρευτική πράξη εντασσόνταν το ανάγνωσμα ούτε συνάγεται από το κείμενο το συμπέρασμα ότι εκφωνήθηκε κατά την εορτή κάποιου συγκεκριμένου γεγονότος. Είναι βέβαια απίθανο να υπήρχε την εποχή εκείνη εορτή των αγίων νηπίων, μολαταύτα, είναι πολύ πιθανό η τιμή τους να εντασσόταν στα γεγονότα των Χριστουγέννων και η ομιλία να εκφωνήθηκε κατά το δωδεκαήμερο.

Ούτως ή άλλως, αυτή η αποδιδόμενη στο Χρυσόστομο ομιλία αποτελεί ένα κήρυγμα, ερμηνευτικό της προφητείας του Ιερεμία. Ο ομιλητής απευθύνει το λόγο στη Ραχήλ και με τη λογοτεχνική δεξιότητα που τον διακρίνει, την προσκαλεί να εκφράσει το στεναγμό και τον πόνο που την διακατέχει εξαιτίας του χαμού των παιδιών της. Η Ραχήλ παρουσιάζεται ως νέα γυναίκα που όλο της το σώμα εκφράζει και αποτυπώνει τον πόνο της ψυχής της. Τα δάκρυα που ρέουν σαν ποτάμια, τα λυτά μαλλιά της που κρύβουν το πρόσωπο, οι βουβοί στεναγμοί της αποκαλύπτουν τον εσωτερικό πόνο της. Και ενώ ο ομιλητής την προσκαλεί να εκφράσει με λόγια την οδύνη της, εκείνη μοιάζει να σιωπά και παραχωρεί τη φωνή της στον ομιλητή, για να περιγράψει εκείνος στη θέση της τη συμφορά.

Με μια σειρά από αναστεναγμούς, ο ομιλητής διά στόματος Ραχήλ, επιχειρεί «έν πικρία ψυχής» να περιγράψει τη συμφορά, το μέγεθος της οποίας δυσκολεύει ακόμα περισσότερο το έργο του. Στην αρχή, η Ραχήλ αντιμάχεται τον Ηρώδη. Τον παρουσιάζει ως φονιά και ηγεμόνα της αταξίας και της παρανομίας. Στη συνέχεια, θρηνεί ψυχή τε και σώματι. Μη μπορώντας να σιωπήσει, ξεσπά και ζητά παραμυθία από την παρθένο νύμφη Μαριάμ. Τώρα, λοιπόν, την επικαλείται σαν να της ζητά να εκπληρώσει το χρέος της απέναντι σε όλες τις γυναίκες της Βηθλεέμ που αντίκρισαν τα παιδιά τους σφαγμένα.

Με περισσή παρρησία, σχεδόν θράσος, η Ραχήλ απευθύνει το λόγο στη Μαριάμ και σαν μια παράκληση μέσα στους αιώνες, μια γυναίκα που είδε το παιδί της να σφάζεται στην αγκαλιά της και βίωσε το μεγαλύτερο πόνο που μπορεί να βιώσει ένας άνθρωπος, καταφεύγει στην Παναγία, μια άλλη μάνα που και εκείνη είδε το παιδί της να σταυρώνεται. Εκφράζει τον καημό της και ζητά να αποδοθεί δικαιοσύνη. Νιώθει ότι η Παναγία της χρωστάει διότι, όπως αναφέρει: «για χάρη της αγάμου νύμφης Μαριάμ υπέμεινε όλα αυτά και για τον εν φάτνη κρυπτόμενον Λόγον»⁷⁸.

78. Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὴν Ραχήλ καὶ εἰς τὰ νήπια*, PG 61, 698.

Η Παρθένος και μητέρα, αυτή που δε γνώρισε άντρα και γέννησε υιό χωρίς να γνωρίσει τους πόνους της γέννας αλλά έκλαψε για εκείνον, είναι το πρόσωπο στο οποίο καταφεύγει η πονεμένη Ραχήλ, αποδεικνύοντας την ευλάβεια των πιστών προς την Παναγία, αλλά και την αμεσότητα με την οποία την επικαλούνται ως βοηθό, ήδη από τους πρώτους αιώνες. Από τα λόγια του ομιλητή φαίνεται μια ανεπτυγμένη χριστολογία και μαριολογία.

Μπροστά σε αυτή τη συναισθηματική κατάρρευση της Ραχήλ και τη στιγμή που τη μόνη καταφυγή της αποτελεί η επίκληση της Μαριάμ, ο ομιλητής επεμβαίνει λυτρωτικά και την παρηγορεί απαλύνοντάς της τον πόνο. Εμφανίζεται ως αντιπρόσωπος της Μαριάμ και απαντά στη Ραχήλ σαν να ήταν αυτή. Με παραμυθητικό λόγο, ως μεσίτης στο Χριστό, της δίνει ελπίδα και την καλεί να παύσει το θρήνο, διότι τα παιδιά της μπορεί να σκοτώθηκαν εδώ στη γη, τώρα όμως ανατρέφονται από το Θεό στον ουρανό.

Με γνήσιο ποιοτικό ύφος και λογοτεχνική δεινότητα ο ομιλητής εξετάζει το τραγικό γεγονός της σφαγής υπό το πρίσμα της εσχατολογικής προοπτικής της Εκκλησίας και αποδίδει δικαιοσύνη. Τα νήπια έφυγαν από αυτόν τον κόσμο, για να συναντήσουν το Χριστό στον παράδεισο. Εκεί θα τα συναντήσει και η Ραχήλ να υμνούν τον Χριστό, όπως προείπε ο προφήτης: «ἐκ στόματος νηπίων καί θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον⁷⁹». Τον καιρό της αποκατάστασης τα νήπια της Βηθλεέμ, ως χορός, θα αναπέμπουν επινίκιους ύμνους, ενώ ο Ηρώδης, στο πρόσωπο του οποίου αντικατοπτρίζεται ο ίδιος ο διάβολος, θα ταραχθεί όπως ταραχθηκε όταν πληροφορήθηκε ότι γεννήθηκε ο βασιλεύς των Ιουδαίων.

Η ομιλία αυτή βρίθκει έμμεσων δογματικών επισημάνσεων, οι οποίες αποκαλύπτουν τις έντονες δογματικές συζητήσεις της εποχής. Ιδιαίτερα τα πνευματολογικού περιεχομένου σχόλια αποκαλύπτουν την έντονη υποστήριξη της θεότητας του Αγίου Πνεύματος από τον ομιλητή, ο οποίος δε διστάζει να χρησιμοποιήσει το παράδειγμα των νηπίων, για να τεκμηριώσει τις θέσεις του. Συγκεκριμένα, ομιλητής υποστηρίζει ότι ο Ηρώδης κατέσφαξε τα βρέφη από δύο ετών και κάτω για να δείξει ότι όσοι ομολογούν δυάδα στη θεότητα είναι «νήπιοι»⁸⁰. Αντιθέτως, όσοι πιστεύουν στην τριάδα δεν είναι πνευματικά νήπια. Είναι εμφανής η δογματολογική φόρτιση του κειμένου και η αντιαιρετική του διάθεση.

79. Ψαλμ 8,3.

80. Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὴν Ραχήλ καὶ εἰς τὰ νήπια*, PG 61, 699.

Παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον το γεγονός ότι η σφαγή των νηπίων, για πρώτη και ίσως μοναδική φορά, χρησιμοποιείται από κάποιον προς υποστήριξη καθαρά δογματικών θέσεων. Ωστόσο, είναι απαραίτητο να επισημάνουμε ότι οι παραπάνω δογματικές παρεμβολές και επισημάνσεις δεν αποτελούν τον κεντρικό άξονα της ομιλίας, ούτε φυσικά αλλοιώνουν τον αγιολογικό της χαρακτήρα. Απλώς, ο ομιλητής χρησιμοποιεί το αγιολογικό πρότυπο με το οποίο ασχολήθηκε και το αξιοποιεί προς ενίσχυση των δογματικών του απόψεων. Άλλωστε, κάθε άλλο παρά ξένη προς την παράδοση της Εκκλησίας είναι η αγιολογική θεμελίωση της πίστης και της αλήθειας της, ακόμα και όταν αυτή ξεπερνά τα εσκαμμένα και εισχωρεί στα όρια της ερμηνευτικής αυθαιρεσίας.

*Είς το κατά Ματθαίον Ομιλία Ζ'-Θ*⁸¹

Η Ζ' Ομιλία του υπομνήματος αυτού ασχολείται με τη φυγή του Χριστού στην Αίγυπτο. Επειδή όμως η φυγή είναι άμεσα συνδεδεμένη με τη σφαγή των Νηπίων, στην Ομιλία αυτή συναντάμε χρήσιμες πληροφορίες σχετικές με τα άγια Νήπια. Για τον Χρυσόστομο, η φυγή του Ιησού στην Αίγυπτο αποτελεί μέρος του σχεδίου της θείας οικονομίας. Ήταν θεία βούληση να ξεφύγει ο Ιησούς από τη μανία του Ηρώδη, αφενός, όπως και ο ευαγγελιστής Ματθαίος αναφέρει, διότι έπρεπε να εκπληρωθεί η προφητεία του Ωσηέ, («ίνα πληρωθῆ γάρ ὁ λόγος ὅτι ἐξ' Αἰγύπτου ἐκάλεσα τόν υἱόν μου»)⁸², αφετέρου, διότι, εάν ο Ιησούς έπεφτε στα χέρια του Ηρώδη και εκείνος χρησιμοποιούσε τη θεία δύναμή του για να σωθεί, κάποιοι ασεβείς θα ξεπερνούσαν σε ασέβεια και εκείνους που έλεγαν ότι ο Χριστός δεν έλαβε πραγματικό σώμα, αλλά φαινομενικό. Αντιθέτως, ο Χριστός υπέμεινε το διωγμό και έγινε φυγᾶς και μετανάστης για να δείξει ότι έλαβε σώμα πραγματικό, ότι ήταν πλήρης άνθρωπος, αποδεικνύοντας κατ' αυτόν τον τρόπο το «μέγεθος τῆς οικονομίας»⁸³.

Η παραπάνω ερμηνευτική σημείωση του Χρυσόστομου έχει μεγάλη σημασία για τη θεολογική προσέγγιση του γεγονότος της σφαγῆς των νηπίων και εξηγεί τον τρόπο με τον οποίο ο ίδιος ο Χρυσόστομος, αλλά και άλλοι πατέρες της Εκκλησίας αντιμετωπίζουν τα θεολογικά ερωτήματα που θέτει η ανόσια αυτή πράξη. Ένα από τα σημαντικότερα

81. Ιωάννης Χρυσόστομος, *Είς τό κατά Ματθαίον, Ομιλία Ζ'-Θ*, PG 57, 73-184.

82. Ωσ, 11,1.

83. Ιωάννης Χρυσόστομος, *Είς τό κατά Ματθαίον, Ομιλία Ζ'-Θ*, PG 57, 83.

ερωτήματα που προκαλεί το φρικτό γεγονός της σφαγής των νηπίων είναι το γιατί να συμβεί μια τόσο άδικη πράξη, να χαθούν αθώα βρέφη στη θέση μάλιστα του Ιησού.

Στο κεφάλαιο αυτό ο Χρυσόστομος, παρότι δεν αναφέρεται άμεσα στη σφαγή των νηπίων, θέτει τις θεολογικές βάσεις με τις οποίες πρέπει να εξετάζει κανείς τους πειρασμούς και τις φαινομενικές αδικίες. Ο Χρυσόστομος προτρέπει τους πιστούς να μην ταράζονται και να υπομένουν τις συμφορές, χωρίς να αναρωτιούνται «τι ποτέ τοῦτο ἐκεί»⁸⁴. Η ακολουθία της πνευματικής ζωής έχει παντού πειρασμούς κληρουμένους μαζί με αυτήν⁸⁵ αλλά όποιος πράττει την εντολή του Κυρίου ανακηρύσσεται νικητής και στεφανώνεται. Τα πάντα, επομένως, εντάσσονται στη θεία οικονομία και από τα φαυλότερα γεγονότα μπορεί να προκύψουν τα κρείττονα. Ακόμα και η κακία του Ηρώδη, που έρχεται σε αντίθεση με το θείο θέλημα και προκαλεί ένα φρικτό γεγονός, δεν μπορεί να εμποδίσει την οικονομία του Θεού, η οποία μετατρέπει ακόμα και τις ωδίνες του μαρτυρίου σε λαμπροφόρα στέφανα νίκης.

Το ζήτημα της σφαγής των νηπίων ο Χρυσόστομος το εξετάζει διεξοδικότερα στη Θ' Ομιλία του, η οποία ερμηνεύει το Μτ. 2,16-23. Σύμφωνα με το Τυπικόν του αγίου Σάββα, αλλά και άλλα τυπικά, η Ομιλία αυτή αποτελούσε το συνηθισμένο ανάγνωσμα του όρθρου κατά την εορτή της μνήμης των αγίων Νηπίων⁸⁶. Όπως φαίνεται από το κείμενο ο συγγραφέας γνωρίζει το χαρακτήρα του Ηρώδη, αλλά και τις πράξεις του. Τον παρουσιάζει ως έναν άνθρωπο κυριευμένο από το δαίμονα της οργής και της βασκανίας, ο οποίος ξεσπά την οργή του πάνω σε παιδιά που δεν τον είχαν βλάψει σε τίποτα, προσθέτοντας έναν ακόμη φόνο στους άλλους που διέπραξε. Φαίνεται να γνωρίζει πολύ καλά τους προγενέστερους συγγραφείς, αν και δεν παραπέμπει ευθέως σε εκείνους. Ως δεινός ερμηνευτής των Γραφών, συγκρίνει τη σφαγή των Νηπίων της Βηθλεέμ με εκείνη των νηπίων στην Αίγυπτο. Μια τέτοια σύγκριση τόλμησαν και άλλοι νωρίτερα και θα τολμήσουν αργότερα και άλλοι συγγραφείς, με διεξοδικότερο μάλιστα τρόπο.

Έχοντας θέσει ήδη στην προηγούμενη ομιλία του τις θεολογικές προϋποθέσεις προσέγγισης γεγονότων που χαρακτηρίζονται ως αδικίες, ο Χρυσόστομος στη Θ' Ομιλία του *Είς τό κατά*

84. Ιωάννης Χρυσόστομος, *Είς τό κατά Ματθαίον, Ομιλία Ζ'-Θ'*, PG 57, 84.

85. Ιωάννης Χρυσόστομος, *Είς τό κατά Ματθαίον, Ομιλία Ζ'-Θ'*, PG 57, 85.

86. Βλ. *Τυπικόν τοῦ ὁσίου καί θεοφόρου πατρός ἡμῶν Σάββα*, εκδ. Ιερά Σταυροπηγιακή Μονή Παναγίας Τατάρνης, σ. 193. Πβλ. *Τυπικόν τῆς ἐν Ἄθω ἱερᾶς Μονῆς τοῦ ἁγίου Διονυσίου*, σ. 144.

Ματθαίον Εὐαγγέλιον έρχεται να απαντήσει σε ένα ερώτημα που, όπως ο ίδιος ομολογεί, απασχολούσε κάποιους φλύαρους. Σύμφωνα με τον Χρυσόστομο, πολλοί φλύαροι χάριν των παιδιών τούτων χαρακτηρίζουν ως αδικία τα γενόμενα στη Βηθλεέμ και αναρωτιούνται γιατί ο Θεός επέτρεψε να συμβεί. Κάποιοι από αυτούς διατυπώνουν μετριοπαθέστερα την απορία, άλλοι δε με θράσος και πείσμα⁸⁷.

Ίσως για πρώτη φορά φαίνεται, τουλάχιστον ευθέως, να τέθηκε το ζήτημα αυτό ως θεολογικό πρόβλημα που απασχόλησε την Εκκλησία. Όπως αποδεικνύουν μάλιστα τα λόγια του Χρυσοστόμου, αλλά και το ίδιο το γεγονός ότι αναγκάστηκε να αναφερθεί στο θέμα αυτό, η σφαγή των νηπίων όχι μόνο διατηρούταν διαρκώς ζωντανή στη μνήμη της Εκκλησίας αλλά αποτέλεσε και μια αγιολογική μαρτυρία-πρότυπο, στη βάση της οποίας αναπτύχθηκαν σοβαρά θεολογικά ζητήματα.

Αντικρούοντας λοιπόν την κατηγορία, ότι επεδείχθη αδιαφορία για τη θανάτωση των παιδιών, ο Χρυσόστομος φέρνει ως επιχείρημα ένα άλλο βιβλικό περιστατικό, τη φυγή του αποστόλου Πέτρου και τη δολοφονία των στρατιωτών που τον φύλασσαν. Τα δύο παραδείγματα, της σφαγής των στρατιωτών που φύλασσαν τον Πέτρο και των νηπίων, έχουν χρησιμοποιηθεί ως παρόμοια. Πρώτος ο Πέτρος Αλεξανδρείας, με άλλη βέβαια αφορμή, συνέκρινε τα δύο παραδείγματα. Ο Χρυσόστομος με τη σειρά του συγκρίνει τις δύο περιπτώσεις και συμπεραίνει ότι αίτιος για τις σφαγές δεν είναι ο Θεός, ο οποίος σε κάθε περίπτωση όχι μόνο δεν προκάλεσε το κακό, αλλά ήθελε, εάν ήταν δυνατόν, να οδηγήσει στην αλήθεια και τους φονιάδες. Η μόνη αιτία της σφαγής είναι η σκληρότητα του Ηρώδη και, όπως χαρακτηριστικά τονίζει, δεν ευθύνεται για την αταξία του ασθενή ο σοφός ιατρός των ψυχών⁸⁸.

Από τα ίδια περιστατικά θα έπρεπε ο Ηρώδης να κατανοήσει τη θεία επέμβαση και φανέρωση. Αλλά, ακόμη κι αν δε διέβλεψε τη θεία οικονομία, δεν μπορεί να δικαιολογηθεί σε καμία περίπτωση η σφαγή των νηπίων που δεν ευθύνονταν για κάτι.

Ο Χρυσόστομος, έχοντας αποδείξει ότι αυτουργός και μόνος πρόξενος της σφαγής είναι ο αναπολόγητος και μιαρός Ηρώδης, καλείται στη συνέχεια να απαντήσει σε μια ακόμη ένσταση. Μπορεί πρωτύτερα στο λόγο του να απέδειξε ότι η αδικία προήλθε από την κακία

87. Ιωάννης Χρυσόστομος, *Είς τό κατά Ματθαίον, Ομιλία Ζ'-Θ'*, PG 57, 176.

88. Ιωάννης Χρυσόστομος, *Είς τό κατά Ματθαίον, Ομιλία Ζ'-Θ'*, PG 57, 177.

του Ηρώδη, όμως είναι λογικοφανής η ένσταση εκείνων που θεωρούν τη σφαγή άδικη και που κατηγορούν το Θεό που την επέτρεψε. Για ποιο λόγο επέτρεψε ο Θεός να γίνει κάτι τόσο φρικτό και άδικο;

Η παραπάνω ερώτηση μπορεί να έχει ως αφορμή τη σφαγή των νηπίων, ωστόσο είναι ένα ερώτημα που απασχολεί έως σήμερα όλους ανθρώπους που υποφέρουν από διάφορες δοκιμασίες στη ζωή τους. Ο ιερός συγγραφέας αντιμετωπίζει τον παραπάνω λογισμό, προτείνοντας έναν κανόνα που μοιάζει με οξύμωρο λογοτεχνικό σχήμα. Σε όλους εκείνους που θεωρούν ότι τα νήπια αδικήθηκαν, αλλά και σε όλους εκείνους που ενίοτε και σε διάφορες περιστάσεις αντιμετωπίζουν τις συμφορές της ζωής ως αδικίες, ο Χρυσόστομος απαντά με τον εξής κανόνα: «Πολλοί είναι όσοι αδικούν, αλλά κανένας δεν αδικείται»⁸⁹. Ο παραπάνω κανόνας μοιάζει να υποστηρίζει μια διαστρεβλωμένη εικόνα της δικαιοσύνης. Η αλήθεια είναι όμως, ότι ο Χρυσόστομος συγκρίνει δύο ασύγκριτα πράγματα, θέλοντας να τονίσει τη διάκριση της ανθρώπινης δικαιοσύνης από τη δικαιοσύνη του Θεού. Μπορεί με τα ανθρώπινα μέτρα σε κάθε αδικία να προσμετρούμε έναν αδικούντα και έναν αδικημένο, όμως, στην εσχατολογική προοπτική του Χρυσοστόμου κάθε αδικία αποκαθίσταται. Στη δικαιοσύνη του Θεού καθείς εισπράττει την ανταπόδοση των πράξεών του. Για τους δε αδικημένους επιφυλάσσεται πολλαπλάσια ανταπόδοση με ουράνιο μισθό και άφεση αμαρτιών.

Προς απόδειξη των λεγομένων του, ο Χρυσόστομος φέρνει ένα πολύ εύστοχο παράδειγμα. Παρομοιάζει κάθε άνθρωπο που αδικείται με έναν δούλο που οφείλει στον κύριό του πολλά χρήματα. Εάν σε αυτόν το δούλο συμβεί μια ληστεία και χάσει μέρος των χρημάτων του, θα ήταν οπωσδήποτε άδικο αν ο κύριός του μπορούσε να αποτρέψει τη ληστεία και δεν το έκανε. Εάν όμως, ο κύριος στη συνέχεια έσβηγε από το χρέος του δούλου το υπεξαίρεθέν ποσό, δε θα υπήρχε αποκατάσταση της αδικίας; Αν, επιπλέον, ο κύριος του έδινε ακόμη περισσότερα χρήματα από όσα του έκλεψαν, δε θα ήταν φανερό σε όλους ότι αποκαταστάθηκε η αδικία;

Με τον ίδιο τρόπο, εξηγεί ο Χρυσόστομος ότι και όλοι οι άνθρωποι που υφίστανται αδικίες είτε εξοφλούν τα αμαρτήματά τους, είτε κερδίζουν λαμπρότερους στέφανους, εάν δεν έχουν αμαρτήματα. Επειδή λοιπόν τα παιδιά της Βηθλεέμ δεν είχαν προλάβει να αμαρτήσουν, σύμφωνα με το Χρυσόστομο, θα αμειφθούν από το Θεό αναλόγως. Ο Χρυσόστομος τολμά

89. Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τό κατά Ματθαῖον, Ομιλία Ζ'-Θ'*, PG 57, 177.

μάλιστα να αναρωτηθεί: ποιά ζημιά έπαθαν τα νήπια που φονεύτηκαν, εάν μεταφέρθηκαν αμέσως στο ακύμαντο λιμάνι;

Εφόσον ο προορισμός του ανθρώπου είναι η σωτηρία, κάθε δρόμος που οδηγεί σε αυτήν είναι θεμιτός, πόσο μάλλον όταν ο δρόμος είναι μαρτυρικός και επιφυλάσσει στεφάνους θριάμβου και νίκης.

Για να μην αφήσει καμία αμφιβολία σε εκείνους που αντιμετώπιζαν τη σφαγή των νηπίων ως μια άδικη παραχώρηση από το Θεό, τελειώνει το λόγο του με ένα ακόμη επιχείρημα. Όλα όσα ανέφερε ο ίδιος και όσα άλλα σκέφτονται με το νου τους είναι ανθρώπινες προσπάθειες να κατανοήσουν τα γεγονότα. Όμως δεν πρέπει να παραβλέπουμε, σύμφωνα με τον Χρυσόστομο, ότι κανείς δεν μπορεί να γνωρίσει τους απόρρητους λόγους και τις αιτίες που γνωρίζει και οικονομεί ο Θεός. Μόνος Εκείνος γνωρίζει ακριβώς και οικονομεί τα πάντα. Ο άνθρωπος που έχει πίστη στο Θεό έχει τη σιγουριά ότι κάθε συμφορά ακόμα και η τραγωδία της άδικης σφαγής των Νηπίων, έχει κάποια σκοπιμότητα στα πλαίσια της θείας οικονομίας. Οι μικρόψυχοι και αυτοί που δεν μπορούν να φιλοσοφήσουν τα πράγματα βλέπουν μόνο τα φαινόμενα και δεν εντάσσουν κάθε γεγονός στην πρόνοια και τη προοπτική της θείας οικονομίας.

Ακόμη και εκείνοι όμως θα μπορούσαν να πεισθούν, εάν συλλογιστούν το τέλος εκείνου που τόλμησε να διαπράξει ένα τέτοιο φρικτό έγκλημα. Το άθλιο τέλος του Ηρώδη επισημαίνει την εσχατολογική προοπτική στην οποία εντάσσεται κάθε γεγονός της Ιστορίας. Ο σκληρός θάνατος του Ηρώδη προτυπώνει την εσχατολογική αποκατάσταση των πραγμάτων. Εάν ο Ηρώδης υπέφερε και τιμωρείται για τα εγκλήματά του ήδη σε αυτόν τον κόσμο, είναι προφανή τα βάσανα που τον περιμένουν στην άλλη ζωή.

Διαχρονικά στην χριστιανική γραμματεία, ο τρόπος θανάτου του Ηρώδη παρουσιάζεται ως μια απόδειξη ότι η θεία δικαιοσύνη πάντα αποκαθιστά τα πράγματα, ήδη πολλές φορές από αυτήν τη ζωή. Διαρκής και βεβαία, είναι επίσης, η πίστη της Εκκλησίας ότι η θεία δικαιοσύνη θα αποκαταστήσει και θα δικαιώσει και τα κατά τα ανθρώπινα δεδομένα αδικημένα νήπια.

Αξίζει επίσης, να σημειώσουμε ότι η πλειοψηφία των εκκλησιαστικών συγγραφέων, όταν αναφέρονται και ερμηνεύουν το γεγονός του θανάτου του Ηρώδη, χρησιμοποιεί ως πηγή τον Ιώσηπο, ο οποίος μιλώντας ως εκκλησιαστικός άνδρας, περιγράφει το φρικτό θάνατο του Ηρώδη.

Μια ακόμη απόδειξη ότι η σφαγή δεν ήταν ένα τυχαίο συμβάν, αλλά αποτελεί μέρος του σχεδίου του Θεού είναι σύμφωνα με το Χρυσόστομο, το γεγονός ότι η σφαγή είχε προαναγγελθεί από το στόμα του Ιερεμία. Η προφητεία του Ιερεμία (« τότε έπληρώθη τό ρηθέν υπό Ίερεμίου τοῦ προφήτου λέγοντος· φωνή ἐν Ραμᾶ ἠκούσθη, θρῆνος καί οὐκ ἤθελε παρακληθῆναι, ὅτι οὐκ εἰσίν⁹⁰») προανήγγειλε τη βίαη, άδικη, ωμή και παράνομη σφαγή. Όμως η ίδια προφητεία λειτουργεί ως παραμυθία και παρηγορία, διότι μας αποδεικνύει ότι η σφαγή δεν έγινε επειδή ο Θεός δεν μπορούσε να την αποτρέψει ή επειδή δε γνώριζε ότι θα συμβεί. Ο Θεός γνώριζε και προανήγγειλε τη σφαγή, όπως γνώριζε και προανήγγειλε και το τέλος των θαυμάτων του. Επομένως η απόρρητη θεία πρόνοια δεν πρέπει να ταραάζει και να οδηγεί τους ανθρώπους στην απόγνωση. Είναι φανερό ότι ο Θεός γνωρίζει και συχνά επιτρέπει τα δεινά στους ανθρώπους. Εφόσον τα πάντα συμβαίνουν εν γνώσει του Θεού είναι φανερό ότι Εκείνος προνοεί και ενδιαφέρεται για τους ανθρώπους.

Εἰς το γενέθλιον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, Λόγος Β⁹¹

Στο Β' Λόγο του: «Εἰς το γενέθλιον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ», ο Χρυσόστομος περιγράφει την επιβουλή του Ηρώδη και των Ιουδαίων κατά του Χριστού. Παρότι δεν περιγράφει αναλυτικά τη σφαγή των νηπίω, ούτε αφιερώνει μεγάλο τμήμα του λόγου του σε εκείνα, προχωρά σε μια ουσιαστική καινοτομία. Στο λόγο αυτό, ο Χρυσόστομος με μία λέξη-χαρακτηρισμό αποκαλύπτει τη συνείδηση της Εκκλησίας, ως προς την αγιολογική αξιολόγηση των νηπίων της Βηθλεέμ. Για πρώτη φορά στη γραμματεία, αποκαλούνται τα νήπια μάρτυρες και κατατάσσονται στη χορεία των αγίων μαρτύρων.

Η συνείδηση της Εκκλησίας τιμούσε ανέκαθεν τα Νήπια. Από τον προφήτη Ιερεμία έως τον ευαγγελιστή Ματθαίο και τους μεταγενέστερους πατέρες της Εκκλησίας, τα σφραγισθέντα νήπια της Βηθλεέμ αναγνωρίζονται ως θύματα της κακίας και η μνήμη της Εκκλησίας πάντοτε τα τιμούσε ως δικαιωμένα στη βασιλεία των ουρανών. Ο Χρυσόστομος είναι όμως, εκείνος που ανέδειξε τα άγια Νήπια σε ένα αγιολογικό πρότυπο το οποίο μάλιστα χρησιμοποίησε, για να αντιμετωπίσει προβληματισμούς και ερωτήματα που έθεταν σημαντικά θεολογικά ζητήματα.

90. Ιερ 38,15.

91. Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς το γενέθλιον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, Λόγος Β'*, PG 56, 385-394.

Εἰς το, «ὅσα ἐάν δῆσετε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένα καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ»⁹²

Μία ακόμη αναφορά στη σφαγή της Βηθλεέμ γίνεται στο λόγο του Ιωάννου Χρυσοστόμου στον οποίο σχολιάζει το ευαγγελικό χωρίο: «ὅσα ἐάν δῆσετε ἐπὶ τῆς γῆς⁹³». Στο λόγο αυτό ο Χρυσόστομος παρουσιάζει τα βιβλικά εκείνα πρόσωπα που δέθηκαν ή απελευθερώθηκαν από πνευματικά δεσμά. Ένα από εκείνα είναι το πρόσωπο του Ηρώδη. Σε αντιδιαστολή με τον απόστολο Πέτρο, που ελευθερώθηκε από τα δεσμά της φυλακής όπου τον έκλεισε ένας άλλος Ηρώδης, ο φονοκτόνος Ηρώδης(ο παππούς του) δέθηκε με τα δεσμά της φθοράς και του θανάτου, καθώς τα σκουλήκια κατέτρωγαν τα μέλη του σώματός του.

Στη μνήμη της Εκκλησίας ο φονοκτόνος Ηρώδης συνδέθηκε με τον συνονόματο και εξίσου φονοκτόνο εγγονό του. Το όνομά τους αλλά και το ειδικό του χαρακτήρα τους, οδηγούσαν τους συγγραφείς στη σύγκριση και συχνά στην ταύτιση των δύο προσώπων. Ήδη από τον Πέτρο Αλεξανδρείας εμφανίστηκε αυτή η σύγκριση. Τις περισσότερες φορές μάλιστα, η σύγκριση δεν περιοριζόταν στα δύο πρόσωπα αλλά αναφερόταν και στις πράξεις τους. Ο Πέτρος και ο Χριστός διώχθηκαν από τον Ηρώδη, αλλά διέφυγαν. Στη θέση τους φονεύτηκαν οι στρατιώτες και τα νήπια. Οι ομοιότητες στις δύο βιβλικές ιστορίες είναι πολλές, όπως και τα διδάγματα που αυτές αποκαλύπτουν. Συνεπώς, είναι λογικά αναμενόμενο να συναντώνται μέσα στην χριστιανική γραμματεία παράλληλα.

Εἰς τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, Λόγος Γ'⁹⁴

Η ομιλία αυτή κατατάσσεται στα νόθα έργα του Χρυσοστόμου και είναι αφιερωμένη στην εορτή της Αναλήψεως του Χριστού. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, η εορτή της Αναλήψεως όπως και κάθε εορτή των χριστιανών αποτελεί κατάκριση του διαβόλου και θρίαμβο του Χριστού. Ιδιαίτερα δε την ημέρα της Αναλήψεως, η κατάκριση του διαβόλου αποδεικνύεται περίτρανα, διότι παρά τις προσπάθειές του να φανερώσει την κακία του, όπως συνήθιζε κατά τις ημέρες του θριάμβου του Χριστού, την ημέρα της Αναλήψεως, αδυνατούσε να σκαρφιστεί κάποια συκοφαντία, διότι έβλεπε τον Αναστάντα Χριστό να ανέρχεται στους

92. Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς το, ὅσα ἐάν δῆσετε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένα καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ*, PG 60, 759επ.

93. Μτ 18,18.

94. Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, Λόγος Γ'*, PG 52, 797-800.

ουρανούς. Αντιθέτως, κατά τις άλλες εορτές η κακία του θριάμβευσε. Όταν, για παράδειγμα, ο Χριστός ενσαρκωνόταν, ο διάβολος θέλοντας να τον συλλάβει δίδαξε τον Ηρώδη να φονεύσει τα βρέφη.

Στο παραπάνω απόσπασμα, είναι εμφανής η διαχρονική πεποίθηση του Χρυσοστόμου, όπως αυτή διαφαίνεται σε όλα τα σχετιζόμενα έργα του, ότι η σφαγή της Βηθλεέμ ήταν αποτέλεσμα της κακίας του διαβόλου. Ο διάβολος επιβουλεύτηκε το θείο βρέφος και βρήκε ως όργανό του τον συμπράττοντα Ηρώδη. Για ακόμη μία φορά, η σφαγή των νηπίων χρησιμοποιείται ως ένα από τα χαρακτηριστικότερα δείγματα της κακίας στον κόσμο.

*Είς τούς κατηγουμένους*⁹⁵

Μία ακόμη αναφορά του Χρυσοστόμου στη σφαγή των Νηπίων συναντάμε στο λόγο του Έις τους κατηγουμένους. Στο λόγο του αυτό, ο Χρυσόστομος καλεί τους πιστούς να αποφύγουν τη δίψα της αμαρτίας και να επιθυμήσουν τα νάματα της σωτηρίας. Τους καλεί να αποφύγουν τη δίψα της αμαρτίας, διότι είναι εκείνη που προξένησε απώλεια στους ασεβείς. Ανάμεσα στους ασεβείς, ο Χρυσόστομος συναριθμεί και τον Ηρώδη που δίψασε τον όλεθρο των νηπίων, δίψασε «δίψος πρόξενο κολάσεως και παρεκτικό πυρετού»⁹⁶

Από την παραπάνω αναφορά, εύλογα διαπιστώνει κάποιος ότι, στη μνήμη της Εκκλησίας, το γεγονός της σφαγής έχει αποτυπωθεί ως ένα από τα τραγικότερα γεγονότα της ιστορίας της ανθρωπότητας. Και αυτό το τραγικότερο γεγονός προκλήθηκε από τη δίψα της κακίας και της αμαρτίας του Ηρώδη.

*Επιστολή προς Ολυμπιάδα α*⁹⁷

Η επιστολή αυτή είναι η 7^η από τις 17 επιστολές που έγραψε ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος προς τη μαθήτριά του Ολυμπιάδα. Μεταξύ των δύο διεξήχθη συχνή αλληλογραφία κατά την περίοδο της εξορίας του Χρυσοστόμου(404-407μ.Χ.). Στις επιστολές αυτές, η Ολυμπιάδα εξέφραζε την έντονη αθυμία και στενοχώρια της για τις ταλαιπωρίες που υφίστατο ο

95. Ιωάννης Χρυσόστομος, *Είς τούς κατηγουμένους*, PG 60, 739-742.

96. Ό.π., σ. 739.

97. Ιωάννης Χρυσόστομος, *Επιστολή προς Ολυμπιάδα α*, PG 52, 549επ.

Χρυσόστομος άλλα και οι οπαδοί του στην Κωνσταντινούπολη. Στις απαντητικές του επιστολές, ο Χρυσόστομος προσπαθεί να διαλύσει την αθυμία της Ολυμπιάδος και να τη θεραπεύσει. Μία από αυτές τις επιστολές είναι και η 7η που μας απασχόλησε.

Η 7^η επιστολή γράφτηκε στο τέλος του 404μ. Χ. στην Κουκουσό⁹⁸ και τιτλοφορείται: «*Τῇ δεσποίνῃ μου, τῇ αἰδεσιμωτάτῃ καὶ θεοφιλεστάτῃ διακόνῳ Ὀλυμπιάδι, Ἰωάννης ἐπίσκοπος ἐν Κυρίῳ χαίρειν*». Στην επιστολή, ο Χρυσόστομος προσπαθεί να παρηγορήσει την Ολυμπιάδα, η οποία έχει κυριευθεί πάλι από το πάθος της αθυμίας, εξαιτίας της τρικυμίας που κατέλαβε την Εκκλησία και την οικουμένη. Προσκαλεί τη μαθήτριά του να μην ταρασσεται από τις ταλαιπωρίες και τα δεινά και να θεωρεί ως μόνο πειρασμό την αμαρτία και το ηθικό κακό.

Προς ενίσχυση των λεγομένων του, ο Χρυσόστομος φέρνει μία σειρά από παραδείγματα που αποδεικνύουν ότι οι άνθρωποι ανέκαθεν αντιμετώπιζαν δυσκολίες και ταλαιπωρίες. Ακόμα και η ίδια η Εκκλησία δοκιμάζεται και κλονίζεται από διώξεις, αιρέσεις και δυσκολίες. Όμως, εκεί που υπάρχει αδυναμία φανερώνεται η χάρις του Θεού. Αυτοί που δοκιμάστηκαν, χαριτώνονται. Αυτοί που σκανδαλίστηκαν, διορθώνονται. Οι πλανημένοι επαναφέρονται και τα κατασκαμμένα οικοδομούνται μεγαλύτερα.

Ανάμεσα στα παραδείγματα που παραθέτει ο Χρυσόστομος, είναι και εκείνο των νηπίων της Βηθλεέμ. Ένα από τα γεγονότα που προκάλεσαν οδύνες και σκανδάλισαν πολλούς είναι η άδικη φονοκτονία και σφαγή της Βηθλεέμ. Τα ρυάκια με αίμα που κύλησαν, όταν η τρυφερή νεότητα κατακοπτόταν σαν να ήταν σε πολεμική παράταξη. Τα παιδιά που παραδίδονταν στη σφαγή αποσπώμενα από τους μητρικούς μαστούς, ενώ το γάλα ήταν στο φάρυγγα. Το ξίφος που διαπερνούσε το λαιμό και το δέρμα. Όλα αυτά μαρτυρούν την οδυνηρότερη τραγωδία. Αυτή η τραγωδία ήταν προϊόν του διαβόλου που κρύφτηκε πίσω από το πρόσωπο του Ηρώδη. Αυτήν την τραγωδία την ανέχτηκε ο Θεός και, μολονότι μπορούσε να την εμποδίσει, την υπέμεινε, δείχνοντας μακροθυμία, σύμφωνα με την απόρρητη σοφία του.

Ο Χρυσόστομος, όπως διαφαίνεται από τα λεγόμενά του, αναγνωρίζει τη σφαγή της Βηθλεέμ, ως την χαλεπότερη τραγωδία που συνέβη ποτέ. Η σφαγή των Νηπίων αποτελεί

98. Βλ. Π. Χ. Χρήστου, *Ιωάννης Χρυσόστομος, Άπαντα τα έργα 37*, επ. εκδ. Π. Χ. Χρήστου, επιμ. Ελ. Γ. Μερετάκης, Θεσσαλονίκη 1989, ΕΠΕ 96, σ. 365.

την πιο άδικη και αποτρόπαια δοκιμασία που θα μπορούσε να συμβεί. Αποτελεί δηλαδή ένα ακραίο παράδειγμα, το οποίο αξιολογούμενο αγιολογικά δημιουργεί, όπως θα δούμε παρακάτω, ένα ακραίο αγιολογικό πρότυπο. Ένα πρότυπο που διευρύνει στα όριά τους την έννοια και τις προϋποθέσεις του μαρτυρίου. Όμως, όσο πιο άδικη και φρικτή είναι μία δοκιμασία, τόσο μεγαλύτερη θα είναι η ανταπόδοση από το Θεό. Αν τα νήπια που δεν έφταιζαν σε τίποτα, δοκιμάστηκαν με τον πιο σκληρό τρόπο, γιατί θα πρέπει να γογγύζουν οι άνθρωποι, όταν δοκιμάζονται; Όσο μεγαλύτερη είναι η δοκιμασία και το μαρτύριο που υφίσταται κάποιος, τόσο μεγαλύτερα θα είναι και τα στέφανα του θριάμβου.

Εκείνο, επίσης, από τα λεγόμενα του Χρυσοστόμου που προκαλεί το ενδιαφέρον μας είναι ότι αποδίδει την ανοχή του Θεού για την άδικη σφαγή, στη μακροθυμία του. Για τον Χρυσόστομο, ο Θεός όχι μόνο δεν προκάλεσε τη σφαγή, αλλά, αντιθέτως, την ανέχτηκε και την υπέμεινε. Την υπέμεινε, όχι γιατί δεν μπορούσε να αντιδράσει, αλλά «σύμφωνα με την απόρρητη σοφία Του». Ο πάνσοφος Θεός γνωρίζει όσα ο άνθρωπος δεν μπορεί να κατανοήσει και να αντέξει με τη λογική του. Εκείνο λοιπόν που για τον άνθρωπο φαντάζει τραγωδία και άδικη καταδίκη, στα μάτια του Θεού και στην άρρητη σοφία Του αποτελούν θρίαμβο και βραβείο.

11. Θεόφιλος Αλεξανδρείας

Σε ένα από τα διασωθέντα αποσπάσματα *Έκ τῆς έορταστικῆς επιστολῆς*⁹⁹ του Θεοφίλου Αλεξανδρείας, μπορεί να εντοπίσει κάποιος μία ακόμη έμμεση αναφορά στη σφαγή των νηπίων. Στο απόσπασμα αυτό, ο Θεόφιλος συναριθμεί μεταξύ των σωτηριωδών γεγονότων της θείας οικονομίας το διωγμό του θείου βρέφους από τον εχθρό και τη φάλαγγά του. Από την αναφορά αυτή αποδεικνύεται η κοινή συνείδηση των εκκλησιαστικών συγγραφέων πως ο διωγμός του θείου βρέφους και, κατ' επέκταση, η σφαγή των αθώων νηπίων, παρότι αποτελούν ένα τραγικό γεγονός το οποίο υποκινείται από το μίσος του εχθρού, συναριθμείται στα σωτηριώδη γεγονότα της θείας οικονομίας.

99. Θεόφιλος Αλεξανδρείας, *Έκ τῆς έορταστικῆς επιστολῆς*, PG 65, 59-60.

12. Θεόδωρος Μοψουεστίας

Στα σχόλιά του *Εἰς τό κατά Ματθαῖον*¹⁰⁰, ο Θεόδωρος Μοψουεστίας ερμηνεύει τον 16ο στίχο του 2ου κεφαλαίου του κατά Ματθαῖον εὐαγγελίου. Ο Θεόδωρος συμφωνεῖ με τους υπολογισμούς των προγενεστέρων συγγραφέων και συνομολογεί ότι τα νήπια που διέταξε ο Ηρώδης να φονευθούν ήταν τόσο ετών, ὅσων υπολόγισε ο Ηρώδης ότι πέρασαν ἀπό τη γέννηση του Χριστοῦ ἕως την ἔλευση των μάγων. Ο Θεόδωρος προβαίνει, ἐπίσης, σε μία σημαντική ἐπισήμανση. Δεν πρέπει να θεωρούμε αἰτία της σφαγῆς των νηπίων τη γέννηση του Χριστοῦ ἀλλά την ἀθεΐα και την ἀνοσιότητα του Ηρώδη. Ἄλλωστε, και οι σταυρωτές του Χριστοῦ δεν ἔγιναν κακοί ὅταν τον σταυρώνανε, ἀπλῶς τότε ἀποδείχτηκε ἡ κακία τους. Ἐτσι, λοιπόν, και στη σφαγή των νηπίων ἀποκαλύφθηκε ἡ κακία του Ηρώδη και των στρατιωτῶν του.

13. Κύριλλος Ἀλεξανδρείας

Ο Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, ερμηνεύοντας το 2^ο κεφάλαιο του κατά Ματθαῖον εὐαγγελίου¹⁰¹, δε σχολιάζει τη σφαγή των νηπίων οὔτε ἀναφέρεται ἀμεσα σε αὐτά. Ωστόσο, ερμηνεύει τη φυγή του Ἰησοῦ στην Αἴγυπτο και μας παρέχει ἐμμέσως ἕνα πολύ χρήσιμο ἐρμηνευτικό ἐργαλεῖο για τη θεολογική κατανόηση του γεγονότος της σφαγῆς.

Για τον Κύριλλο, ἡ φυγή του Ἰησοῦ στην Αἴγυπτο ἦταν «οικονομικό» γεγονός. Ο Ἰησοῦς δε διέφυγε ἀπό φόβο, οὔτε ἀπό δειλία. Δε γλίτωσε ο ἴδιος για να τιμωρηθούν τα ἀθῶα νήπια. Θεωρώντας τη φυγή ὡς μία ἐνέργεια ὑπακοῆς στη θεία βούληση, ο Κύριλλος μας ἐπιτρέπει να συμπεράνουμε ότι ἡ σφαγή στη Βηθλεέμ δεν ἦταν κάποια τιμωρία οὔτε ἕνα ἀτυχῆς συμβάν που ξέφυγε ἀπό τον ἔλεγχο της θείας πρόνοιας. Ὅσα συνέβησαν στη Βηθλεέμ, προκλήθηκαν ἀπό την κακία του Ηρώδη, ἐντάσσονται στα πλαίσια της θείας οικονομίας και θεραπεύονται ἀπό αὐτήν.

100. Θεόδωρος Μοψουεστίας, *Σχόλια Εἰς τό κατά Ματθαῖον*, PG 66, 703-704.

101. Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, *Σχόλιο Εἰς τό κατά Ματθαῖον*, PG 72, 368.

14. Νείλος Αββάς

Ο αββάς Νείλος στο έργο του *Διηγήματα εις τήν ἀναίρεσιν τῶν ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ μοναχῶν καί εις τήν αἰχμαλωσίην Θεοδούλου του υἱοῦ αὐτοῦ*¹⁰² περιγράφει την αιχμαλωσία του υιού του Θεοδούλου και τις άδικες μισοφονίες που συνέβησαν με θύματα τους μοναχούς του όρους Σινά. Στην προσπάθειά του να ερμηνεύσει την άδικη αυτή σφαγή, ο συγγραφέας παραθέτει μια λίστα όσων άδίκως δολοφονήθηκαν από κτίσεως κόσμου. Της λίστας των άδίκως φονευθέντων ηγείται ο Άβελ και ακολουθούν παραδείγματα από την Παλαιά Διαθήκη και οι χοροί των προφητών και των Αποστόλων που διώχθηκαν και σφαγιάστηκαν, χωρίς να έχουν διαπράξει κάτι άξιο θανάτου. Στον κατάλογο συμπεριλαμβάνονται, επίσης, και τα νήπια που κατ' εντολή του Φαραώ πνίγηκαν στον Νείλο αλλά και τα ύπό τοῦ Ἡρώδου ἀναιρεθέντα νήπια, τα οποία φονεύθηκαν, πριν καν γευτούν τη χαρά της ζωής.

Αφορμή για την παράθεση όλων αυτών των παραδειγμάτων είναι η προβληματική που απασχολεί τον αββά Νείλο για το κατά πόσο μπορεί να αντιληφθεί κανείς τα κρίματα του Θεού. Ο αββάς διερωτάται ρητορικάς τι είναι εκείνο που κινεί τους περί προνοίας λόγους και ποιο είναι το δίκαιο της οικονομίας του Θεού, για να απαντήσει ο ίδιος πως δεν μπορεί κανένας ανθρώπινος νους να ερευνήσει κάτι τέτοιο. Κάθε λογική ανθρώπινη προσπάθεια να εξηγήσει τη βούληση του Θεού νικιέται στο τέλος από το άπειρο της κατάληψης, χωρίς να μπορεί να βρει εύλογη αιτία για όσα συμβαίνουν. Πάντως στο τέλος του προβληματισμού, ο αββάς Νείλος, παρά το γεγονός ότι αναγνωρίζει την αδυναμία του να μιλήσει για τη δικαιοσύνη του Θεού, καθησυχάζει τον αναγνώστη, δηλώνοντας με τη βεβαιότητα και τη σιγουριά της πίστης ότι την ημέρα της κρίσεως ο Θεός θα θυμηθεί την παράβαση και την αδικία και θα ανταποδώσει τα πρόποντα στους άδίκως παθόντες, αλλά και τους μισοφόνους.

15. Θεόδωρητος Κύρου

Η προφητεία του Ιερεμία: «φωνή ἐν Ραμᾶ ἠκούσθη, θρῆνος καί οὐκ ἤθελε παρακληθῆναι, ὅτι οὐκ εἰσίν» σύμφωνα με τον Θεόδωρητο Κύρου, εκπληρώθηκε επί Ηρώδου Α'. Αυτός φόνευσε τα βρέφη της Βηθλεέμ, ελπίζοντας ότι θα φονεύσει μαζί τους και τον γεννηθέντα

102. Νείλος Αββάς, *Διηγήματα εις τήν ἀναίρεσιν τῶν ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ μοναχῶν καί εις τήν αἰχμαλωσίην Θεοδούλου του υἱοῦ αὐτοῦ*, PG 79, 583επ.

Σωτήρα. Κατά τον Θεοδώρητο, ο προφήτης τοποθετεί τα βρέφη ανάμεσα στα αγαθά της επαγγελίας. Αναγνωρίζει δε ότι υπέμειναν την άδικη σφαγή για τη γέννηση του Σωτήρα, ο οποίος είναι: «το αληθώς αγαθώς και το της σωτηρίας κεφάλαιο»¹⁰³.

16. Βασίλειος Σελευκείας

Η σχετική χριστιανική γραμματεία για τα άγια Νήπια περιέχει σχεδόν το σύνολο των λογοτεχνικών ειδών. Στα άγια Νήπια έχουν αφιερωθεί πολλές ομιλίες, ερμηνευτικά σχόλια, ύμνοι, ποιήματα, συναξάρια. Πολλές, επίσης, μαρτυρίες συναντώνται και σε ποιμαντικά και δογματικά κείμενα. Αν, όμως, αναζητούσε κάποιος ένα έργο το οποίο να μοιάζει με μυθιστόρημα ή διήγημα εμπνευσμένο από τα άγια Νήπια, εκείνο θα ήταν αναμφίβολα ο *ΛΖ' Λόγος Εἰς τὰ νήπια τὰ ἐν Βηθλεὲμ ὑπὸ Ἡρώδου ἀναιρεθέντα*¹⁰⁴ του Βασιλείου Σελευκείας. Το έργο αυτό, παρότι αποτελεί μια ομιλία και ως τέτοιο κατατάσσεται στη γραμματεία, θα μπορούσε κάλλιστα να αποτελεί ένα άρτιο διήγημα, διότι ακολουθεί όλα εκείνα τα στοιχεία δομής του λόγου που παρουσιάζονται στην αφηγηματική πεζογραφία (εισαγωγή-περιπλοκή-δράση-κρίση-κλιμάκωση-επίλυση), αλλά και διότι η πλοκή της ιστορίας εκτυλίσσεται με λογοτεχνικά μέσα που ζωντανεύουν την αφήγηση και μετατρέπουν την ομιλία σε αφήγηση μυθιστορηματικού τύπου.

Στην αρχή, ο συγγραφέας εισάγει τον αναγνώστη στο πλαίσιο μέσα στο οποίο θα κινηθεί ο λόγος του και στο ύφος με οποίο θα παρουσιαστεί η αφήγηση. Στη συνέχεια, παρουσιάζει το θέμα της ομιλίας του και την αφορμή της ενασχόλησής του με αυτό. Το θέμα του είναι η σφαγή των αγίων Νηπίων. Αφορμή δε αποτέλεσαν οι κραυγές των σφαγιασθέντων νηπίων, οι οποίες τον παρακίνησαν να μιλήσει για αυτά, όπως ο ίδιος ο συγγραφέας ομολογεί: «ἐμέ δέ αἱ τῶν νηπίων ἔτι περιηχοῦσι βοαί καί βλέπειν ταῦτα...»¹⁰⁵. Στον πρόλογό του, ο συγγραφέας αποκαλύπτει, επίσης, τις πηγές που συμβουλευτήκε και που τον ενέπνευσαν να μιλήσει για τα άγια νήπια: «Ἀκούειν καί κρίνειν δοκῶ, καί τῶν συμβουλευόντων ἐπινεύειν σεμνά, οἵτινες τό τῶν ἁγίων ἀσταχύων ἐμελέτησαν θέρος».¹⁰⁶

103. Θεοδώρητος Κύρου, *Ἑρμηνεία τῆς προφητείας τοῦ θεοῦ Ἰερεμία*, PG 81, 495επ.

104. Βασίλειος Σελευκείας, *Εἰς τὰ νήπια τὰ ἐν Βηθλεὲμ ὑπὸ Ἡρώδου ἀναιρεθέντα ΛΖ' Λόγος*, PG 85, 388-400.

105. Ὁ.π., 389C.

106. Ὁ.π., 392A.

Στη συνέχεια, ο Βασίλειος παρουσιάζει τη δράση και τη δραματική εξέλιξη των γεγονότων. Η πλοκή παρουσιάζεται σε δύο κεφάλαια. Στο πρώτο τα γεγονότα περιγράφονται μέσα από την ανελέητη διαταγή του Ηρώδη. Διά στόματος Ηρώδη ο συγγραφέας περιγράφει την παραχή του για τη γέννηση του βασιλέα, αλλά και την ανόσια διαταγή του για τη σφαγή των νηπίων της Βηθλεέμ. Δίνονται ακριβείς οδηγίες στους στρατιώτες για τη σφαγή και η σκληρότητά του αποκαλύπτεται μέσα από αυτές: «πᾶσαν κείρατε τήν πρώτην ἡλικίαν ἀνηλεῶς¹⁰⁷», «Μή γενέσθω τοῦ φόνου κόρος ὑμῖν¹⁰⁸». Ο Ηρώδης διατάσσει τους στρατιώτες να μη λυπηθούν τις μητέρες που θα θρηνήσουν, αλλά να κόβουν και τους μαστούς εκείνων που θηλάζουν τα νεογέννητα βρέφη, ακόμα κι αν αυτό κοστίζει και τη ζωή των ιδίων των γυναικών.

Στο δεύτερο κεφάλαιο της πλοκής της αφήγησης, ο Βασίλειος περιγράφει τη σφαγή σα να ήταν ο ίδιος αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων. Οι στρατιώτες, ανταγωνιζόμενοι αλλήλους στην ανομία και τη βαναυσότητα, κατέτρεχαν στη Βηθλεέμ με τα ξίφη στο χέρι και κατέσφαζαν τα αθώα αρνία, γεμίζοντας τη γη με αίμα. Οι μητέρες κατατρομαγμένες προσπαθούσαν να καταφύγουν στα σπίτια, στα ιερά και στις σπηλιές, για να σώσουν τα παιδιά τους, αλλά κανένας δεν ξέφευγε από τη μανία των στρατιωτών. Άλλες μητέρες, που ήταν πιο τολμηρές και θαρραλέες, προστάτευαν με τα χέρια τους τα παιδιά τους από τα ξίφη, αλλά δεν κατάφερναν τίποτε άλλο παρά να παρατείνουν την αγωνία τους. Άλλες πάλι προσπαθούσαν βίαια να αρπάξουν τα παιδιά τους από τα χέρια των φονιάδων και έμεναν στα χέρια τους τα μέλη του σώματος. Πολλές από εκείνες κλαίγοντας έπεφταν στα γόνατα και εξορκίζανε τους στρατιώτες και έλεγαν: «Χάρισαί μοί στρατιῶτα, τόν ὑπό σοῦ πραττομένον τήν ἀγνοίαν, καί πρό τοῦ παιδός ἐμέ κειμένη ἐπίδειξον»¹⁰⁹. Ζητούσαν να φονευθούν πρώτα οι ίδιες, για να μη δουν τα μάτια τους να κατασφάζονται τα παιδιά τους. Επικαλούνταν τις μητέρες και τις γυναίκες των στρατιωτών που έχουν γίνει οι ίδιες μητέρες, για να τους δείξουν πόσο σκληρό είναι το να βλέπει μία μάνα να χάνει το σπλάχνο της. Και παρόλο που μπροστά στις ικεσίες των μητέρων οι στρατιώτες συγκινούνταν και δάκρυζαν, δεν τολμούσαν να παρακούσουν την εντολή του Ηρώδη και κατέσφαζαν τα βρέφη στις αγκαλιές των μητέρων τους, μετατρέποντας τις ικεσίες σε θρήνους. Πλημμυρισμένοι από θυμό και μανία, εισέβαλλαν μέσα στα δωμάτια των σπιτιών και καθοδηγούμενοι από τα

107. Ό.π., 393Α.

108. Ό.π., 393Β.

109. Ό.π., 396Α.

κλάματα των βρεφών, ανακάλυπταν τα κρυμμένα κάτω από τα κρεβάτια βρέφη και τα λιθοβολούσαν. Τότε, όλη η οικογένεια ξεσπούσε σε θρήνους. Τα μεγαλύτερα αδέρφια έκλαιγαν τα αδελφάκια τους. Οι πατέρες τους γόνους τους. Οι μητέρες έκλαιγαν με σπαρακτικές κραυγές και οι γηραιότεροι σιωπούσαν μπροστά στο χαμό.

Όταν πάλι τελείωσε η σφαγή και έφυγαν οι στρατιώτες ο συγγραφέας μάς περιγράφει τις τραγικότερες στιγμές της αφήγησής του. Οι γυναίκες θρηνωδούσες γυρνούσαν στους δρόμους και συνέλεγαν τα μέλη των νεκρών παιδιών. Προσπαθούσαν να συναρμολογήσουν τα βιαίως διαμελισμένα σώματα των νηπίων και συχνά έπαιρναν τα μέλη ενός άλλου αντί για του δικού τους. Περιγράφοντας την τραγική εικόνα της μητέρας που κρατά στην αγκαλιά της τα διαμελισθέντα μέλη του παιδιού της, χαρίζει στους αναγνώστες έναν από τους συγκλονιστικότερους θρήνους της χριστιανικής, και όχι μόνο, γραμματείας. Σεβόμενοι τη λογοτεχνική αξία των λόγων του συγγραφέα και μη αποτολμώντας να μεταφέρουμε με δικά μας λόγια ένα τόσο σπουδαίο έργο, παραβλέπουμε τη μεθοδολογική αρχή μας να μην ενσωματώνουμε στο κείμενό μας μεγάλα αποσπάσματα από τις πηγές και παραθέτουμε αυτολεξεί το συγκεκριμένο απόσπασμα:” Όϊμι παιδίον έμόν, οϊμι, οϋκ επί τοιαύτες ήμϊν έλπίσι γεωργηθέν! Πῶς μέν όποια κλάδος έβλάστησας; πόσα δέ κάλη έκόμασας; πῶς δέ άγαθής έλπίδος άποδοϋς μοί σπέρματα, άθρόον άπέπτης τῶν έμῶν χειρῶν; Διανάστηθι προσαποτίναζων τόν ύπνον, όν ό τοϋ βασιλέως φθόνος επίγαγε: μετάδως μοί τής χαριστάτης φωνής έφαπλώθητι ταϊς άθλίαις τής γεννησάσης θηλαϊς έλκυσον όν ωφείλεις πάλαι μαζόν. Τοϋ τής μητρός σεαυτόν εξάρτησον αυχένος. Σιγᾶς; Ήρεμεϊς; Όϊμι τῶν κακῶν· πῶς συνυφανῶ τά μέλη σοϋ πάλιν, άπερ ή μάχαιρα κατέτεμεν αφειδῶς; ποία δέ μήτρα προς το σεσωματωθῆναι πάλιν γενήσετέ μοι ύπουργός; ποίες δ' άρα τήν άναγκαία έπισωρεύσω γῆν; πῶς δέ έμαυτήν τής σής χωρίσω μορφῆς;»¹¹⁰

Μέσα από τα θρηνητικά λόγια των γυναικών, αποδεικνύεται το μέγεθος της αδικίας και η βιαιότητα του μαρτυρίου των Νηπίων. Αποδεικνύεται, επίσης, πόσο ανόητος και παράνομος αναδείχθηκε ο Ηρώδης. Επειδή, λοιπόν, τα Νήπια δολοφονήθηκαν με τόσο βίαιο τρόπο χωρίς να ευθύνονται για κάτι, ο Βασίλειος στο τέλος της Ομιλίας του παρουσιάζει την επίλυση και τη δικαίωση στο δράμα: Ο Χριστός, ο Δεσπότης των όλων και Κριτής των

110. Ό.π., 397Α.

πάντων είναι εκείνος που αποδίδει δικαιοσύνη, τον μεν Ηρώδη: «κακῶς ἀπώλεσεν»¹¹¹, ενώ τις ψυχές «τῶν ἀνεύθυνων παίδων»¹¹² τις εναπόθεσε στους κόλπους του πατρός Αβραάμ.

17. Αλέξανδρος μοναχός

Ο Αλέξανδρος, αναφερόμενος στα σωτηριώδη γεγονότα της θείας οικονομίας στο Λόγο του *Εἰς τὴν Εὐρεσιν τοῦ Τιμίου καὶ Ζωοποιοῦ Σταυροῦ*¹¹³, περιγράφει τα περιστατικά και τα πρόσωπα του καιρού της ενανθρώπισης του Χριστού. Δεν προσθέτει, όμως, τίποτα καινούργιο στα όσα ήδη είναι γνωστά περί των νηπίων. Γνωρίζει καλά τα πρόσωπα και τις χρονολογίες και τεκμηριωμένα οριοθετεί τη γέννηση του Χριστού «τῷ τριακοστῷ καὶ τρίτῳ ἔτει τῆς βασιλείας Ἡρώδου τοῦ Ἀντιπάτρου τῆ προ ὀκτώ καλανδῶν Ἰανουαρίου». Σύμφωνα με αυτήν την ημερομηνία, ορίζει ως χρονολογία της σφαγῆς των Νηπίων «τῷ τριακοστῷ πέμπτῳ ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρώδη»¹¹⁴. Ο Αλέξανδρος αναφέρει, επίσης, ότι ο Ηρώδης αμέσως μετά τη μαιοφονία αρρώστησε και πέθανε, αφού «μετήλθε θεήλετος ὀργῆ ἐπ'αυτόν»¹¹⁵.

18. Ρωμανός ο Μελωδός

Ένα μεγάλο τμήμα της χριστιανικής γραμματείας αποτελεί η εκκλησιαστική ποίηση. Η εκκλησιαστική ποίηση είτε προοριζόταν για λατρευτική είτε για καθαρά λογοτεχνική χρήση, κατόρθωνε να συμπυκνώνει με περιεκτικό τρόπο τις δογματικές, θεολογικές και αγιολογικές αλήθειες της Εκκλησίας. Μέχρι τον ΣΤ' αιώνα, η χριστιανική ποίηση υπήρξε πλούσια, ωστόσο, δε σώζονται παρά μόνο κάποια δείγματά της. Αντιθέτως, όταν τον ΣΤ' και Ζ' αιώνα συστηματοποιήθηκε το λατρευτικό τυπικό της Εκκλησίας, εμφανίστηκαν

111. Ό.π., 397B.

112. Ό.π., 397C.

113. Αλέξανδρος μοναχός, *Εἰς τὴν Εὐρεσιν τοῦ Τιμίου καὶ Ζωοποιοῦ Σταυροῦ*, PG 87Γ', 4015επ.

114. Ό.π., 4032D.

115. Ό.π.

οργανωμένα σύνολα λειτουργικών ύμνων(Κοντάκια, Κανόνες) αλλά και σπουδαία ποιητικά έργα¹¹⁶.

Θα ήταν ίσως απίθανο να μην εμπνευστεί από την τραγική ιστορία των αγίων Νηπίων και ο επονομαζόμενος Πίνδαρος της εκκλησιαστικής ποίησης, ο Ρωμανός ο Μελωδός. Ο μεγάλος ποιητής του 6^{ου} αιώνα έγραψε έναν ύμνο Είς τά ἅγια Νήπια αποτελούμενο από ένα Προοίμιον και 18 οίκους. Στον ύμνο αυτό, ο Ρωμανός περιγράφει με άριστο ποιητικό τρόπο την ταραχή του Ηρώδη, το διάλογό του με τους στρατιώτες του, τη φρικτή διαταγή και τη σφαγή των Νηπίων. Ο ύμνος βρίθει παλαιοδιαθηκικών παραπομπών και χριστολογικών αναφορών. Εντύπωση προκαλεί ο επαναλαμβανόμενος καταληκτικός στίχος κάθε οίκου: «ὅτι τό κράτος αὐτοῦ καθαιρεῖται ταχύ». Ο στίχος αναφέρεται στον Ηρώδη και εκφράζει την έντονη εσχατολογική προοπτική του Ρωμανού. Όσο ισχυρός και σκληρός και να είναι ο Ηρώδης, όσο τρόμο κι αν προκαλεί με τις σφαγές, η εξουσία του καταλύεται γρήγορα. Κι αν με την επίγεια εξουσία του δύναται να τρομοκρατεί και να προκαλεί θλίψη και πόνο στους υπηκόους του, η κυριαρχία του διαλύεται, διότι ο παντοδύναμος Θεός έρχεται για να καταλύσει το κράτος του διαβόλου και να σώσει το ανθρώπινο γένος. Ο Ρωμανός κλείνει τον ύμνο του με μία επίκληση που θυμίζει τροπάριο: «Ταῖς πρεσβείαις, ὁ Θεός, τῆς ἀχράντου σου μητρὸς καί τῶν ἀγίων βρεφῶν μη με χωρίσης τῆς βασιλείας σου, Χριστέ»¹¹⁷.

19. Σωφρόνιος Ιεροσολύμων

Ένας από τους σημαντικούς ποιητές Πατέρες της Εκκλησίας ήταν και ο Σωφρόνιος Ιεροσολύμων¹¹⁸. Ο Σωφρόνιος συνέθεσε πολλά Ποιήματα, Ιδιόμελα και Επιγράμματα¹¹⁹. Από τα πιο γνωστά του έργα είναι και τα Τροπάρια των Ωρών των Χριστουγέννων.

116. Στ. Γ. Παπαδόπουλος, *Πατρολογία, Πατρολογία, Ὁ πέμπτος αἰώνας (Ἀνατολή καί Δύση)* τ. Γ', εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2010², σ. 815.

117. Ρωμανός Μελωδός, *Ύμνοι-Είς τά Νήπια*, απόδοση αρχ. Ανανίας Κουστένης, εκδ. Αρμός, σ. 52-75.

118. Ιωάννης Ταουσάνης, *Το ομιλητικό έργο του Σωφρονίου Ιεροσολύμων στις δεσποτικές και θεομητορικές εορτές: εισαγωγή-κριτική έκδοση*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Σχολή Φιλοσοφική, Τμήμα Φιλολογίας. Τομέας Μεσαιωνικών και Νεοελληνικών Σπουδών, Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών: <http://phdtheses.ekt.gr/eadd/handle/10442/21236>.

119.Δ. Τσάμη, *Εκκλησιαστική Γραμματολογία Από την αποστολική εποχή ως την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2001, σ.206.

Στο *Τροπάριο της Θ' Ωρας* ο Σωφρόνιος περιγράφει τη σφαγή των νηπίων¹²⁰. Το τροπάριο αυτό, παρότι είναι γραμμένο για την εορτή των Χριστουγέννων και όχι για τα άγια Νήπια, αποτελεί την πρώτη λειτουργική αναφορά σε αυτά.

Στο πλούσιο ποιητικό έργο του Σωφρονίου συναριθμούνται, επίσης, και 23 «ανακρεοτικές» Ωδές με ποικίλο περιεχόμενο¹²¹. Μία από αυτές τις Ωδές είναι αφιερωμένη *Εἰς τὴν τῶν Μάγων προσκύνησιν*¹²². Στην Ωδή αυτή, ο Σωφρόνιος περιγράφει με ομηρική ποιητική γλώσσα την προσκύνηση των μάγων και τη βρεφοκτονία:

«Χαλεπῶ δέ πάντα πέμψας
 Βρεφέα ξίφει κατέκτα
 Ὅσα Βηθλεέμ λοχεύθη
 Ἄφ' ὄτου πέφηνεν ἄστρον
 Ψόφος ἀτρεκῶν προφήτου
 Λογίων τότε κραάνθη,
 Ὅν ὁ Χελκίου θεόπτῃς
 Πάϊς ἐν βίβλοισι γράψεν·
 Ψόφος ἐν Ῥαμᾶ προῆλθεν
 Γοερῶς Ῥαχὴλ γώσης
 Τέκνα, δακρῶν δέ τέρμα
 Ὅτι μή πέλεν στυγούσης.
 Βρεφέων μαρτυρίην τίετε πάντες,
 Ἴνα Χριστόν γε, φίλοι, ἴλαον εἶδω.
 Βρεφέων ποθοῦμεν ἄθλους
 Ἄγιους, ὅπως κεν ἄμμιν
 Θεόν ἴλεων ποιῶσιν».

120. “Ἐξεπλήττετο ὁ Ἡρώδης ὀρῶν τῶν Μάγων τὴν εὐσέβειαν καὶ τῶ θυμῷ νικώμενος τοῦ ἔτους ἠκριβολόγει τό διάστημα. Μητέρες ἠτεκνοῦντο καὶ ἡ ἄωρος ἡλικία τῶν βρεφῶν πικρῶς κατεθερίζετο. Μαζοὶ ἐξηραίνοντο καὶ πόροι γάλακτος συνεστέλλοντο. Μέγα ἦν τό δεινόν· διὸ εὐσεβῶς πιστοὶ συνελθόντες προσκυνήσωμεν τοῦ Χριστοῦ τὴν γέννησιν”, Σωφρόνιος Ιεροσολύμων, *Τροπάριον Θ' Ωρας της Ακολουθίας των Ωρών*, PG 87Γ', 4008B.

121. Mother Nectaria McLees, "The Marvellous Life of Patriarch Sophronius I, His Company of Saints, and The Fall of Byzantine Jerusalem". Road to Emmaus. A Journal of Orthodox Faith and Culture, τομ.43,(Fall 2010), σελ.47-67.

122. Σωφρόνιος Ιεροσολύμων, *Εἰς τὴν τῶν Μάγων προσκύνησιν*, PG 87Γ', 3744-3749.

Πρόκειται για ένα υψηλής λογοτεχνικής αξίας ποίημα το οποίο εκτός από τέρψη, προσφέρει στους ακροατές σημαντικές πληροφορίες για την αγιολογική τιμή των αγίων Νηπίων κατά τον 7^ο αιώνα. Στο τέλος του ποιήματος, ο Σωφρόνιος προτρέπει όλους τους ακροατές του, να τιμούν τη μαρτυρία των βρεφών και να ποθήσουν τους «αγίους άθλους» τους, για να γνωρίσουν το έλεος του Χριστού. Τα βρέφη της Βηθλεέμ αναγνωρίζονται ως άγιοι μάρτυρες της Εκκλησίας, πρεσβευτές προς τον Κύριο και είναι άξιοι τιμών. Το μαρτύριό τους αποτελεί παράδειγμα προς μίμηση για τους πιστούς και η πρεσβεία τους προς το Θεό χαρίζει το έλεός του.

20. Ολυμπιόδωρος διάκονος Αλεξανδρείας

Στο έργο του *Σχόλιο στον Ιώβ*¹²³, ο Ολυμπιόδωρος Αλεξανδρείας εξυμνεί την τέλεια αρετή και την υποδειγματική υπομονή του δίκαιου Ιώβ. Με αφορμή τον πολύπαθο βίο του Ιώβ, ο συγγραφέας ασχολείται με το ζήτημα της εγκατάλειψης του ανθρώπου από το Θεό. Ο Ολυμπιόδωρος ισχυρίζεται ότι υπάρχουν πολλοί τρόποι θείας εγκατάλειψης¹²⁴. Κάποιοι άνθρωποι πάσχουν εξαιτίας της αμαρτίας. Υπάρχει όμως, και η κατηγορία εκείνων των ανθρώπων που υποφέρουν χωρίς να ευθύνεται για αυτό κάποια αμαρτία αλλά για να δοξαστεί ο Θεός. Ως ένα παράδειγμα εκείνων που πάσχουν κατ' οικονομία, ο συγγραφέας φέρνει τα «ὕπο τοῦ Ἡρώδη ἀναιρεθέντα νήπια».

Το παράδειγμα των νηπίων για ακόμη μια φορά παρουσιάζεται στην πατερική παράδοση ως το ευκρινέστερο παράδειγμα για την κατανόηση της κατ' οικονομίαν παραχώρησης του Θεού. Ο Ολυμπιόδωρος, ωστόσο, διατυπώνει με νέους θεολογικούς και δογματικούς όρους τον τρόπο με τον οποίο εκδηλώνεται η θεία πρόνοια στο γεγονός της σφαγής των νηπίων. Η θεία πρόνοια δε λειτουργεί με βάση την ανθρώπινη περιορισμένη λογική. Είναι σαφές για τον Ολυμπιόδωρο ότι ο ανθρώπινος νους δεν μπορεί να γνωρίζει τους λόγους για τους οποίους ο Θεός επιτρέπει τις δοκιμασίες στους ανθρώπους και τους παιδεύει. Επίσης, η θεία πρόνοια δεν ακολουθεί τους κανόνες της ανθρώπινης δικαιοσύνης, αλλά ανατρέπει την τάξη της ανθρώπινης πραγματικότητας και αναδεικνύει τους πρώτους έσχατους και τους

123. Ολυμπιόδωρος διάκονος Αλεξανδρείας, *Σχόλιο στον Ιώβ*, PG 93, 11επ.

124. «πολλοί καί ποικίλοι εἰσὶν οἱ τρόποι τῆς τοῦ θεοῦ προνοίας καί παιδεύσεως, καί πάντες ὠφέλιμοι, καί [ἴσ. κᾶν] ἡμεῖς τούτων ἄγνωσθμεν τούς λόγους». Ολυμπιόδωρος διάκονος Αλεξανδρείας, *Σχόλιο στον Ιώβ*, PG 93, 16.

έσχατους πρώτους¹²⁵. Με αυτόν τον τρόπο, εξηγείται άλλωστε και το γεγονός ότι στην παράδοση της Εκκλησίας το μαρτύριο του αίματος και ο θάνατος του μαρτυρίου αποτελούν στεφάνι νίκης και θριάμβου. Όπως και ο Ολυμπιόδωρος αναφέρει: «Εἷς δέ τῶν τρόπων τυγχάνει καί οὗτος, ὅς τοῖς δικαίοις ἐπιφέρεται ἵνα αὐτῶν ἡ κεκρυμμένη ἀρετή διαλάμψη, καί ὡς χρυσός ἐν χωνευτηρίῳ δοκιμασθέντες ἐκλάμψωσι»¹²⁶.

Σχολιάζοντας, επίσης, το βιβλίο του Ιερεμία ο Ολυμπιόδωρος, παίρνοντας αφορμή από τα Νήπια, τονίζει ότι: «ἔμμισθον τό ἀποθανεῖν ὑπέρ Χριστοῦ»¹²⁷. Τονίζει ακόμη ότι τα τέκνα που δολοφονήθηκαν θα αναστηθούν ἐν Χριστῷ και ο μισθός τους θα είναι διαρκής. Ο Ολυμπιόδωρος επεκτείνει τη σκέψη του κάνοντας μια γενίκευση. Στο πρόσωπο της Ραχήλ βλέπει την Εκκλησία και στα πρόσωπα των Νηπίων, όλους εκείνους που θυσιάστηκαν για το Χριστό. Η γενίκευση του Ολυμπιόδωρου αποκαλύπτει την αξία που απέδιδε η πιστεύουσα κοινότητα στο παράδειγμα των Νηπίων το οποίο αναγνώριζε ως ένα πρότυπο θυσιαστικής μαρτυρίας.

21. Ιωάννης Δαμασκηνός

Ο μεγάλος συγγραφέας πολλών εκκλησιαστικών ύμνων και τροπαρίων, Ιωάννης Δαμασκηνός, σε έναν από τους έμμετρους λόγους του, παρουσιάζει με ποιητικό τρόπο τον άδικο χαμό των νηπίων της Βηθλεέμ. Στο λόγο του *Εἰς τόν Εὐαγγελισμό τῆς Ὑπεραγίας ἡμῶν Θεοτόκου*¹²⁸ ο Ιωάννης εγκωμιάζει την Ὑπεραγία Θεοτόκο απευθύνοντάς της αναρίθμητα «Χαίρε». Χρησιμοποιώντας αυτό το λογοτεχνικό εύρημα των Χαιρετισμών, ο συγγραφέας περιγράφει τα γεγονότα της ενανθρώπισης του Χριστού στα οποία συμπεριλαμβάνει και το διωγμό του από τον Ηρώδη, αλλά και τη σφαγή των νηπίων της Βηθλεέμ. Οι τέσσερις Χαιρετισμοί που αναφέρονται στα νήπια δεν προσθέτουν κάτι καινούργιο στα ήδη γνωστά, ούτε δίνουν τροφή για τη θεολογική αξιολόγηση του γεγονότος. Ωστόσο, η λογοτεχνική δεινότητα του Ιωάννη προσελκύει τον αναγνώστη και καταξιώνει την παραπάνω αναφορά σε μία από τις παραστατικότερες και ποιητικότερες αναφορές στη σφαγή των νηπίων. Παρότι ο Ιωάννης αφιερώνει μόλις λίγους στίχους στο γεγονός της σφαγής, η ευστοχία των

125. Μτ 19,30.

126. Ολυμπιόδωρος διάκονος Αλεξανδρείας, *Σχόλιο στον Ιώβ*, PG 93, 16.

127. Ολυμπιόδωρος διάκονος Αλεξανδρείας, *Σχόλιο στον Ιερεμία*, PG 93, 688B.

128. Ιωάννης Δαμασκηνός, *Εἰς τόν Εὐαγγελισμό τῆς Ὑπεραγίας ἡμῶν Θεοτόκου*, PG 96, 648επ.

λέξεων, η ρυθμικότητα και τα λογοτεχνικά σχήματα που χρησιμοποιεί αποδίδουν τα γεγονότα με τον πλέον ευκρινή αλλά και τραγικό τρόπο. Μόνο από τη φράση του: «Χαίρε ὅτι γεγένηκας βρέφος οὗ ἔνεκα νεογενῆ καὶ μιμηλόφωνα βρέφη, μεληδόν ἀναλίσκονται»¹²⁹, ο αναγνώστης ενημερώνεται για τα γεγονότα και κατανοεί τη θεολογική τους ερμηνεία χάρη στη βαρύτητα και την ευστοχία του λόγου.

22. Ιωάννης Ευβοίας

*Εἰς τὰ ἅγια νήπια τὰ ἐν Βηθλεέμ ἀναιρεθέντα καὶ εἰς τὴν Παχὴλ*¹³⁰

Η αφορμή που οδήγησε τον Ιωάννη Ευβοίας να ασχοληθεί με τα ἅγια Νήπια είναι άγνωστη. Εκείνο, πάντως, που ο ίδιος αναφέρει ότι του κίνησε το ενδιαφέρον είναι ο φόβος και τα δάκρυα που γεμίζει η έρευνα της σφαγής της Βηθλεέμ. Δεν είναι ο φόβος και τα δάκρυα του ίδιου και των ακροατών του αλλά εκείνων των μητέρων, των μακαρίων παιδιών που θερίστηκαν άωρα, χωρίς να έχουν αδικήσει κανένα. Δύο είναι, λοιπόν, τα στοιχεία που προσέλκυσαν το ενδιαφέρον του συγγραφέα να πραγματευτεί το θέμα αυτό. Αρχικά, είναι η τραγικότητα του γεγονότος, η οποία αποτυπώνεται εμφανέστερα στα δάκρυα και τον φόβο των μητέρων. Συγχρόνως, εκείνο που εντυπωσιάζει τον συγγραφέα είναι το άωρο της ηλικίας των παιδιών και το άδικο της σφαγής. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα τραγικά πρόσωπα των μητέρων και των νηπίων είναι οι δύο άξονες γύρω από τους οποίους ο Ιωάννης Ευβοίας ξεδιπλώνει το λόγο του.

Γενικότερα, ο Ιωάννης Ευβοίας στο έργο του αυτό επιχειρεί μία προσωποκεντρική προσέγγιση του γεγονότος της σφαγής. Παρότι η περιγραφή του δεν προσθέτει κάτι καινούργιο, ο Ιωάννης διακρίνεται από τους άλλους συγγραφείς, διότι προσεγγίζει τα γεγονότα κυρίως διά μέσου των προσώπων που πρωταγωνίστησαν σε αυτά.

Στο πρώτος μέρος του λόγου, ο συγγραφέας αναμετριέται με τον Ηρώδη και αποκαλύπτει μέσα από τις πράξεις του τον ειδεχθή χαρακτήρα του. Ο Ηρώδης παρουσιάζεται ως ένας σκυθρωπός, γεμάτος θυμό και κακία τύραννος, διότι μαζί με τους παράνομους Ιουδαίους δεν αναστάτωσε μόνο την Βηθλεέμ, αλλά και την Ιερουσαλήμ. Παρουσιάζεται, επίσης, ως

129. Ό.π., 652.

130. Ιωάννης Ευβοίας, *Εἰς τὰ ἅγια νήπια τὰ ἐν Βηθλεέμ ἀναιρεθέντα καὶ εἰς τὴν Παχὴλ*, PG 96, 1502-1508.

ένας δειλός στην καρδιά και ταραγμένος στην όψη άνθρωπος, σχεδόν ψυχοπαθής που φαντάζεται εχθρούς. Τον αποκαλεί κακούργο και ραδιούργο αλλά και άφρονα, διότι ενώ γνώριζε ότι ο γεννηθείς βασιλέας έρχεται από τον ουρανό, εκείνος νόμιζε ότι μπορούσε να διώξει τον ακατάληπτο. Τέλος, τον αποκαλεί άνομο, διότι τιμώρησε αθώα παιδιά και παράφρονα, διότι, ενώ ο νόμος και οι προφήτες αποκάλυψαν ότι ο Βασιλέας της Βηθλεέμ θα ήταν αθάνατος, εκείνος προσπάθησε να τον σκοτώσει. Ακόμα και αν σκότωνε όλα τα παιδιά του κόσμου, η βασιλεία του Βασιλέως δε θα είχε τέλος.

Στη συνέχεια, ο Ιωάννης περιγράφει τη σφαγή ψυχογραφώντας τα πρόσωπα που πρωταγωνίστησαν. Οι στρατιώτες του Ηρώδη, αφού έκλεισαν τις πύλες της πόλης και των χωριών και έστησαν καρτέρια στις πλατείες, παρουσιάζονται να τρέχουν σαν λυσσασμένα σκυλιά που αφέθηκαν ελεύθερα, σαν λύκοι που αρπάζουν τα αρνιά ή λιοντάρια που αρπάζουν τα μοσχαράκια την ώρα που θηλάζουν από τους μαστούς της μητέρας τους. Παρομοιάζονται, επίσης, με ανήλεα γεράκια που επιτίθενται στα περιστέρια ή τρυγόνια και με αετούς που ορμούν σε νεκρά σώματα ζώων. Όλες αυτές οι παρομοιώσεις του συγγραφέα αποδεικνύουν πόσο κατώτερα ένστικτα είχαν εκείνοι οι άνθρωποι που μπόρεσαν να διαπράξουν ένα τόσο αποτρόπαιο έγκλημα. Ο τρόπος που έσφαζαν τα βρέφη περιγράφεται με σκληρή γλώσσα και θυμίζει ίσως τα μαρτύρια της εποχής των διωγμών. Σε μερικά παιδιά έκοβαν το κεφάλι. Άλλα τα διαμέλιζαν. Κάποια άλλα, κρατώντας τα από τα πόδια, τα χτυπούσαν στο έδαφος, μέχρι να ξεχυθούν τα μυαλά τους. Σύμφωνα μάλιστα με τον συγγραφέα, οι στρατιώτες ήταν τόσο αδίστακτοι που την ώρα της σφαγής προσπαθούσαν να κερδίσουν και χρήματα, όταν οι γονείς των παιδιών τους υπόσχονταν χρήματα με αντάλλαγμα να μην σκοτώσουν το παιδί τους. Ο Ηρώδης από την άλλη ήταν τόσο μεθυσμένος από την κακία του, που έστειλε ανθρώπους για να ελέγχουν αν κάποιος προσπαθήσει να γλιτώσει το παιδί του με χρηματισμό.

Σε όλα τα σχετικά κείμενα, τα τραγικά πρόσωπα, πέρα από τα νήπια, είναι οι μητέρες τους. Για πρώτη φορά όμως στη γραμματεία, στο λόγο αυτό εμφανίζονται και τα πρόσωπα των πατέρων. Θέλοντας ίσως ο Ιωάννης να καλύψει αυτό το κενό στην αφήγηση, περιγράφει τη στάση των πατέρων. Οι πατέρες παρουσιάζονται σαν να έχουν παγώσει από το φόβο του βασιλέα και να μην ξέρουν πώς να συμπεριφερθούν. Μοιάζουν σαν μεθυσμένοι που δεν μπορούν να αντιληφθούν την κατάσταση και είναι ανήμποροι να αντιδράσουν.

Οι μητέρες πάλι, όπως και σε κάθε σχετικό κείμενο, παρουσιάζονται θρηνωδούσες και αποδυρώμενες να προσπαθούν να σώσουν τα παιδιά τους που κατασφάζονταν. Άλλες

όρκιζαν τους στρατιώτες κατά το νόμο του Μωυσή και ζητούσαν έλεος. Άλλους τους όρκιζαν στις μάνες που τους γέννησαν και τους πατέρες τους ή στις γυναίκες και τα παιδιά τους. Άλλους τους έταζαν χρυσάφι και χρήματα, για να γλιτώσουν το παιδί τους. Πολλές παρακαλούσαν να σφάζουν τις ίδιες πρώτα, για να μην δουν το παιδί τους σφαγμένο.

Ο Ιωάννης αναφέρεται, επίσης, στην προφητεία του Ιερεμία και ερμηνεύει το συμβολισμό της Ραχήλ. Ο προφήτης αναγγέλλει το όνομα της Ραχήλ, όμως η οι Ραχήλ ήταν πολλές και ήταν οι μητέρες των νηπίων της Βηθλεέμ.

Η ομιλία τελειώνει με έναν ύμνο στα άγια Νήπια, ενταγμένο όμως στη συνέχεια του πεζού λόγου. Ο ύμνος αυτός ξεχωρίζει για τη λογοτεχνική άλλα και θεολογική-αγιολογική του αξία. Στους τελευταίους στίχους του ο Ιωάννης αναγνωρίζει ευθέως την αγιότητα των νηπίων της Βηθλεέμ και τη γνησιότητα του μαρτυρίου τους. Η Βηθλεέμ, σύμφωνα με τον Ιωάννη, οφείλει να χαίρεται για δύο λόγους. Πρώτον, επειδή στα όριά της γεννήθηκε ο Δημιουργός των απάντων. Δεύτερον, διότι δέχτηκε τον αγιασμό των αιμάτων μακαρίων παιδών, τα οποία υπήρξαν άμωμα και έχυσαν ως άκακα αρνία το αίμα τους για τον Χριστό. Παρότι τα νήπια ποτέ δε γνώρισαν το νόμο του Θεού, πορεύθηκαν σύμφωνα με αυτόν. Τα αναγνωρίζει μάλιστα ως σοφά και λογικά σαν τα τρυγόνια και ως ακέραια σαν τα περιστέρια. Θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί, ότι επειδή δεν τήρησαν το νόμο, δεν αξίζουν της νομικής δικαίωσης. Όμως, σύμφωνα με τον Ιωάννη, η δικαίωση δεν έρχεται εκ του νόμου, αλλά από τη χάρη του Θεού. Τα παιδιά της Βηθλεέμ δικαιώνονται «χάριτι Χριστού»¹³¹, διότι έχυσαν το αθώο αίμα τους υπέρ αυτού.

Ο Ιωάννης αναγνωρίζει τα σφαιασθέντα παιδιά ως άμωμα, άγια και μακάρια. Τα παιδιά της Βηθλεέμ δεν είναι πλέον τα «άναιρεθέντα υπό τοῦ Ἡρώδου νήπια», ή τα «άναιρεθέντα διά Χριστόν». Την εποχή του Ιωάννη Ευβοίας, τα παιδιά της Βηθλεέμ αναγνωρίζονται ως αδιαμφισβήτητοι άγιοι μάρτυρες της Εκκλησίας. Η σφαγή τους δεν αποτελεί απλά ένα τραγικό επεισόδιο της ιστορίας της Βίβλου αλλά μία αγιολογική μαρτυρία. Η μνήμη τους τιμάται ιδιαίτερος και το αιμάτινο μαρτύριό τους αποτελεί παράδειγμα για τους πιστούς.

131. «τῶν οὐχί νομικῶς προσενεχθέντων τῷ Θεῷ, ἀλλά χάριτι Χριστοῦ, ὑπέρ τοῦ ἄμωμήτου τοῦ αἵματος αὐτῶν ἐκχυθέντος», Ιωάννης Ευβοίας, *Εἰς τὰ ἅγια νήπια τὰ ἐν Βηθλεέμ ἀναιρεθέντα καί εἰς τήν Ραχήλ*, PG 96, 1508.

23. Ανδρέας Κρήτης

Στα άγια Νήπια αναφέρθηκε δύο φορές μέσα από τα έργα του και ο μεγάλος ρήτορας και ποιητής του 7-8ου αιώνα, ο Ανδρέας Κρήτης. Η πρώτη αναφορά συναντάται σε μία εορταστική ομιλία του *Είς τὰ Βάια*¹³². Στην ομιλία αυτή, ο Ανδρέας περιγράφει την άνοδο του Ιησού από τη Βηθανία στα Ιεροσόλυμα και τη θριαμβευτική είσοδό του στην πόλη. Ο ερχομός του Ιησού στα Ιεροσόλυμα ξεσήκωσε τα πλήθη, που έτρεξαν να τον υποδεχθούν. Ο όχλος ανέπεμπε επινίκιους ύμνους και τα παιδιά της πόλης έκραζαν: «Ώσαννά , εὐλογητός ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου». Όμως, η είσοδος του Ιησού στην πόλη δεν προκάλεσε μόνο θριάμβους αλλά προκάλεσε και σύγχυση σε πολλούς, οι οποίοι αναρωτιούνταν: «τίς ἐστίν οὗτος», επιβεβαιώνοντας τα λόγια του ίδιου του Ιησού ότι θα γίνει σημείο αντιλεγόμενον. Περιγράφοντας τη θριαμβευτική αυτή υποδοχή και τις επιπτώσεις της, ο Ανδρέας ανακαλεί στη μνήμη του τη γέννηση του Ιησού, η οποία και τότε έτυχε θριαμβευτικής υποδοχής, αλλά προκάλεσε και ταραχή στον Ηρώδη και σε όλα τα Ιεροσόλυμα. Ο Ανδρέας ,έκπληκτος και ο ίδιος από τη συγγένεια και την ομοιότητα των πραγμάτων, συγκρίνει τα πρόσωπα και τις καταστάσεις στη Βηθλεέμ και τα Ιεροσόλυμα και μας χαρίζει μια ξεχωριστή ερμηνεία της σφαγής των νηπίων: «Εκεί Βηθλεέμ, ένταῦθα Βηθανία.... Είδες τόπων καί προσώπων ἐμφέριαν; γεννηθέντος Χριστοῦ, Ἡρώδης ἐθρυλλεῖτο καί ἱερουσαλήμ συνεχεῖτο. Ἐν Βηθανία δέ, θαυματουργοῦντος αὐτοῦ καί Λάζαρον ἐγείραντος, Ἱερουσαλήμ ἐταράττετο, καί Φαρισαῖοι τοῦς ὄχλους ἀνέσειον... Ἐκεί Χριστοῦ προθυόμενοι παῖδες ἠλάλαζον οἰνοεῖ ἐπιτάφια κλαίοντες, ὧδε παῖδες Χριστοῦ προεξάρχοντες πλὴν ἐπεισόδια μέλποντες, οὐ μέλος Σειρήνιον, ἀλλ' ὦδὴν ἐπινίκιον...»¹³³.

Ο Ανδρέας συγκρίνει τα παιδιά που σφαγιάστηκαν στη Βηθλεέμ με εκείνα που υποδέχθηκαν το Χριστό στα Ιεροσόλυμα και τα αναγνωρίζει ως προθυόμενα του Χριστού. Η σύγκριση αυτή είναι πολύ σημαντική, διότι ο Ανδρέας αναγνωρίζει τα νήπια της Βηθλεέμ ως μάρτυρες πριν το Χριστό, για το Χριστό. Η σφαγή των νηπίων θεωρείται από τον Ανδρέα ως μία πρώτη θυσία που προτυπώνει τη θυσία του Χριστού πάνω στο σταυρό. Δεν ήταν ένα τυχαίο θλιβερό γεγονός. Είναι σημαντικό το γεγονός ότι ο Ανδρέας δεν ισχυρίζεται απλώς ότι πέθαναν για το Χριστό. Τονίζει ότι θυσιάστηκαν πριν από Εκείνον για Εκείνον. Συνδέει δηλαδή τη θυσία τους με τη θυσία του Χριστού.

132. Ανδρέας Κρήτης, *Είς τὰ Βάια Λόγος Θ΄*, PG 97, 986.

133. Ό.π. 989Α.

Η δεύτερη αναφορά συναντάται στο αντιπροσωπευτικότερο έργο του Ανδρέα, τον Μεγάλο Κανόνα. Σε ένα από τα τροπάρια της Θ΄ Ωδής του Μεγάλου Κανόνα, ο Ανδρέας υμνώντας τα σωτηριώδη γεγονότα της θείας ενανθρωπίσεως, θυμίζει στους πιστούς ότι ο Χριστός είναι εκείνος που ανέδειξε μάρτυρες τους «*δήμους τῶν νηπίων*». Ο Ανδρέας αναγνωρίζει την αγιότητα των νηπίων και τα κατατάσσει στη χορεία των αγίων μαρτύρων. Παρουσιάζει ιδιαίτερο θεολογικό ενδιαφέρον το γεγονός ότι ο Ανδρέας δεν αντιλαμβάνεται το μαρτύριο ως μια αυτόνομη γενναία πράξη του μάρτυρα αλλά ως καταξίωση που χαρίζεται από το Θεό. Το μαρτύριο αποτελεί πράξη συνέργειας Θεού και ανθρώπου. Στη συνέργεια αυτή, το βάρος βαρύνει το Θεό, διότι εκείνος είναι που καταξιώνει τους μάρτυρες και το όνομά Του είναι εκείνο που αναδεικνύει την ανθρώπινη θυσία σε μαρτύριο. Η προοπτική αυτή ανοίγει άλλους ορίζοντες στην προσέγγιση του αγιολογικού φαινομένου του μαρτυρίου και απαντά σε όσους αμφισβητούν την εγκυρότητα του μαρτυρίου των αγίων Νηπίων επειδή εξέλειπε το στοιχείο της συγκατάθεσης στο μαρτύριο.

Στο όνομα του Ανδρέα Κρήτης σώζεται και ένας κανόνας του όρθρου των αγίων Νηπίων. Ο κανόνας αυτός τιτλοφορείται ως: «Κανών δεύτερος τῶν Νηπίων, ἄνευ Ἄκροστιχίδος. Ποίημα ἁγίου Ἀνδρέου τοῦ Κρήτης» και δημοσιεύτηκε στη σειρά: «*Analecta Hymnica Craeca*» από το Ινστιτούτο Βυζαντινῶν και Νεοελληνικῶν σπουδῶν¹³⁴.

24. Φώτιος Κωνσταντινουπόλεως

Στο έργο του *Αμφιλόχια*, ο Φώτιος απαντά σε 322 απορίες δογματικής και ιστορικής φύσεως, που του έθεσε ο φίλος του Αμφιλόχιος Κυζίκου¹³⁵. Μία από αυτές τις ερωτήσεις, η ΚΣΤ¹³⁶, αφορά στην άδικη σφαγή των νηπίων της Βηθλεέμ. Ο Αμφιλόχιος ρωτά το φίλο του για ποιο λόγο επέτρεψε ο Χριστός κατά τη γέννησή Του να γίνει η σφαγή των νηπίων.

Στην απάντησή του, ο Φώτιος αναγνωρίζει αρχικά το εύλογον της ερώτησης του Αμφιλόχιου. Σύμφωνα με το Φώτιο, ένας από τους λόγους για τους οποίους επετράπη ένα τόσο βδελυρό έγκλημα είναι ότι έπρεπε να γίνει φανερή και γνωστή σε όλους αυτή η

134. Βλ. Κύριλλος Κογεράκης αρχμ., *Ασματικά Ακολουθία*, τ. Α΄, εκδ. Ι. Μ. Αγκαράθου Ηρακλείων 2002, σ. 165-174.

135. Ελ. Γ. Μερετάκης, *Φωτίου Κωνσταντινουπόλεως Άπαντα τα έργα* τ. 1, επιμ.-εισαγωγή Ελ. Γ. Μερετάκης, ΕΠΕ 130, Θεσσαλονίκη 1997, σ.23.

136. Φώτιος Κωνσταντινουπόλεως, *Αμφιλόχια, Ερώτηση ΚΣΤ'*, PG 101, 192.

«γυμνή και αδικαιολόγητη μισανθρωπία, το ανυπέρβλητο της εγκληματικής γνώμης, γλώσσας και χειριού»¹³⁷. Το γεγονός ότι ο Ηρώδης στράφηκε κατά αθώων νηπίων δεν αφήνει κανένα περιθώριο δικαιολόγησης της πράξης του. Αντιθέτως, αποκαλύπτει το μέγεθος της μισανθρωπίας του, με τρόπο που γίνεται φανερός και γνωστός σε όλους. Αν δηλαδή οι σφαγιασθέντες δεν ήταν νήπια αλλά ώριμοι άνθρωποι, τίποτα δεν θα εμπόδιζε «το έθνος των κολάκων και των παρασίτων»¹³⁸ να πλάσουν μερικές αιτίες της τιμωρίας τους, με σκοπό να μετριάσουν το έγκλημα. Παρουσιάζοντας τους φονευμένους ως ενόχους κακών, θα δικαιολογούσαν την πράξη του Ηρώδη. Ενώ με τη σφαγή των νηπίων φανερώνεται το βδελυρό και αδικαιολόγητο της πράξης του. Επέτρεψε δηλαδή ο Θεός να σφαγιαστούν τα νήπια σε τόσο μικρή ηλικία, ακριβώς διότι κανείς δε θα μπορούσε να επικαλεστεί οιαδήποτε πρόφαση που να δικαιολογεί την τιμωρία τους.

Εκτός τούτου, ήταν οικειότερο, όπως ισχυρίζεται ο Φώτιος, να θυσιαστεί ο χορός των νηπίων και όχι εκείνοι που ενέχονται σε κάποια αμαρτήματα, διότι τα προτέλεια του νέου και αναμάρτητου θύματος έπρεπε να είναι αμέτοχα από κάθε αμαρτία. Για τον Φώτιο η θυσία των νηπίων αποτελεί τα προτέλεια της θυσίας του θείου Αμνού, ο οποίος αναμάρτητος ων, σηκώνει την αμαρτία του κόσμου και καθαρίζει το γένος μας. Τα προτέλεια, όπως ο ίδιος ο Φώτιος εξηγεί στο Λεξικό του¹³⁹, είναι η θυσία πριν το γάμο, τα προθύματα. Εφόσον ο Χριστός είναι ο νυμφίος και ο θείος αμνός που θυσιάζεται, τα νήπια αποτελούν τα προθύματα και πρέπει να είναι αγνά, για να μην καθυβρίζουν με τη θυσία τους το μέγα θύμα.

Όμως, ο ιερός Φώτιος δίνει και μια άλλη διάσταση στην ερμηνεία του βιβλικού γεγονότος. Δε διστάζει να ερμηνεύσει το γεγονός παρηγορητικά για όσους ανθρώπους νομίζουν ότι πάσχουν για τη σοβαρότητα των αμαρτημάτων τους, νιώθουν βαρύτερο και οδυνηρότερο το χτύπημα από τα πάθη τους και οδηγούνται σε απόγνωση. Για τους ανθρώπους αυτούς, τα αναμάρτητα νήπια και η αδιάντροπη και αναίτια σφαγή τους από τους ανίερους διώκτες θα πρέπει να αποτελέσουν παράδειγμα παρηγορίας, αλλά και μακροθυμίας. Όποιος πάσχει θα πρέπει να ευχαριστεί το Θεό που οικονομεί σοφά όλα όσα μας αφορούν.

137. Φώτιος Κωνσταντινουπόλεως, *Αμφιλόχεια, Ερώτηση ΚΣΤ'*, PG 101, 192C.

138. Φώτιος Κωνσταντινουπόλεως, *Αμφιλόχεια, Ερώτηση ΚΣΤ'*, PG 101, 192B.

139. Φώτιος Κωνσταντινουπόλεως, *Λέξεων Συναγωγή*, Ricardus Porsonus, Sumpibus Collegii Trinitatis Cantabrigiae, Londini 1822, σ. 464.

Προς υποστήριξη των απόψεών του, ο Φώτιος παρουσιάζει και άλλα παραδείγματα αθών θυμάτων. Το πάθος του φθόνου κυριεύσε πολλούς πριν τον Ηρώδη και οδήγησε πολλά αθώα θύματα ακόμη και στο θάνατο. Πρώτο παράδειγμα είναι εκείνο της δολοφονίας του Άβελ, ο οποίος δεν ήταν υπόλογος καμίας οφειλής. Έπειτα από αυτόν, πολλοί εγκληματίες ακολούθησαν την οδό του φθόνου. Τα δε θύματά τους αναγνωρίζονται από το Φώτιο ως δορυφόροι και πρόδρομοι του Χριστού. Αυτοί που ήταν αναμάρτητοι και έχυσαν μαρτυρικά το αίμα τους για χάρη του Ελευθερωτή έγιναν ευαγγελιστές στον Άδη, βεβαιώνοντας την έλευση του Σωτήρα και προσημειώνοντας τη μελλοντική κατάργηση του θανάτου. Οι ψυχές δηλαδή των σφαγιασθέντων νηπίων, αλλά και όσων οδηγήθηκαν στον Άδη χωρίς να βαρύνονται από αμαρτίες, πλήρωσαν και εξόφλησαν το δικαίωμα του θανάτου.

Ο Φώτιος στην απάντησή του αυτή αναφέρει ως παρηγοριά ένα ακόμη παράδειγμα «φαινομενικής» αδικίας, με την οποία φανερώνεται με τον καλύτερο τρόπο η αχώρητη και ανέκφραστη σοφία του Θεού και προεικονίζει μάλιστα το σωτηριώδες έργο του Χριστού. Το παράδειγμα αυτό είναι ο φθόνος και το απρόκλητο αδελφικό μίσος που βίωσε ο Ιωσήφ και τον οδήγησε στη δουλεία. Όμως, από αυτό το λυπηρό γεγονός η Σοφία του Θεού καρποφόρησε δόξα με την οποία στεφάνωσε τον Ιωσήφ, όταν έγινε δεύτερος μετά το βασιλιά στην Αίγυπτο.

Ένα τελευταίο παράδειγμα που αναφέρει ο Φώτιος είναι εκείνο της άδικης διαταγής του Φαραώ να ρίχνουν οι Ιουδαίοι τα αρσενικά μωρά στο Νείλο. Πολλοί Πατέρες της Εκκλησίας αναφέρουν αυτό το γεγονός, όταν μιλούν για τη σφαγή των νηπίων. Οι περισσότεροι συγκρίνουν τα δύο γεγονότα, τοποθετώντας απέναντι από τον Ηρώδη το Φαραώ και απέναντι από τα νήπια τα βρέφη των Εβραίων της Αιγύπτου. Ωστόσο, ο Φώτιος αρκείται στη χρήση του παραδείγματος ως επιχείρημα για την ευχάριστη τροπή που μπορεί να έχει ένα θλιβερό γεγονός, όταν φροντίζει η χάρις του Θεού. Αν και η καταδίκη των βρεφών των Εβραίων σε θάνατο με πνιγμό στο Νείλο είναι ένα βδελυρό έγκλημα, ωστόσο ο ίδιος ο διωκόμενος ως βρέφος Μωυσής, χάρη στη θεία πρόνοια, όχι μόνο θα μεγαλώσει στα ανάκτορα, αλλά θα ελευθερώσει από την αιχμαλωσία όλο το εβραϊκό έθνος.

Ο Φώτιος αναγνωρίζει τα σφαγιασθέντα νήπια ως μάρτυρες, αγίους που όχι μόνο αξιώθηκαν να παρίστανται με παρρησία κοντά στο Θεό αλλά και να μετέχουν στο χορό των ασωμάτων ταγμάτων και να απολαμβάνουν το πιο μακάριο και πιο κορυφαίο από τα επιθυμητά θεάματα. Μπροστά σε αυτήν την ανεκδιήγητη χαρά και ευφροσύνη καμία σφαγή και οδυνηρή τιμωρία δεν μπορεί να φανεί αντάξια. Αφού λοιπόν ο άνομος και πρόωρος

θάνατος πήγασε τόσα αγαθά για τα νήπια, όχι μόνο δε θα ήταν καλύτερο να αποτραπεί με κανένα τρόπο αλλά πολύ καλύτερο θα ήταν να επιτραπεί και να συμβεί.

25. Θεοφύλακτος Βουλγαρίας

Ο Θεοφύλακτος Βουλγαρίας στο ερμηνευτικό του έργο *Έρμηνεία εις τό κατά Ματθαίον εὐαγγέλιο*¹⁴⁰ αρχικά συγκρίνει, όπως και πολλοί προγενέστεροί του, το Μωυσή με το Χριστό, τον Ηρώδη με τον Φαραώ και τα παιδιά της Βηθλεέμ με εκείνα της Αιγύπτου. Στη συνέχεια, διερωτάται για ποιο λόγο χρειαζόταν να συμβεί η σφαγή των νηπίων. Επιχειρεί, επίσης, να δώσει μια απάντηση σε όλους εκείνους που πιθανόν αναρωτιούνται το ίδιο. Μια πρώτη απάντηση είναι ότι τα νήπια σφαγιάστηκαν, για να καταδειχθεί η μανία του Ηρώδη. Επειδή όμως πολλοί θα αντιδράσουν, διότι δεν είναι δυνατόν να αδικηθούν τα παιδιά, για να φανερωθεί η κακία του Ηρώδη, ο Θεοφύλακτος προτείνει το συλλογισμό του και απαντά ότι τα παιδιά δεν αδικήθηκαν, αλλά αξιώθηκαν στεφάνων. Σύμφωνα με τον Θεοφύλακτο, κάθε άνθρωπος που παθαίνει κάτι κακό, το παθαίνει είτε για να ξεπληρώσει κάποια αμαρτήματα είτε για να κερδίσει στεφάνια¹⁴¹. Τη σύγκριση αυτή χρησιμοποιεί ακόμα μία φορά ο Θεοφύλακτος στο έργο του *Έρμηνεία τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων*¹⁴². Είναι φανερό ότι ο Θεοφύλακτος ακολουθεί προγενέστερους συγγραφείς και ερμηνεύει με τον ίδιο τρόπο το γεγονός της σφαγής, αλλά και τις θεολογικές απορίες που προκύπτουν από το γεγονός αυτό. Ο Θεοφύλακτος, τονίζει, επίσης, κάτι σημαντικό που και άλλοι μεν, λίγοι δε, εκκλησιαστικοί συγγραφείς αναφέρουν. Για το Θεοφύλακτο η προφητεία του Ιερεμία αποδεικνύει ένα πράγμα, ότι η σφαγή των νηπίων δεν ήταν ένα ατυχές γεγονός που έγινε άκοντος του Θεού. Η σφαγή τους ήταν προεγνωσμένη και προειπωμένη. Το τραγικό αυτό συμβάν δεν ήταν ένα λάθος του Θεού. Ήταν ένα τραγικό μεν, αλλά σωτήριο γεγονός που επέτρεψε η θεία πρόνοια να συμβεί. Τότε μόνο, άλλωστε, όταν κάτι τόσο τραγικό εντάσσεται στα σχέδια της θείας οικονομίας μπορεί να εξηγηθεί και να δικαιολογηθεί.

140. Θεοφύλακτος Βουλγαρίας, *Έρμηνεία εις τό κατά Ματθαίον εὐαγγέλιο*, PG 123, 139επ.

141. Θεοφύλακτος Βουλγαρίας, *Έρμηνεία εις τό κατά Ματθαίον εὐαγγέλιο*, PG 123, 169B.

142. Θεοφύλακτος Βουλγαρίας, *Έρμηνεία τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων*, PG 125, 572AB.

26. Πέρδικος Εφέσου

Στο έμμετρο έργο του *Έκφρασις περί τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Κυριακῶν θεμάτων*¹⁴³, ο Πέρδικος, πρωτονοτάριος Εφέσου, μεταφέρει, προς χάριν ὅσων δεν ἔχουν τη δυνατότητα να επισκεφθῶν τους Αγίους Τόπους, τις εντυπώσεις του ἀπὸ το προσκύνημά του στα Ιεροσόλυμα και τα περίχωρα. Πρόκειται για μία “συστηματική καταγραφή των ιερῶν χώρων, η οποία παρουσιάζεται ὑπὸ το πρίσμα της παράδοσης της Παλαιάς και της Καινῆς Διαθήκης”¹⁴⁴. Στο έργο αυτό, ο Πέρδικος μας παραδίδει μία ιστορική μαρτυρία που αποδεικνύει ὅτι τον 12^ο αἰῶνα οι πιστοὶ προσκυνητῆς τιμούσαν το χώρο ὅπου μαρτύρησαν τα Νήπια, ως ἓνα ἀπὸ τα προσκυνήματα των Αγίων Τόπων. Συγκεκριμένα, ο Πέρδικος αναφέρει ὅτι κατὰ το προσκυνηματικό του ταξίδι στην πόλη της Βηθλεέμ εἶδε ἓναν «τόπο ἅγιο» και ἓνα «λίθο αιμοδόχο», ὅπου οι τύραννοι του Ηρώδη καρατόμησαν τα βρέφη. Ο «ἅγιος» εκείνος τόπος περιγράφεται ως ἓνα σκοτεινὸ σπήλαιο στο οποίο ἦταν παραπεταμένα διάσπαρτα τα λείψανα των Νηπίων. Η περιγραφή αυτή συμφωνεῖ και με μεταγενέστερες μαρτυρίες, ὅπως, για παράδειγμα, το *Προσκυνητάριον της Ἁγίας Πόλεως*

143. Πέρδικος Εφέσου, *Έκφρασις περί τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Κυριακῶν θεμάτων*, PG 133, 964-επ. Η έμμετρη (259 πολιτικοὶ παροξυτονοὶ στίχοι) περιγραφή των Ιεροσολύμων και της περιοχῆς τους εἶναι το μόνο γνωστό έργο του Περδίκου. Το κείμενο σώζεται σε δύο κώδικες του 14ου αἰῶνα, τον Vind.Phil. gr.149 και τον Vat.gr. 93, στους οποίους στηρίζεται και η παρούσα έκδοση. Μολοντί δε γνωρίζομε πολλά για τον συγγραφέα, η ένταξη του έργου του στα χειρόγραφα μεταξύ κειμένων που χρονολογούνται στον 13ο αἰῶνα, καθώς και εσωτερικά στοιχεία οδηγούν στη χρονολόγηση του κειμένου κατὰ την Παλαιολόγια εποχή και ειδικότερα κατὰ το 14ο αἰῶνα. Η γλώσσα του κειμένου, υψηλοῦ ρητορικοῦ επιπέδου, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Στο έμμετρο κείμενό του, ο Πέρδικος μεταφέρει, προς χάριν ὅσων δεν ἔχουν τη δυνατότητα να επισκεφθῶν τους Αγίους Τόπους, τις εντυπώσεις του ἀπὸ το προσκύνημά του στα Ιεροσόλυμα και τα περίχωρα. Για τον λόγο αυτό προχωρεῖ σε συστηματική καταγραφή των ιερῶν χώρων, τους οποίους εντάσσει στην παράδοση της Παλαιάς και της Καινῆς Διαθήκης, παρεμβάλλοντας ὁμως και τις προσωπικές διαπιστώσεις του σχετικά με την κατάσταση ερήμωσης ορισμένων ἀπὸ αυτούς ἢ την υπαγωγή τους στους μουσουλμάνους κυρίαρχους της περιοχῆς. Οι τοπογραφικές του ενδείξεις υποστηρίζονται ἀπὸ την ἀπόκρυφη παράδοση, παλαιότερες θεολογικές ερμηνείες και κείμενα Πατέρων. Το κείμενο του Περδίκου ἔχει ἀσφαλῶς σημαντική θέση στη ρητορική δραστηριότητα της εποχῆς του. Επιπλέον, ἐμπλουτίζοντας τους κανόνες του θρησκευτικοῦ τουρισμοῦ με παρατηρήσεις που αφορούν τη σύγχρονη ιστορική κατάσταση των Αγίων Τόπων, ο Πέρδικος ἀπεγκλωβίζεται ἀπὸ τα πρότυπα του και μεταφέρει με ἐνάργεια την προσωπική μαρτυρία ἐνὸς προσκυνητῆ κατὰ τον 14^ο αἰῶνα.

144. Θεώνη Μπαζαίου- Barabas, «Ο Περδίκας Εφέσου και η περιγραφή των Ιεροσολύμων: Οι Ἅγιοι Τόποι ὅπως τους εἶδε ἓνας Βυζαντινός του 14ου αἰῶνα», *Βυζαντινά Σύμμεικτα*, τ.11,1997, σελ.151-188.

Ιερουσαλήμ και πάσης Παλαιστίνης» του Χρύσανθου Προύσης¹⁴⁵, το οποίο εκδόθηκε το 1787. Το *Προσκυνητάριον*, αποτελεί, επίσης, έναν προσκυνηματικό οδηγό των Αγίων Τόπων και δίνει πληροφορίες για τα προσκυνήματα των Αγίων Τόπων, όπως αυτά διασώθηκαν τον 18^ο αιώνα. Το «Προσκυνηματάριον» συμφωνεί με τη μαρτυρία του Πέρδικου Εφέσου, ότι στη Βηθλεέμ διασώζεται ένα σπήλαιο στο οποίο βρίσκονταν τα λείψανα των αγίων Νηπίων που φονεύτηκαν από τον Ηρώδη. Σύμφωνα δε με το *Προσκυνηματάριον*, το σπήλαιο των αγίων Νηπίων συνδεόταν μέσω μία πόρτας με το σπήλαιο της Γεννήσεως. Κάτι τέτοιο φαίνεται να συμφωνεί με τη μαρτυρία του Πέρδικου Εφέσου αλλά και με τα σημερινά δεδομένα. Σήμερα, στη Βηθλεέμ σώζεται το σπήλαιο των αγίων Νηπίων με τα λείψανά τους, στη νότια πλευρά του Ναού της Γεννήσεως, γεγονός που μας επιτρέπει να ισχυριστούμε ότι, τουλάχιστον από την εποχή του Πέρδικου Εφέσου μέχρι και σήμερα, το σπήλαιο αυτό αποτελεί διαρκή προσκυνηματικό τόπο και τα άγια Νήπια τιμούνται και προσκυνούνται ως γνήσιοι μάρτυρες της Βηθλεέμ.

27.Θεόδωρος Πρόδρομος

Ανάμεσα στα θεολογικά έργα του Θεόδωρου Πρόδρομου, συναριθμείται και μία σειρά από τετράστιχα αφιερωμένα στην Καινή Διαθήκη. Ένα από αυτά αναφέρεται στο κατά Ματθαίον ευαγγέλιο και συγκεκριμένα «Εἰς τὴν Χριστοῦ γέννησιν». Στο τετράστιχο αυτό, ο Θεόδωρος σχολιάζει τη σχιζοφρένια του Ηρώδη και τη βρεφοκτονία¹⁴⁶.

28.Θεοφάνης Κεραμεῦς

Μία αξιόλογη ομιλία αφιερωμένη στα άγια Νήπια σώζεται και από τον Θεοφάνη τον Κεραμέα, συγγραφέα του 12^{ου} αιώνα. Η ΝΒ΄ Ομιλία του, που τιτλοφορείται: «Εἰς τὰ ἅγια νήπια», εκφωνήθηκε την ημέρα της εορτής των αγίων ή την Κυριακή μετά τα

145. Χρύσανθου του ἐκ Προύσης, *Προσκυνητάριον τῆς Ἁγίας Πόλεως Ἱερουσαλήμ και πάσης Παλαιστίνης*, Βιέννη 1787, επανεκδοθέν Ἐξαρχία του Παναγίου Τάφου, Αθήνα 1994.

146. «Μοῦνος ἄγριος ἄναξ δεινά φρεσί βυσσοδομεῶν-Πέφνε βρέφη σύμπαντα, Θεόν κτανεῖν μενεαίνων», Θεόδωρος Πρόδρομος, *Τετράστιχα εἰς τὴν Καινὴ Διαθήκη*, PG 133, 1178 C.

Χριστούγεννα¹⁴⁷ και περιγράφει με άρτιο λογοτεχνικό τρόπο τη σφαγή των Νηπίων της Βηθλεέμ. Ο Θεοφάνης έχει εμφανώς επηρεαστεί από τους προγενέστερους συγγραφείς, αλλά δεν αντιγράφει πρότυπα. Η γλώσσα του είναι λόγια και εξεζητημένη με ομηρικές επιρροές και ο τρόπος που προσεγγίζει τις πτυχές της σφαγής των Νηπίων είναι ξεχωριστός. Από τα λόγια του αποκαλύπτεται ότι το πρόβλημα της άδικης σφαγής απασχολούσε τους πιστούς και την εποχή του Θεοφάνη, ο οποίος καλείται να απαντήσει σε όσους «θραυστομοῦν και τοῖς τοῦ Θεοῦ κρίμασιν ἀντεμβαίνουν»¹⁴⁸. Παρότι οι περισσότεροι συγγραφείς ακολουθούν το ίδιο μοτίβο, όταν καλούνται να ερμηνεύσουν τις αιτίες της σφαγής, ο Θεοφάνης πρωτοτυπεί. Αν και αναγνωρίζει ότι υπάρχουν και άλλοι λόγοι που εξηγούν γιατί ο Θεός επέτρεψε να σφαιαστούν τα Νήπια, ο Θεοφάνης επικαλείται μόνο μία εξήγηση. Για το συγγραφέα, ο άδικος και άωρος θάνατος είναι μέγα κέρδος για τα Νήπια, διότι με το μαρτυρικό τους θάνατο απέφυγαν τους πολυπαθείς όλεθρους της ζωής και κληρονόμησαν την αιώνια μακαριότητα. Αν είχαν επιζήσει μάλιστα, θα ακολουθούσαν την πατρική απείθεια, δηλαδή θα γινόταν συνένοχοι με τους Ιουδαίους γονείς τους που σταύρωσαν τον Χριστό. Θα έβλεπαν, επίσης, αργότερα το λαό τους να παθαίνει τόσες συμφορές, αιχμαλωσίες και πολέμους.

Ο Θεοφάνης περιγράφει τη σφαγή με ιδιαίτερη λογοπλαστική μαεστρία, ψυχογραφεί τα πρόσωπα των μητέρων και χαρίζει στη γραμματεία δια στομάτων τους μνημειώδεις θρήνους, αντάξιους των σπουδαιότερων ποιητικών δημιουργημάτων:

«Καί ἡ μὲν ἔτιλλε τὰς κόμας, ἡ δε ταῖς ὄνυξι τὰς παρειάς περιέδρυσεν. Ἄλλη διέρρησεν τον πέπλον, καί τὰ στέρνα παραγυμοῦσα τόν μαστόν ὑπεδείκνυ καταλειφθέντα τοῦ θηλάζοντος ἔρημον. Ἐτέρα δέ τοῦ κατακοπέντος παιδίου τὰ διεσπαρένα μέλη συνέλεγε. Καί ἄλλη νεοσφαγῆς τοῖς γόνασι κρατοῦσα το νήπιον, πικρῶς ὠλοφύρετο»¹⁴⁹.

«Ὡ παιδίον δυστυχῆς ἀθλιωτέρας μητρός, ἐλάνθανες ἄρα ξίφει καί θανάτῳ ἄωρῳ τικτόμενον!

147. Σύμφωνα με τα λειτουργικά βιβλία, τα Ευαγγελιστάρια και τα Τυπικά της Εκκλησίας την Κυριακή μετά τα Χριστούγεννα και την 29^η Δεκεμβρίου, ανήμερα της εορτής των αγίων Νηπίων, στη θεία Λειτουργία αναγιγνώσκεται το ίδιο ευαγγελικό ανάγνωσμα που αναφέρεται στη φυγή του Ιησού στην Αίγυπτο και στη σφαγή των Νηπίων (Μτ., 13-23). Βλ. κώδικα της Μεγίστης Λαύρας του 1098 μ. Χ. που περιέχει το τέλος του Μηνολογίου Δεκεμβρίου ενός Τετραευάγγελου (Cod. Athous gr, Lavras A 61) Πρβλ. Σπυρίδων Λαυριώτης-Σ. Ευστρατιάδου, Κατάλογος των κωδίκων της Μεγίστης Λαύρας (της ἐν Ἁγίῳ Ὄρει) συνταχθεῖς, Αγιορείτικη Βιβλιοθήκη Γ', Paris 1925, αρ. καταλ. 61.

148. Θεοφάνης Κεραμεύς, *Εἰς τὰ ἅγια νήπια*, PG 132, 921 A.

149. Ο.π., 924 BC.

Ἦ τῆς μάτην γονίμου γαστρού!

Ἦ ζηλωτῆς εὐτεκνίας ἐπ' ὀλίγον μὲν εὐφρανάσης, ἐπὶ πλεον δὲ ἀνιούσης τὴν δειλαίαν ἐμέ!

Ἦ μελῶν ἀπαλῶν καὶ γλώττης ψελλιζούσης ἠδύ, νῦν δὲ φεῦ σιγησάσης ἐσχάτην σιγῆν!

Ἦ δεξιᾶς ἀδίκου ξιφήρους, ὅτι μὴ πρό σοῦ, παιδίον, τὴν τεκοῦσαν ἀπέκτεινεν!»¹⁵⁰.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και ο τρόπος που ο Θεοφάνης ερμηνεύει θεολογικά τη σφαγή των Νηπίων. Στο τέλος της ομιλίας, έχοντας ολοκληρωθεί «η σωματική τῆς ἱστορίας περαιώσις»¹⁵¹, προβαίνει στην πνευματική εξέταση της ιστορίας. Ο Θεοφάνης αντιστοιχεί τα πρόσωπα και τα γεγονότα της σφαγῆς με πνευματικές καταστάσεις. Ο Ηρώδης, για παράδειγμα, αντιπροσωπεύει το σαρκικό φρόνημα, ενώ τα Νήπια την αρετή. Ο Ηρώδης, ὅπως και κάθε ἄνθρωπος που δεν ασκείται στην αρετή και την ἐν Χριστῷ ζωὴ, θεωρεῖται πνευματικό νήπιο. Αντιθέτως, τα ἅγια Νήπια, παρότι εἶναι μικρά στην ηλικία, θεωροῦνται ἀπὸ τον Θεοφάνη «ἀνδρώδεις της αρετῆς λογισμοί»¹⁵², διότι εἶναι καθαρὰ ἀπὸ την αμαρτία και δεν ἔχουν πάθη και σαρκικό φρόνημα.

29. Γερμανός Κωνσταντινουπόλεως Β΄

Ένα ἀπὸ τα κείμενα της χριστιανικῆς γραμματείας που αφιερώνεται στη σφαγή των ἁγίων Νηπίων εἶναι και η Ζ΄ Ομιλία του πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γερμανοῦ Β΄. Η Ομιλία αὐτή τιτλοφορεῖται: *Εἰς τὴν σφαγὴν τῶν ἁγίων νηπίων, καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κατὰ Μάρκον ἁγίου Εὐαγγελίου, Ἀναγινωσκομένη Κυριακῇ πρό τῶν Φώτων*¹⁵³ και χωρίζεται σε δύο τμήματα. Το πρώτο εἶναι αφιερωμένο στη σφαγή των ἁγίων Νηπίων και το δεύτερο στην ἀρχὴ του ευαγγελίου του Μάρκου.

Το κείμενο καθεαυτὸ δεν προσφέρει καινούργιες πληροφορίες, ἀλλὰ ξεχωρίζει για το υψηλό λογοτεχνικό του ἐπίπεδο, το οποίο ἀναδεικνύει και τη ρητορική δεινότητα του Γερμανοῦ Β΄. Ο συγγραφέας βασίζεται στους προγενέστερους συγγραφείς και ἀκολουθεῖ το μοτίβο των μέχρι τότε σχετικῶν ἀναφορῶν, τις οποίες ὁμως διανθίζει με ἐπιτηδευμένο λεξιλόγιο. Ἀσχολεῖται ἰδιαίτερα με το πρόσωπο του Ηρώδη, τὴν κακία του και το φρικτὸ του τέλος ἀντιπαραβάλλοντάς τα με τα ἀθῶα νήπια που με το αἷμα τους κέρδισαν τὴν αἰώνια ζωὴ.

150 . Θεοφάνης Κεραμεύς, *Εἰς τὰ ἅγια νήπια*, PG 132, 921C.

151. Ο.π., 925 B.

152. Θεοφάνης Κεραμεύς, *Εἰς τὰ ἅγια νήπια*, PG 132, 928A.

153. Γερμανός Β΄ Κωνσταντινουπόλεως, *Εἰς τὴν σφαγὴν τῶν ἁγίων νηπίων, καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κατὰ Μάρκον ἁγίου Εὐαγγελίου, Ἀναγινωσκομένη Κυριακῇ πρό τῶν Φώτων*, PG 140, 736-758.

Εκείνο που ξεχωρίζει από θεολογικής άποψης στην ομιλία αυτή, είναι η σύνδεση της βιβλικής ιστορίας της σφαγής των αγίων Νηπίων με τις παλαιοδιαθηκικές της ρίζες, αλλά και με τις καινοδιαθηκικές και εσχατολογικές προοπτικές. Ο Γερμανός, καταργώντας το χρόνο, συνδέει με εντυπωσιακό τρόπο τον παιδοφόνο Φαραώ με το νέο Φαραώ, τον Ηρώδη, αλλά και τους Εβραίους που στο μέλλον φώναζαν για το Χριστό: «το αίμα αὐτοῦ ἐφ’ ἡμᾶς, καί ἐπί τὰ τέκνα ἡμῶν» με εκείνους που είδαν τα παιδιά τους να χύνουν το αίμα τους για τον Χριστό στη Βηθλεέμ. Συνδέει, επίσης, και τα παιδιά του Ισραήλ που διέσχισαν από την Αίγυπτο την Ερυθρά θάλασσα με τα νήπια της Βηθλεέμ, δηλαδή το νέο Ισραήλ. Όπως η Ερυθρά θάλασσα τιμώρησε το Φαραώ, έτσι και το ερυθρό αίμα των αγίων Νηπίων τιμώρησε το νέο Φαραώ διότι: «ἀθώου γάρ αἵματος χύσις θάνατος τῷ ἐκχέαντι»¹⁵⁴. Το αίμα αυτό των Νηπίων, που ταυτίζεται με το νερό της Ερυθράς θάλασσας, ταυτίζεται επίσης και με το νερό του Ιορδάνη, «τὴν ἄπονον κάθαρσιν τῶν ἀνθρώπων»¹⁵⁵. Ο Γερμανός πολύ εύστοχα συζευγνύει τη βιβλική προϊστορία με την ευαγγελική πραγματικότητα και αποδεικνύει την συνέχεια του Ισραήλ που πορεύεται από την Ερυθρά στον Ιορδάνη, δηλαδή από το Νόμο στην ἐν Χριστῷ ζωή.

Η νέα πραγματικότητα της ἐν Χριστῷ ζωῆς σύμφωνα με τον Γερμανό αποτυπώνεται με τον καλύτερο δυνατό τρόπο στο παράδειγμα των αγίων Νηπίων. Ο Χριστός με την ἐπί γῆς παρουσία του ἔδειξε τρεις τρόπους καθάρσεως του ἀνθρώπου και σωτηρίας. Τα τρία καθαρτήρια είναι το βάπτισμα, το καθαρτήριο των δακρῶν και το μαρτύριο του αἵματος¹⁵⁶. Ἀνώτερο, ὅμως, και ἀπό τα τρία είναι το μαρτύριο του αἵματος, ὄχι μόνο επειδή δε μολύνεται ἀπό ἄλλες ἀμαρτίες ἀλλά και επειδή ἀποτελεῖ «ἀγάπης ἀκραιφνοῦς τῆς πρὸς Θεόν τεκμήριον ἐκδηλότατον»¹⁵⁷. Δεν ὑπάρχει μεγαλύτερο τεκμήριο ἀγάπης ἀπὸ το να χύνει κανεὶς το ἴδιο του το αἷμα για χάρι του ερωμένου του, πόσο μάλλον ὅταν αὐτός είναι ο Χριστός. Ἀπόδειξη ὅτι το μαρτύριο του αἵματος είναι το υπεροχικότερο καθαρτήριο ἀποτελεῖ το γεγονός ὅτι ο ἐνανθρωπήσας Θεός ἤδη στο προοίμιο της ἐπί γῆς παρουσίας του δέχτηκε τα ἅγια Νήπια ὡς ιερά προσθύματα και προσφάγια¹⁵⁸. Ο Γερμανός ἀναγνωρίζει τη

154. Ὁ.π., 740 C.

155. Ὁ.π.

156. Πρβλ. Γρηγόριος Θεολόγος, *Εἰς τὰ ἅγια Φῶτα Λόγος ΑΘ'*, τ. 5 ΕΠΕ, σ. 72-113.

155. Γερμανός Β' Κωνσταντινουπόλεως, *Εἰς τὴν σφαγὴν τῶν ἀγίων νηπίων, καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κατὰ Μάρκον ἀγίου Εὐαγγελίου, Ἀναγινωσκομένη Κυριακῇ πρὸ τῶν Φώτων*, PG 140, 740 CD.

158. Πρβλ. Φώτιος Κωνσταντινουπόλεως, *Ἀμφιλόχεια, Ερώτηση ΚΣΤ'*, 101, 192-197.

θυσία των αγίων Νηπίων ως πρώτη θυσία πριν τη θυσία του Χριστού, συνδέει τη θυσία τους με το σταυρικό θάνατο του Χριστού και τα τιμά ως μάρτυρες αίματος.

B. Θεολογικές εμπεδώσεις

1. Η εξέλιξη της αγιολογικής τιμής των νηπίων της Βηθλεέμ

Η μελέτη όλων εκείνων των κειμένων της χριστιανθικής γραμματείας που αναφέρονται στα πρόσωπα των αγίων Νηπίων επιτρέπει στον ερευνητή να εξαγάγει κάποια χρήσιμα και σημαντικά συμπεράσματα, σχετικά με την εξέλιξη της μνήμης και της αγιολογικής τιμής των Νηπίων της Βηθλεέμ στη διάρκεια της μακραίωνης παράδοσης της Εκκλησίας. Έχοντας την ασφάλεια ότι καλύψαμε το μεγαλύτερο μέρος της σχετικής γραμματείας, θα επιχειρήσουμε λοιπόν και εμείς να εξαγάγουμε κάποια συμπεράσματα, σχετικά με την εξέλιξη της αγιολογικής τιμής των αγίων Νηπίων από την εποχή της σφαγής τους έως την καθιέρωσή της.

Είναι βέβαιο πως αν η μελέτη των κειμένων γινόταν επιλεκτικά θα είχαμε μία θολή και ελλιπή εικόνα. Κάθε μαρτυρία περί των αγίων Νηπίων αποτελεί μία ψηφίδα στο ψηφιδωτό της αγιολογικής τους μνήμης. Όλες μαζί, όμως, συνθέτουν ολόκληρη την εικόνα τους, όπως αυτή αποτυπώθηκε και διαμορφώθηκε στη συνείδηση της Εκκλησίας. Από την άλλη μεριά, ένα τέτοιο εγχείρημα χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή, διότι, όταν επισκοπεί κάποιος ένα μεγάλο τμήμα της γραμματείας, ελλοχεύει ο κίνδυνος να προβάλει σε μία μαρτυρία μεταγενέστερες θεωρήσεις προβαίνοντας σε λάθος ερμηνείες και αποδίδοντας στον εκάστοτε συγγραφέα προθέσεις που δεν είχε. Για όλους τους παραπάνω λόγους, και εμείς προτιμήσαμε να εξετάσουμε αρχικά μία προς μία όλες τις καταγεγραμμένες μαρτυρίες περί των Νηπίων, εντάσσοντάς τες κατά το δυνατόν στο ιστορικό τους πλαίσιο, ώστε στη συνέχεια να μπορούμε με ασφάλεια να παρακολουθήσουμε την εξέλιξη της αγιολογικής τους σφραγίδας μέσα στο χρόνο.

Τα νήπια της Βηθλεέμ γεννήθηκαν σε μία ιουδαϊκή επαρχία από Εβραίους γονείς. Λαμβάνοντας, επίσης, υπόψη ότι ο αριθμός τους ήταν μικρός, καθώς και ότι η σφαγή τους έγινε από ένα βασιλέα που ακολουθούσε συχνά τέτοιες αποτρόπαιες τακτικές, είναι λογικό ο τραγικός τους θάνατος είτε αποτελεί ιστορικό γεγονός είτε θρύλο να μην διαδόθηκε από τους συγχρόνους τους ως ένα αξιομνημόνευτο γεγονός, Έτσι εξηγείται πιθανόν και το γεγονός ότι δεν διασώζονται σχετικές έξω-εκκλησιαστικές πηγές.

Με την ίδρυση, όμως, των πρώτων Εκκλησιών και την εξάπλωση του χριστιανισμού, άρχισαν να συγγράφονται τα πρώτα κείμενα που αναφέρονται στην ενανθρώπιση του Χριστού, στα οποία συναντάμε και την πρώτη μετά τις προφητείες μαρτυρία για τα άγια Νήπια . Ανάμεσα στα γεγονότα της ενανθρωπίσεως, ο ευαγγελιστής Ματθαίος περιγράφει και το γεγονός της σφαγής των Νηπίων, διασώζοντας τη μνήμη τους. Η μαρτυρία του Ματθαίου θα αποτελέσει για ολόκληρη τη μεταγενέστερη γραμματεία τη βασική πηγή για εκείνους που ασχολούνται με τα πρόσωπα των αγίων Νηπίων και ερμηνεύουν τη σφαγή τους. Το γεγονός ότι διασώζεται μία βιβλική μαρτυρία έπαιξε ίσως τον καταλυτικότερο ρόλο στη διάσωση της μνήμης τους. Αν ο ευαγγελιστής δεν είχε αναφερθεί σε αυτά, το πιθανότερο ήταν να είχε ατονήσει η αγιολογική τους αναγνώριση ή ακόμα και να σβήσει η μνήμη τους.

Μετά τον Ματθαίο, και έχοντας πάντοτε ως πηγή τον ίδιο, οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς μιλούν σταδιακά μέσα από τα έργα τους για τα άγια Νήπια και διαμορφώνουν μια εκκλησιαστική παράδοση γύρω από αυτά. Η παράδοση αυτή, όμως, δε διαμορφώθηκε ακαριαία και η τιμή των αγίων Νηπίων δεν υπήρξε αυτονόητη, παρά τη βιβλική της θεμελίωση. Αντιθέτως, η μνήμη τους για πολλά χρόνια παρέμενε μια φλόγα που τρεμοέπαιζε, έτοιμη να σβήσει. Εκείνο που απειλούσε τη διάσωση της μνήμης τους ήταν οι δυσκαμψίες που συναντούσαν οι πιστοί, για να προχωρήσουν στην αγιολογική τους αναγνώριση, για τους λόγους που έχουμε ήδη αναφέρει. Αυτές, όμως, οι δυσκαμψίες ήταν και εκείνες που τελικά αναζωπύρωσαν τη μνήμη τους και κατοχύρωσαν την αγιολογική τους καταξίωση. Όλα εκείνα τα θεολογικά, ηθικά και ποιμαντικά ερωτήματα που προκύπτουν από το παράδειγμα των αγίων Νηπίων• ο βίαιος και αναίτιος θάνατός τους, ακόμα και η σιωπή τους αποτέλεσαν τις αφορμές, για να ασχοληθούν, να αναρωτηθούν, να αμφισβητήσουν και να δώσουν απαντήσεις οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς.

Είναι αλήθεια ότι, από τα πρώτα χριστιανικά χρόνια έως και τον 3^ο αιώνα, τα νήπια της Βηθλεέμ παραμένουν λησμονημένα και η αγιολογική τους τιμή σχεδόν ανύπαρκτη. Δεν

πρέπει βέβαια να λησμονούμε ότι μέχρι τον 3^ο αιώνα η Εκκλησία ήταν υπό διωγμό και η λειτουργική και εορτολογική πρακτική διατελούσε υπό διαμόρφωση. Η τιμή των αγίων βρισκόταν σε εμβρυακό στάδιο. Οι μόνες εκδηλώσεις τιμής προς τους αγίους ήταν η τιμή των λειψάνων και των τόπων όπου έχυσαν το αίμα τους οι μάρτυρες¹⁵⁹. Με το πέρας των διωγμών και την επισημοποίηση του χριστιανισμού ξεκίνησε και η ελεύθερη έκφραση των πιστών. Η δημόσια τιμή και προσκύνηση των μαρτύρων και αγίων απέκτησε καθολικότητα και άρχισε να αναπτύσσεται. Τα μικρά ιερά «Μαρτύρια» αντικαταστάθηκαν από επιβλητικούς ναούς αφιερωμένους στην τιμή των αγίων, ενώ καθιερώθηκαν και οι πρώτοι προσκυνηματικοί τόποι. Στις αρχές του 4^{ου} αιώνα, η αγία Ελένη ανακάλυψε τα ιερά προσκυνήματα στους Αγίους Τόπους και οικοδόμησε μεγαλοπρεπείς ναούς. Ένας από αυτούς ήταν και ο ναός της Γεννήσεως του Κυρίου στη Βηθλεέμ, ο οποίος αποτέλεσε σημαντικό προσκυνηματικό προορισμό των χριστιανών ήδη από την εποχή εκείνη¹⁶⁰. Δεν μπορούμε, βέβαια, να γνωρίζουμε αν στα προσκυνήματα της Βηθλεέμ, εντασσόταν και ο τόπος του μαρτυρίου των αγίων Νηπίων και τα λείψανά τους, όπως συμβαίνει σήμερα. Πάντως, ακόμη και αν σωζόταν ο τόπος του μαρτυρίου και τα λείψανά τους, δε φαίνεται πιθανό να συνήθιζαν την εποχή εκείνη να αποδίδουν ιδιαίτερες τιμές στα Νήπια.

Επειδή η χρονική απόσταση από τη σφαγή τους έως τις πρώτες χριστιανικές κοινότητες ήταν μεγάλη και οι πληροφορίες για το μαρτύριο των Νηπίων ελάχιστες, δυστυχώς δεν έχουμε κάποιο σχετικό αγιολογικό κείμενο της εποχής. Τα πρώτα αγιολογικά κείμενα που αφιερώνονται εξ ολοκλήρου στα Νήπια συγγράφονται μόλις τον 4^ο αιώνα. Κατά πάσα πιθανότητα και η λειτουργική τιμή των αγίων Νηπίων ξεκίνησε γύρω στον 4^ο με 5^ο αιώνα. Αυτό καταδεικνύουν τα λειτουργικά βιβλία και ημερολόγια και αυτό υποστηρίζει και η βιβλιογραφία¹⁶¹.

159. Ι. Αναστασίου, *Εκκλησιαστική Ιστορία* τ. Α', εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, σ. 187-188.

160. «Σύμφωνα με πληροφορίες που παραδίδει ο Ιερώνυμος περί το 130μ. Χ. ο αυτοκράτορας Αδριανός αφιέρωσε τον τόπο της Γεννήσεως στη λατρεία του Άδωνη και τη Φάτνη στη λατρεία του θρήνου του εραστή της Αφροδίτης. Το 252μ.Χ. ο Ωριγένης μνημονεύει την ύπαρξη του σπηλαίου, το οποίο λέει ότι οι κάτοικοι της πόλης επιδείκνυαν, καθώς η φήμη του ιερού αυτού τόπου είχε διαδοθεί και στους λαούς που δεν πίστευαν στον Χριστό. Στις αρχές του 4^{ου} αι. η αγία Ελένη, στα πλαίσια της περιοδείας της στους Αγίους Τόπους και της ανάδειξης των παναγίων προσκυνημάτων δια της ανοικοδομήσεως σχετικών ναών, έχτισε και στη Βηθλεέμ, στον τόπο της Γεννήσεως, λαμπρή Βασιλική», Μ. Γ. Βαρβούνης, *Η βασιλική της Γεννήσεως στη Βηθλεέμ και το άγιο Σπήλαιο*, εκδ. Αδελφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2011, σ. 16-17.

161. David Hugh Farmer, *The Oxford Dictionary of Saints*, Oxford University Press, New York, 1979², σ. 195.

Το παλαιότερο κείμενο που διασώζει μαρτυρία περί της τιμής των άγιων Νηπίων είναι το Ημερολόγιο της Καρχηδόνας. Πρόκειται για ένα κείμενο του 505μ.Χ. και ανήκει στη δυτική γραμματεία. Σύμφωνα με το Ημερολόγιο, τα άγια Νήπια ετιμώντο την 28^η Δεκεμβρίου. Η επόμενη μαρτυρία περί της εορτής τους συναντάται στο Μαρτυρολόγιο του Ιερωνύμου¹⁶². Λόγω όμως της άνθισης της χριστιανικής γραμματείας, ήδη από τον 3^ο αιώνα σώζονται και στην ανατολή πολλά έργα τα οποία, παρότι δεν είναι αγιολογικά, ασχολούνται συμπτωματικά με τα άγια Νήπια, προσφέροντας έστω με αυτόν τον τρόπο σημαντικές πληροφορίες για την αγιολογική θέση τους στην εκκλησιαστική ζωή της εποχής.

Οι πρώτοι συγγραφείς μετά τον Ματθαίο και τον ψευδο-Ιάκωβο που ασχολήθηκαν με τα πρόσωπα των Νηπίων της Βηθλεέμ δεν είχαν πρόθεση να παρουσιάσουν το αγιολογικό παράδειγμά τους. Οι περισσότερες σχετικές αναφορές ήταν ερμηνευτικές προσεγγίσεις στο ευαγγέλιο του Ματθαίου ή σε άλλα βιβλικά χωρία, κυρίως σε προφητείες. Ο Ωριγένης, για παράδειγμα, αναφέρεται στα Νήπια, ερμηνεύοντας ένα στίχο των Ψαλμών¹⁶³ αλλά και την παραβολή του αμπελώνα¹⁶⁴. Ο Ευστάθιος Αντιοχείας, επίσης, αναφέρεται στο γεγονός της σφαγής στο Υπόμνημά του *Εἰς Ἐξαήμερον*¹⁶⁵. Μία σημαντική αναφορά στα πρόσωπα των Νηπίων γίνεται και από τον Πέτρο Αλεξανδρείας. Ο Πέτρος χρησιμοποιεί το βιβλικό παράδειγμα των Νηπίων, για να αντιμετωπίσει ένα ποιμαντικό ζήτημα της εποχής του. Στον 13^ο Κανόνα περί Μετανοίας, ο Πέτρος προχωρά σε μια ηθική αποτίμηση της σφαγής των Νηπίων, χωρίς ωστόσο να στοχεύει και στην αγιολογική αξιολόγησή ή τιμή τους.

Μέχρι τα μέσα του 4^{ου} αιώνα, εκείνο που απασχολούσε κυρίως τους συγγραφείς δεν ήταν τα ίδια τα πρόσωπα των Νηπίων. Το ενδιαφέρον τους προσέλκυε κυρίως το πρόσωπο του Ηρώδη και η σχέση του με τον Χριστό. Για παράδειγμα, ο Ευσέβιος Καισαρείας και ο Αθανάσιος Αλεξανδρείας, ο οποίος αφιέρωσε και ένα Λόγο του στον Ηρώδη, προσεγγίζουν το γεγονός της σφαγής των Νηπίων ως μια παράνομη και ανόσια πράξη του ασεβή βασιλέα, για την οποία μάλιστα τιμωρήθηκε στο τέλος της ζωής του, βασανιζόμενος από εννέα ανίατες ασθένειες. Και οι δύο συγγραφείς αντιμετωπίζουν τη σφαγή των Νηπίων ως ένα ζήτημα ηθικό και νομικό και δεν τους απασχολεί τόσο το αγιολογικό πρότυπο που παρουσιάζεται μέσα από την τραγική αυτή ιστορία όσο τους απασχολεί η αποκατάσταση

162. Βλ. Francesco Spadafora, *Bibliotheca Sanctorum*, Istituto Giovanni XXIII della Pontificia Università Lateranense, Roma 1961, σ. 821.

163. Ωριγένης, *Εἰς Ψαλμούς*, PG 12, 1520.

164. Ωριγένης, *Ἐρμηνεία εἰς τό κατά Ματθαίον*, PG 13, 1509.

165. Ευστάθιος Αντιοχείας, *Υπόμνημα Εἰς τήν Ἐξαήμερον*, PG 18, 774D.

της δικαιοσύνης και η τιμωρία του Ηρώδη. Αξίζει να σημειώσουμε ότι κανείς από τους παραπάνω συγγραφείς δεν αποκαλεί τα Νήπια της Βηθλεέμ «άγια», αλλά εξακολουθούν να τα αποκαλούν «παιδες που κατέσφαξε ο Ηρώδης».

Ο Αθανάσιος Αλεξανδρείας, ωστόσο, ως σημαντικός θεολόγος δεν αρκείται σε μια δικανική προσέγγιση, αλλά αξιολογεί θεολογικά την πράξη του Ηρώδη και τις συνέπειές της. Οι ασθένειες του Ηρώδη για τον Αθανάσιο δεν απλή τιμωρία αλλά εφαρμογή του πνευματικού νόμου. Με την ίδια θεολογική προοπτική εξετάζει και τα πρόσωπα των Νηπίων, τα οποία θεωρεί δικαιωμένα στη βασιλεία των ουρανών. Παρά ταύτα, δεν αναγνωρίζει περαιτέρω αγιολογική αξία σε αυτά ούτε τους αποδίδει ιδιαίτερους αγιολογικούς χαρακτηρισμούς. Μόνο στην Ομιλία του *Εἰς τοὺς ἁγίους Πατέρας καὶ Προφήτας*¹⁶⁶ ο Αθανάσιος αναγνωρίζει ευθέως τα Νήπια ως αθλοφόρους μάρτυρες, όμως η Ομιλία αυτή είναι σίγουρα μεταγενέστερη του Αθανασίου και κατατάσσεται, όπως προαναφέρθηκε, στα νόθα έργα του.

Ο Γρηγόριος ο Θεολόγος, ακολουθώντας τους προγενέστερους συγγραφείς, αντιμετωπίζει το γεγονός της σφαγής των Νηπίων ως ένα από τα βιβλικά παραδείγματα που αποδεικνύουν τη διαρκή παρουσία του φθόνου στον κόσμο¹⁶⁷. Δεν προσθέτει κάτι νέο στον τρόπο της αγιολογικής αντιμετώπισης των Νηπίων, όμως στο ΛΔ΄ Ποίημά του *Ὅρισμοὶ Πρόχειροι* διατυπώνει μια πρωτότυπη ερμηνεία για τη σφαγή τους. Σύμφωνα με τον Γρηγόριο, ο φόνος των Νηπίων συμβολίζει την «απαλλαγή από τους νηπίους τύπους»¹⁶⁸. Η ερμηνεία του Γρηγορίου μπορεί να μην επικεντρώνεται στα πρόσωπα των Νηπίων, αλλά δεν παύει να είναι σημαντική ακόμα και για την αγιολογική προσέγγιση των ιδίων των Νηπίων. Η ιστορία των Νηπίων έχει διδακτικό και θεολογικό περιεχόμενο. Με τον καιρό, το γεγονός της σφαγής παύει δειλά δειλά να αποτελεί ένα ιστορικό γεγονός με μυθολογικά στοιχεία και δικανικές και ηθικές διαστάσεις και αρχίζει να «θεολογικοποιείται». Το παράδειγμα των Νηπίων αρχίζει σταθερά να αξιοποιείται θεολογικά και τα πρόσωπά τους αποκτούν την κρυμμένη αγιολογική τους αξία, εξελισσόμενα μάλιστα σε ένα ιδιαίτερο αγιολογικό πρότυπο.

166. Αθανάσιος Αλεξανδρείας, *Εἰς τοὺς ἁγίους πατέρας καὶ προφήτας καὶ εἰς τὴν πάνσεπτον Ἐκκλησίαν*, PG 28B, 1069.

167. Γρηγόριος Θεολόγος, *Εἰς ἑαυτὸν καὶ πρὸς τοὺς λέγοντας ἐπιθυμεῖν αὐτὸν τῆς καθέδρας Κωνσταντινουπόλεως ΛΣΤ΄ Λόγος*, PG 36A, 272.

168. Γρηγόριος Θεολόγος, *Ἐπιθὴτικά, ΛΔ΄ Ὅρισμοὶ Πρόχειροι*, PG 37B, 959.

Ο Επιφάνιος Κύπρου με τη σειρά του βασισμένος στο παράδειγμα των Νηπίων αναπτύσσει τις θεολογικές του απόψεις με σκοπό να αντιμετωπίσει ένα ποιμαντικό πρόβλημα. Χρησιμοποιεί το παράδειγμά τους θέλοντας να υποστηρίξει τη δυνατότητα σωτηρίας των παιδιών που πέθαναν σε πολύ μικρή ηλικία. Σύμφωνα με τον Επιφάνιο, όλα τα παιδιά διαθέτουν εκ φύσεως όλα εκείνα τα στοιχεία που τους επιτρέπουν τη μετοχή στη βασιλεία του Θεού, πολύ δε περισσότερο εκείνα τα νήπια που δεν έχουν προλάβει να αμαρτήσουν και έχουν διατηρήσει τη φύση τους ακηλίδωτη. Τα άγια Νήπια αναγνωρίζονται ως ένα παράδειγμα καθαρότητας και ομοιότητας με το Θεό, διότι παρέμειναν ακηλίδωτες εικόνες Του και θυσιάστηκαν στη θέση του Χριστού για Εκείνον.

Το παράδειγμα των παιδιών της Βηθλεέμ προκάλεσε τον Επιφάνιο να αναπτύξει ένα σπουδαίο θεολογικό λόγο γύρω από το θέμα της πνευματικής ενηλικίωσης και την έννοια της «νηπιότητας» ως αρετής. Με τα λεγόμενά του θεμελιώνει αγιογραφικά την αγιολογική αξία των νηπίων γενικά ως ομοιάζοντα στο Χριστό και τροφοδοτεί ένα διάλογο πολύ σημαντικό για την αγιολογική αξιολόγηση των παιδιών της Βηθλεέμ.

Σταθμός στην εξελικτική πορεία της γραμματειακής παρουσίας των αγίων Νηπίων αποτέλεσε ο Λόγος του Γρηγορίου Νύσσης *Εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τὰ νήπια τὰ ἐν Βηθλεέμ ἀναιρεθέντα ὑπὸ τοῦ Ἡρώδου*¹⁶⁹. Για πρώτη φορά στην χριστιανική γραμματεία, ένας συγγραφέας ασχολείται απευθείας με τα πρόσωπα των αγίων Νηπίων αφιερώνοντάς τους ένα μεγάλο μέρος της ομιλίας του. Ο Λόγος αυτός είναι βέβαια αφιερωμένος κυρίως στη Γέννηση του Χριστού και εκφωνήθηκε πιθανότατα ανήμερα της εορτής το 388 μ.Χ.¹⁷⁰. Λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι μόλις λίγα χρόνια πριν καθιερώθηκε ο ξεχωριστός εορτασμός των Χριστουγέννων¹⁷¹, είναι απολύτως φυσιολογικό η αναφορά του Γρηγορίου στα άγια Νήπια να εντάσσεται σε έναν εορταστικό λόγο που εκφωνήθηκε ανήμερα της εορτής. Θα ήταν μάλλον παράξενο αν υπήρχε αυτόνομος λόγος αφιερωμένος στη μνήμη των Νηπίων την εποχή που μόλις άρχισαν να συγγράφονται οι εορταστικοί Λόγοι των Χριστουγέννων και των άλλων δεσποτικών εορτών. Σίγουρο είναι πάντως ότι το 386 μ.Χ. δεν υπήρχε ξεχωριστή ημέρα μνήμης των αγίων Νηπίων και η όποια τιμή τους εντασσόταν

169. Γρηγόριος Νύσσης, *Λόγος Εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τὰ νήπια τὰ ἐν Βηθλεέμ ἀναιρεθέντα ὑπὸ Ἡρώδου*, PG 46, 1127-1150.

170. Π. Χρήστου, *Ελληνική Πατρολογία*, τ. Δ', εκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 2010², σ. 178.

171. Γρηγόριος Θεολόγος, *Εἰς ἑαυτὸν καὶ πρὸς τοὺς λέγοντας ἐπιθυμεῖν αὐτὸν τῆς καθέδρας Κωνσταντινουπόλεως Λόγος ΑΣΤ'*, PG 36A, 272.

στα πλαίσια του εορτασμού της δεσποτικής εορτής, η οποία επισκίαζε κάθε άλλο γεγονός. Η σημαντική συνεισφορά, όμως, του Γρηγορίου Νύσσης μέσα από το Λόγο του είναι ότι τιμά τα άγια Νήπια ως ιδιαίτερα πρόσωπα και θέτει τις βάσεις, για να αναγνωριστούν ως αγιολογικό φαινόμενο. Αξίζει, επίσης, να σημειώσουμε ότι ο Λόγος αυτός αποτελεί την πρώτη απόπειρα λογοτεχνικής περιγραφής της σφαγής των αγίων Νηπίων. Στο εξής και μέχρι σήμερα, το τραγικό αυτό γεγονός θα εμπνεύσει πάμπολλους δημιουργούς (λογοτέχνες, ποιητές, ζωγράφους, μελωδούς), οι οποίοι θα αφήσουν στην ανθρωπότητα σπουδαία έργα του λόγου και της τέχνης.

Αν υπάρχει κάποιος που καθιέρωσε την τιμή των νηπίων της Βηθλεέμ ως αγίους της Εκκλησίας, αυτός δεν μπορεί να είναι άλλος από τον Ιωάννη το Χρυσόστομο. Ο Χρυσόστομος είναι εκείνος ο συγγραφέας που ασχολήθηκε περισσότερο από κάθε άλλον συγγραφέα με τα πρόσωπα των αγίων Νηπίων, συγγράφοντας ομιλίες, ερμηνευτικά και άλλα έργα που περιέχουν σχετικές αναφορές. Κάποια από αυτά τα έργα, και συγκεκριμένα οι δύο ομιλίες που είναι αφιερωμένες στα άγια Νήπια δεν αποτελούν έργα του Χρυσοστόμου, παρότι τιτλοφορούνται ως τέτοια. Πάντως, είναι έργα της ίδιας εποχής και του πνεύματος του Χρυσοστόμου και ως τέτοια τα αντιμετωπίζουμε.

Δεν είναι όμως η πυκνότητα των αναφορών που συναντούμε στα κείμενα, εκείνη που μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο Χρυσόστομος είναι εκείνος που επέβαλε την αγιολογική τιμή των Νηπίων. Εκείνο που αποδεικνύει τον παραπάνω ισχυρισμό είναι ότι στα έργα αυτά ο ιερός συγγραφέας, για πρώτη φορά στην ιστορία της χριστιανικής γραμματείας, αποδίδει ευθείς αγιολογικούς χαρακτηρισμούς στα Νήπια της Βηθλεέμ, τα αναγνωρίζει δηλαδή ως αγίους της Εκκλησίας, ως μακάρια και δικαιωμένα μέλη της ουράνιας βασιλείας¹⁷². Τα αναγνωρίζει μάλιστα ως μάρτυρες και παρά το ακούσιο και σιωπηλό τους μαρτύριο, τα τοποθετεί δίπλα στους άλλους μεγάλους μάρτυρες τους οποίους και ο ίδιος τιμούσε ιδιαίτερα.

Η συνείδηση της Εκκλησίας ανέκαθεν τιμούσε τα νήπια, θαύμαζε την ακούσια θυσία τους για χάρη του Χριστού και τα αναγνώριζε ως «αναιρεθέντα διά Χριστόν»¹⁷³. Από τον προφήτη Ιερεμία έως τον ευαγγελιστή Ματθαίο και τους μεταγενέστερους πατέρες της Εκκλησίας, τα σφαγιασθέντα νήπια της Βηθλεέμ αναγνωρίζονται ως θύματα της κακίας και

172. Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὸν Ἡρώδη καὶ εἰς τὰ νήπια*, PG 61, 702.

173. Πέτρος Αλεξανδρείας, *Κανόνες ἐν τῷ περὶ Μετανοίας αὐτοῦ λόγῳ*, PG 18B, 504.

η μνήμη της Εκκλησίας πάντοτε τα τιμούσε ως δικαιωμένα στη βασιλεία των ουρανών. Όμως, μέχρι τον Χρυσόστομο, κανείς δεν είχε τολμήσει να τα αναγνωρίσει ως αγίους μάρτυρες της Εκκλησίας. Δε θα ήταν, επομένως, υπερβολή να πούμε ότι ο Χρυσόστομος ήταν εκείνος που αναγνώρισε και επέβαλε την αγιολογική τιμή των αγίων Νηπίων, αναδεικνύοντάς τα μάλιστα σε ένα αγιολογικό πρότυπο το οποίο χρησιμοποίησε για να απαντήσει σε σημαντικούς θεολογικούς προβληματισμούς και ερωτήματα που έθεταν οι πιστοί. Γιατί, για παράδειγμα, υποφέρουν οι άνθρωποι από τα διάφορα δεινά και γιατί επιτρέπει ο Θεός την αδικία και τους διωγμούς;

Από τον Χρυσόστομο και μετά, πολλοί εκκλησιαστικοί συγγραφείς αναφέρθηκαν στη σφαγή των Νηπίων και την ερμήνευσαν άλλοτε ως ένα οικονομικό γεγονός παράλληλο με την σωτηριώδη ενανθρώπιση του Χριστού¹⁷⁴, άλλοτε ως ένα ενδεικτικό παράδειγμα της κακίας και του φθόνου¹⁷⁵ ή ακόμη και ως παρηγοριά σε εκείνους που δεν μπορούν να κατανοήσουν ότι οι αδικίες της παρούσας ζωής έχουν εσχατολογικό σκοπό¹⁷⁶. Πάντοτε, όμως, τα πρόσωπα των Νηπίων τιμώνται ως αδιαμφισβήτητοι μάρτυρες διά Χριστόν. Ο Ιωάννης Ευβοίας δοξάζει τη Βηθλεέμ, διότι δέχτηκε στα χώματά της «τά αίματα τῶν ἀμώμων και μακαρίων παιδῶν»¹⁷⁷. Ο Ανδρέας Κρήτης αναγνωρίζει τα Νήπια ως «προθυόμενους παῖδες Χριστοῦ»¹⁷⁸ και ο Φώτιος θεωρεί τη θυσία τους ως «τά προτέλεια... τοῦ καινοῦ και ἀναμάρτητου θύματος». Σύμφωνα με τον Φώτιο πάλι, τα Νήπια αξιώθηκαν των αιωνίων μαρτυρικών στεφάνων, απέκτησαν παρρησία να παραστούν ενώπιον του Θεού και κέρδισαν την ανεκδιήγητη χαρά και ευφροσύνη να συμμετάσχουν στο χορό των ασωμάτων ταγμάτων και να απολαύσουν το πιο μακάριο και κορυφαίο από τα επιθυμητά θεάματα.¹⁷⁹

174. Βλ. Θεόφιλος Αλεξανδρείας, *Ἐκ τῆς ἐορταστικῆς ἐπιστολῆς*, PG 65, 59-60.

175. Βλ. Θεόδωρος Μοψουεστίας, *Σχόλια Εἰς το κατά Ματθαῖον*, PG 66, 703-704.

176. Βλ. Νείλος Αββάς, *Διηγήματα εἰς τὴν ἀναίρεσιν τῶν ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ μοναχῶν καὶ εἰς τὴν αἰχμαλωσίην Θεοδοῦλου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ*, PG 79, 683επ.

177. Ιωάννης Ευβοίας, *Εἰς τὰ ἅγια νήπια τὰ ἐν Βηθλεέμ ἀνααιρεθέντα καὶ εἰς τὴν Ῥαχήλ*, PG 96, 1508 BC.

178. Ανδρέας Κρήτης, *Εἰς τὰ Βαῖα Λόγος Θ'*, PG 97, 989 A.

179. «Οὕτω δε, οὕτω και διά τῆς ἀλάστορος και παλαμναίας ταῶν νηπίων σφαγῆς οἱ μαρτυρικοί τε, ἄκῆρατοι τοῖς μακαρίοις ἐξένησάν τε, και διεπλάκκσαν στέφανοι και τό σύν παρρησία παρίστασθαι τε τῷ Θεῷ, καί την ἄληκτον ἐκείνην ἐν ἀδιηγήτῳ χαρᾷ και εὐφροσύνη σύν τοῖς ἀσωμάτοις τάγμασι συνεξέλίσσειν χορείαν και τοῦ μακαριωτάτου καὶ ἀκροτάτου τῶν ὀρεκτῶν ἀπολαύειν θεάματος», Φώτιος Κωνσταντινουπόλεως, *Αμφιλόχεια, Ερώτηση ΚΣΤ'*, 101, 196CD.

2. Το αγιολογικό πρότυπο των Νηπίων της Βηθλεέμ

α. Το βάπτισμα του αίματος

Ένα από τα χαρακτηριστικά που φέρει το αγιολογικό πρότυπο των Νηπίων της Βηθλεέμ είναι η βαπτισματική τους αιμάτινη μαρτυρία. Η πρώτη αναφορά στην Καινή Διαθήκη για το μαρτύριο ως βάπτισμα αίματος και ως ποτήριο θανάτου γίνεται από το στόμα του ίδιου του Χριστού: «ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς· τὸ μὲν ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω πίεσθε, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι βαπτισθήσεσθε»¹⁸⁰. Ο ίδιος ο Χριστός ταυτίζοντας τη σταυρική του θυσία με το βάπτισμα, κάλεσε τους μαθητές Του να ακολουθήσουν το δικό Του παράδειγμα και να συσταυρωθούν μαζί Του. Αυτήν την εντολή ακολούθησαν και οι πρώτοι χριστιανοί που μιμούμενοι τον Χριστό, προσέτρεχαν στο μαρτύριο. Οι μάρτυρες της Εκκλησίας δεν έβλεπαν το μαρτύριο ως μια ηρωική επαναστατική πράξη αλλά ως «αγόγγυστη, αυτοθέλητη και συνάμα δοξολογική υποδοχή του επώδυνου θανάτου, ως μίμηση του σταυρικού πάθους του Θεανθρώπου ή/και ως μια βίαιη, επώδυνη αλλά εντέλει ευπρόσδεκτη επίσπευση της συνάντησης μαζί Του»¹⁸¹. Το μαρτύριο του αίματος, ως συνεπέστερη μίμηση του σταυρικού θανάτου του Χριστού, ταυτίστηκε με την αγιότητα αλλά και σχεδόν με τη χριστιανική ταυτότητα¹⁸². Για το λόγο αυτό, το μαρτύριο του αίματος θεωρήθηκε ισοδύναμο, αν όχι και ανώτερο από το βάπτισμα. Στις Αποστολικές Διαταγές, για παράδειγμα, το μαρτύριο υπέρ του Χριστού θεωρείται πιο γνήσιο και από το βάπτισμα του νερού.¹⁸³ Ο Ωριγένης επίσης, τονίζει ότι: «βάπτισμα ἡμῖν δίδοται τό τοῦ μαρτυρίου· ὄτω γάρ ὠνόμασται, ὡς δήλον ἐκ τοῦ ἐπιφέρεσθαι μὲν τῷ ” δύνασθε πιεῖν τό ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω ἢ τό βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι βαπτισθῆναι»¹⁸⁴ ... εἰ τό κατά τό μαρτύριον

180. Μκ 10,39.

181. Π. Αρ. Υφαντής, *Η αγιότητα του μαρτυρίου και η μαρτυρία της αγιότητας*, Θεσσαλονίκη, σ. 14.

182. Π. Αρ. Υφαντής, «Κλήση, Πορεία, Μετοχή», *Η πνευματική οντολογία της χριστιανικής αγιότητας*, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 141.

183. «Ὁ δὲ ἄξιωθεὶς μαρτυρίου χαιρέτω τὴν ἐν Κυρίῳ χαράν, ὡς τηλικούτου ἐπιτυχῶν στεφάνου καὶ δι' ὁμολογίας ποιούμενος τὴν ἔξοδον τοῦ βίου. Καὶ ἐὰν κατηχούμενος ἦ, ἄλυπος ἀπίτω· τὸ γὰρ πάθος τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ αὐτῷ ἔσται γνησιώτερον βάπτισμα, ὅτι αὐτὸς μὲν πείρα συναποθνήσκει τῷ Κυρίῳ, οἱ δὲ λοιποὶ τύφω» *Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων*, 6,ΣΤ', *ΕΠΕ Αποστολικοὶ Πατέρες τ. 1*, σ. 232. Πρβλ. Ξενοφώντος Παπαχαραλάμπους, «*Το πρόβλημα του επιτρεπτοῦ της Εκκλησιαστικῆς κηδεύσεως των θανόντων αβαπτίστων βρεφῶν*», ΕΕΘΣΑ, τμήμα Θεολογίας, τόμ. 35, Αθήνα 2000, σελ. 334. Π.Αρ. Υφαντής, «*Κλήση, Πορεία, Μετοχή*», *Η πνευματική οντολογία της χριστιανικής αγιότητας*, σ. 142.

184. Μκ 10,38.

βάπτισμα, ὡσπερ τό τοῦ σωτήρος καθάρσιον γέγονε τῷ κόσμῳ, καί αὐτό ἐπί πολλῶν θεραπείᾳ καθαιρομένων γίνεται»¹⁸⁵.

Αὐτή ἡ θεολογική τεκμηρίωση τοῦ βαπτίσματος τοῦ αἵματος συνεχίστηκε διαχρονικά μέσα στα κείμενα τῆς χριστιανικῆς γραμματείας. Αὐτή, μεταφέρει καί ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, ὁ ὁποῖος μιλώντας γιά τό βάπτισμα διακρίνει πέντε εἶδη. Πρῶτο βάπτισμα θεωρεῖ τό βάπτισμα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Το βάπτισμα αὐτό εἶναι τό βάπτισμα τοῦ Μωϋσή «ἐν ὕδατι καί πρό τούτου ἐν νεφέλῃ καί ἐν θαλάσῃ»¹⁸⁶. Το βάπτισμα τοῦ Μωϋσή, σύμφωνα με τόν Γρηγόριο εἶναι τυπικό, δηλαδή συμβολικό¹⁸⁷. Ὡς δεύτερο βάπτισμα ὁ Γρηγόριος ἀναγνωρίζει τό βάπτισμα τοῦ Ἰωάννη, τό ὁποῖο δέν εἶναι ἐντελῶς ἰουδαϊκό, διότι ὁ Ἰωάννης δέν τελοῦσε μόνο βάπτισμα ὕδατος, ἀλλά καί μετανοίας. Το βάπτισμα τοῦ Ἰωάννη δέν ἦταν ὁμως οὔτε καί τελείως πνευματικό, διότι δέν ἦταν βάπτισμα Πνεύματος. Το τέλειο βάπτισμα εἶναι τό τρίτο καί εἶναι ἐκεῖνο τοῦ Χριστοῦ, που γίνεται στο ὄνομα τοῦ Πνεύματος. Ὁ Γρηγόριος ὡστόσο, διακρίνει καί δύο ἄλλα εἶδη βαπτίσματος, ἰσάξια τοῦ βαπτίσματος τοῦ Χριστοῦ: τό ένα εἶναι τό βάπτισμα «τοῦ διὰ μαρτυρίου καί αἵματος»¹⁸⁸, στο ὁποῖο βαπτίστηκε καί ὁ ἴδιος ὁ Χριστός καί τό ὁποῖο εἶναι πιο ἀξιοσέβαστο ἀπό τα ἄλλα, διότι δέν μολύνεται ἀπό μεταγενέστερα ἀμαρτήματα• τό τελευταῖο εἶναι ἐκεῖνο τῶν δακρύων¹⁸⁹. Το βάπτισμα αὐτό συνδέεται με τό βάπτισμα τοῦ μαρτυρίου καί εἶναι ἐκεῖνο που σήμερα ὀνομάζουμε μαρτύριο τῆς συνειδήσεως¹⁹⁰.

Ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος, ἐπίσης, μιλώντας γιά τό Μαρτύριο ὡς βάπτισμα αἵματος, παρατηρεῖ: «Καί μὴ θαυμάσητε, εἰ βάπτισμα τὸ μαρτύριον ἐκάλεσα καί γάρ καί ἐνταῦθα τὸ Πνεῦμα μετὰ πολλῆς εὐρίσκειται τῆς δαμιλείας, καί ἀμαρτημάτων ἀναίρεσις καί ψυχῆς

185. Ὠριγένης, *Εἰς Μαρτύριον Προτρεπτικός*, τ. 9, ΒΕΠΕΣ 30, σ.52.

186. Εξ 14,23.

187. Γρηγόριος Θεολόγος, *Εἰς τὰ ἅγια Φῶτα, Λόγος ΛΘ'*, ΕΠΕ, τ. 5, σ. 72-113, σ. 104.

188. «Οἶδα καί τέταρτον βάπτισμα, τὸ διὰ μαρτυρίου καί αἵματος, ὃ καί αὐτὸς Χριστὸς ἐβαπτίσαστο, καί πολὺ γε τῶν ἄλλων αἰδεσιμώτερον, ὅσῳ δευτέροις ρύποις οὐ μολύνεται», ὁ.π.

189. Τη διδασκαλία τοῦ Γρηγορίου ἀκολουθεῖ ἀργότερα καί ὁ Γερμανός Β' Κωνσταντινουπόλεως, γιά να υποστηρίξει τὴ σπουδαιότητα τῆς θυσίας τῶν ἁγίων Νηπίων. Βλ. Γερμανός Β' Κωνσταντινουπόλεως, *Εἰς τὴν σφαγὴν τῶν ἁγίων νηπίων, καί εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κατὰ Μάρκον ἁγίου Εὐαγγελίου, Ἀναγνωσκομένη Κυριακὴ πρό τῶν Φώτων*, PG 140, 740.

190. Περισσότερα γιά τό μαρτύριο τοῦ αἵματος καί τό μαρτύριο τῆς συνειδήσεως βλ. Π. Ἀρ. Ὑφαντῆς, «Κλήση, Πορεία, Μετοχή», *Ἡ πνευματικὴ ὀντολογία τῆς χριστιανικῆς αγιότητος*, σ. 140-145.

γίνεται καθαρμός θαυμαστός τις και παράδοξος και ὡσπερ οἱ βαπτιζόμενοι τοῖς ὕδασι, οὕτως οἱ μαρτυροῦντες τῷ ἰδίῳ λούονται αἵματι ὃ δὴ και ἐπὶ τούτοις γεγένηται»¹⁹¹.

Αυτή η κραταιά και διαρκής πίστη της Εκκλησίας στο βάπτισμα του μαρτυρίου είναι που καταξίωσε και τα Νήπια της Βηθλεέμ ως μάρτυρες. Ὅπως συνηθίζει με ὅλους τους αβάπτιστους μάρτυρες, ἔτσι και με τα ἅγια Νήπια, η Εκκλησία αναγνωρίζει το μαρτύριο τους ως βάπτισμα. Τα ἅγια Νήπια βαπτιζόμενα στο αἶμα τους απαλλάχτηκαν ἀπὸ το βάρος του προπατορικού αμαρτήματος και ἀπέκτησαν ὅλες τις οντολογικές προϋποθέσεις της πνευματικής τελείωσης και σωτηρίας. Για τους Πατέρες της Εκκλησίας, η σχέση του ἀνθρώπου με το Θεό δεν εξαρτάται ἀπὸ τυπικές προϋποθέσεις, ἰδίως ὅταν αὐτή η ἀγαπητική σχέση ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τη σπουδαιότερη ἀγαπητική πράξη, το μαρτύριο. Ὁ Ἰωάννης Ευβοίας, ἀναγνωρίζοντας ὅτι το μαρτύριο των ἁγίων Νηπίων υπερκαλύπτει κάθε νομικό ἐμπόδιο, ἐπισημαίνει χαρακτηριστικά: «Ἦ νεοσσῶν λογικῶν σοφῶν τρυγόνων καὶ ἀκεραίων περιστερῶν, τῶν οὐχὶ νομικῶς προσενεχθέντων τῷ θεῷ, ἀλλὰ χάριτι Χριστοῦ, ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ ἀμωμήτου τοῦ αἵματος αὐτῶν ἐκχυθέντος»¹⁹².

Βέβαια, η ἀναγνώριση των ἁγίων Νηπίων δεν ἦταν εὐκόλη ὑπόθεση. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τα Νήπια της Βηθλεέμ δεν ἐμφανίστηκαν ἐξαρχῆς μέσα στην χριστιανική γραμματεία ως ἅγιοι μάρτυρες της Εκκλησίας. Παρότι η δυνατότητα σωτηρίας των Νηπίων δεν τέθηκε ποτέ ὑπὸ διαπραγμάτευση, το ἄωρο της ηλικίας ἀλλὰ και το γεγονός ὅτι τα Νήπια ἦταν αβάπτιστα ἀπέτελεσαν τροχοπέδη στην ἀναγνώρισή τους και καθυστέρησε πολὺ την ἀπόδοση ἀγιολογικῆς τιμῆς, η ὁποία ἐπῆλθε σταδιακά ἀπὸ τον 4^ο αἰῶνα και ὕστερα. Αὐτό δε σημαίνει ὅτι η θυσία τους δεν ἀποτελοῦσε μια κοινὰ ἀποδεκτὴ πράξη θυσίας για χάρη του Χριστοῦ. Ὅλοι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀναγνώριζαν ὅτι τα Νήπια, χύνοντας το αἶμα τους για χάρη του Χριστοῦ: «ἐκκληρονόμησαν τους Ἀβραμιαίους κόλπους»¹⁹³. Για να ἀναδειχθεῖ, ὁμως, το ξεχασμένο ἀγιολογικό φαινόμενο των Νηπίων της Βηθλεέμ χρειάστηκε να περάσουν ἀρκετὰ χρόνια και κυρίως να χυθεῖ πρῶτα το αἶμα ἀρκετῶν μαρτύρων. Οἱ μάρτυρες των πρῶτων χριστιανικῶν αἰῶνων ἀπέτελεσαν τη ζωντανή ἐμπειρία που ἐπέτρεψε και στους μεγάλους θεολόγους να ἀναπτύξουν τη θεολογία του βαπτίσματος του μαρτυρίου. Ἐχοντας ως παρακαταθήκη την ἐμπειρία ὅλων ἐκείνων των μαρτύρων που βαπτίστηκαν στο ἴδιο τους το αἶμα, ἀλλὰ και το κατάλληλο θεολογικό ὑπόβαθρο, οἱ

191. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τον μάρτυρα Λουκιανό*, ΕΠΕ τ. 96, σ. 42.

192. Ἰωάννης Ευβοίας, *Εἰς τὰ ἅγια νήπια τὰ ἐν Βηθλεέμ ἀνααιρεθέντα καὶ εἰς τὴν Παχὴλ*, PG 96, 1508C.

193. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὸν Ἡρώδη καὶ εἰς τὰ νήπια*, PG 61, 702.

εκκλησιαστικοί συγγραφείς ανακάλεσαν από τη βιβλική παράδοση το παράδειγμα των Νηπίων της Βηθλεέμ, αποδίδοντάς του την πρέπουσα θεολογική και αγιολογική αξία.

Η ανάδειξη των αγίων Νηπίων αποκαλύπτει την αδιαμφισβήτητη αξία του αίματος των μαρτύρων, το οποίο υπερκαλύπτει κάθε λογικό και νομικό εμπόδιο, διότι αποτελεί επισφράγιση της ομολογίας της πίστεως στον Χριστό και μίμηση του σταυρικού θανάτου Του. Για τον λόγο αυτό, ο Αθανάσιος Αλεξανδρείας τονίζει σχετικώς: «Εἰ δι' ἐμέ ὑπεμείνατε τόν ἐπικέρδιον θάνατον καί προύχοντα τῆς ζωῆς, κάν μυρῖα μέρη, μή λυπεῖσθε, εἰδότες σαφώς, ὅτι οἱ δι' ἐμέ ἀποθνήσκοντες οὐ καταθνήσκουσι· ζῶσι γάρ εἰς τόν αἰῶνα. "Ὅθεν κελεύω τόν μέν Ἡρώδην ὑποβληθῆναι τοῖς ἐννέα ἀνιάτοις πάθεσιν, ὑμῖς δέ καταταγῆναι ἐν ταῖς χορείαις τῶν ἀθλοφόρων μαρτύρων, κελαδοῦντας μετ' αὐτῶν τόν ἐπινίκιον ὕμνον»¹⁹⁴. Πολύ αργότερα, επίσης, ο Γερμανός Β΄ Κωνσταντινουπόλεως θα υμνήσει τη θυσία των αγίων Νηπίων ως ακραιφνέστερη απόδειξη της αγάπης και του έρωτα για τον Χριστό¹⁹⁵.

Παρότι τα άγια Νήπια ανήκουν στην κατηγορία εκείνων των αγίων που βαπτίστηκαν στο αίμα τους, το γεγονός ότι μαρτύρησαν σε τόσο μικρή ηλικία τα καθιστά ένα ιδιαίτερο αγιολογικό πρότυπο που ακόμα και στις μέρες μας αποτελεί οδοδείκτη για την αντιμετώπιση σημαντικών θεολογικών και ποιμαντικών προβλημάτων. Ένα πολύ σημαντικό ποιμαντικό πρόβλημα που στις μέρες μας έχει λάβει τεράστιες διαστάσεις είναι η μάλιστα των εκτρώσεων. Οι εκτρώσεις σήμερα έχουν αυξηθεί δραματικά και η Εκκλησία καλείται να απαντήσει στο ερώτημα τι θα απογίνουν όλα εκείνα τα αγέννητα βρέφη που χάθηκαν πριν γεννηθούν και κυρίως πριν προλάβουν να βαπτιστούν. Η θέση της ορθοδόξου Εκκλησίας ως προς την τύχη αβάπτιστων νηπίων εν γένει εκφράζεται στην απόφαση του Οικουμενικού Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Κυρίλλου και της Συνόδου το 1815 αλλά και στην 2716 σχετική Συνοδική Εγκύκλιο της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της

194. Αθανασίου Αλεξανδρείας, *Εἰς τοὺς ἀγίους πατέρας καί προφήτας καί εἰς τὴν πάνσεπτον Ἐκκλησίαν*, PG 28B, 1069.

195. «Ἀγάπης δέ ἀκραιφνοῦς τῆς πρὸς Θεόν τεκμήριον ἐκδηλότατον, οὐχ ἕτερον τι οὕτως ὡς τὸ «ὕπὲρ τοῦ ἀγαπῶντος τοῦ ἰδίου αἵματος ἀφειδῆσαι». Γερμανός Β΄ Κωνσταντινουπόλεως, *Εἰς τὴν σφαγὴν τῶν ἀγίων νηπίων, καί εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κατὰ Μάρκον ἀγίου Εὐαγγελίου, Ἀναγιγνωσκομένη Κυριακῇ πρὸ τῶν Φώτων*, PG 140, 740 CD.

Ελλάδος¹⁹⁶ σύμφωνα με τις οποίες, τα αβάπτιστα νήπια δεν κολάζονται. Αυτή η άποψη εκφράζει το πνεύμα της θεολογίας της αρχαίας Εκκλησίας, ότι δηλαδή τα αβάπτιστα νήπια δεν κολάζονται, όταν πεθαίνουν, διότι είναι καθαρά από τις αμαρτίες της προαίρεσης, αλλά όμως, δεν αξιώνονται και της ουράνιας βασιλείας, διότι δεν καθαρίστηκαν από το θείο λουτρό¹⁹⁷. Τον 4^ο αιώνα, ο Γρηγόριος Νύσσης ασχολήθηκε διεξοδικά με το ζήτημα στην επιστολή του: *Περί τῶν νηπίων πρό ὄρας ἀφαρπαζομένων προς Ἱέριον*¹⁹⁸. Στην επιστολή του αυτή, ο Γρηγόριος αναφέρει χαρακτηριστικά: «Ἡ γάρ ἄωρος τελευτή τῶν νηπίων οὔτε ἐν ἀλγεινοῖς εἶναι τόν οὔτω τήν ζωὴν παυσάμενον νοεῖν ὑποτίθεται, οὔτε κατά τό ἴσον τοῖς διά πάσης ἀρετῆς κατά τόν τῆδε βίον κεκαθαυμένοις γίνεται, προμηθεῖα κρεῖττονι τοῦ θεοῦ τήν τῶν κακῶν ἀμετρίαν κωλύοντος ἐπί τῶν μελλόντων οὔτω βιώσεσθαι»¹⁹⁹. Σύμφωνα με τα παραπάνω, η πίστη της Εκκλησίας είναι παγιωμένη. Κανείς δεν μπορεί να εισέλθει στη βασιλεία των ουρανῶν, εάν δεν απαλλαγεί από το προπατορικό αμάρτημα και δεν αναγεννηθεί πνευματικά με το ἅγιο βάπτισμα είτε πρόκειται για ενήλικα είτε για νήπιο. Εξαίρεση βέβαια στον κανόνα αυτό αποτελεί η περίπτωση των μαρτύρων που όπως εξηγήσαμε παραπάνω θεωρήθηκαν από τους Πατέρες βαπτισμένοι στο αίμα τους.

Με αφορμή όμως, το ζήτημα της κηδεύσεως των αβάπτιστων νηπίων τέθηκε στην ποιμαντική πρακτική της Εκκλησίας το ερώτημα κατά πόσο είναι δυνατόν να θεωρηθεί βάπτισμα μαρτυρίου ο μαρτυρικός θάνατος νηπίων που φονεύτηκαν από επιθέσεις εχθρών σε πολεμικές συρράξεις ή άλλες παρόμοιες καταστάσεις. Στον παραπάνω προβληματισμό, λύση δίνει το παράδειγμα των αγίων Νηπίων, στο οποίο στηρίχτηκε και η Εκκλησία. Αφού τα ἅγια Νήπια βαπτίστηκαν στο αίμα τους: «Εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ θανάτου νηπίων (εἴτε ὡς ἐμβρύων κυοφορουμένων, εἴτε ὡς βρεφῶν) ὑπὸ ἀντιχρίστων δολοφόνων ἐχθρῶν διὰ φονεύσεως, εἴτε τῶν μητέρων (ἐγκύων), εἴτε καὶ τῶν ἰδίων τῶν νηπίων, ἡ Ἐκκλησία δύναται

196. « Εἰδικῶς διὰ τὴν μετὰ θάνατον τύχην τῶν ἀβαπτίστων νηπίων διετυπώθησαν ὑπὸ τῶν ἁγίων πατέρων πολλαὶ γνῶμαι. Ἡ κυριαρχήσασα δέ εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Θεολογίαν ἄποψις εἶναι ὅτι ταῦτα, ὡς φορεῖς τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος, δέν δύνανται νά εισέλθουν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Ὡς ἀπηλλαγμένα ὁμως πάσης ἄλλης ἀμαρτίας ἐξαιροῦνται τῆς αἰωνίου καταδίκης, τῆς σωτηρίας αὐτῶν ἐπαφιεμένης τελικῶς εἰς τὴν δικαιοκρισίαν καί τό ἔλεος τοῦ Θεοῦ», βλ. Συνοδική Εγκύκλιο της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, αριθμ. Πρωτ. 2505/1096/3-7-2001.

197. Ξενοφώντος Παπαχαλαράμπους, «Το πρόβλημα του επιτρεπτού της Εκκλησιαστικής κηδεύσεως των θανόντων αβαπτίστων βρεφῶν», *ΕΕΘΣΑ, τμήμα Θεολογίας*, τόμ. 35, Αθήνα 2000.

198. Γρηγόριος Νύσσης, *Περί τῶν νηπίων πρό ὄρας ἀφαρπαζομένων προς Ἱέριον*, PG. 46, 161επ .

199. Γρηγόριος Νύσσης, *Περί τῶν νηπίων πρό ὄρας ἀφαρπαζομένων προς Ἱέριον*, PG. 46, 192.

καθ' ἡμᾶς νὰ θεωρήσῃ τὸν θάνατον τοῦτον τῶν νηπίων βάπτισμα αἵματος, ἔστω καὶ ἐμμέσως, καὶ κατὰ συνέπειαν οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει περὶ μὴ ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως τούτων, ἂν καὶ δὲν ὑπαρχῇ ἐνσυνείδητος συμμετοχὴ τῆς βουλήσεως τούτων, καθ' ὅτι ἔμβρυα καὶ νήπια»²⁰⁰.

Ἡ παραπάνω ἀποψη, ὁμως, ἀφορᾶ μόνο τις περιπτώσεις βίαιης καὶ ἀπρόκλητης διακοπῆς τῆς ζωῆς τοῦ γεννημένου νηπίου. Ἀνοιχτὸ παραμένει τὸ ζήτημα τῆς ἀντιμετώπισης τῶν ἐμβρύων ποὺ υπέστησαν ἐκτρώση. Τὸ πρόβλημα δὲν τέθηκε ποτέ σε πρακτικὸ ἐπίπεδο, ἐφόσον δὲν τέθηκε καὶ θέμα κηδεύσεως τους. Ἴσως καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἡ Ἐκκλησία δὲν ἔχει λάβει ἐπίσημη θέση. Ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία, ἀντιθέτως, ἀποδέχεται τὴ δυνατότητα μετοχῆς στὴ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ὅλων ἀβάπτιστων νηπίων, ὄχι μόνο τῶν ἀποβληθέντων ἐμβρύων, ἀλλὰ ἀκόμα καὶ τῶν παιδιῶν ποὺ πέθαναν ἀπὸ φυσικὰ αἰτία καὶ δὲν πρόλαβαν ἀπὸ ἀμέλεια νὰ βαπτιστοῦν. Χρησιμοποιοῦν μάλιστα καὶ τὸ ἀγιολογικὸ παράδειγμα τῶν Νηπίων τῆς Βηθλεέμ ὡς λάβαρο στὴν ἐκστρατεία κατὰ τῶν ἐκτρώσεων, συναριθμώντας ἀνήφιστα τὰ δολοφονημένα ἔμβρυα στὴ χορεία τῶν ἁγίων Νηπίων. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι στὴ Δύση πολλές φορές τὸ ζήτημα τῶν κεκοιμημένων νηπίων προσεγγίζεται με πλεονάζοντα συναισθηματισμὸ καὶ τὰ ἅγια Νήπια, ἀντὶ νὰ ἀντιμετωπίζονται ὡς μὴ ἀγιολογικὴ μαρτυρία, χρησιμοποιοῦνται ὡς μασκὸτ σε ἕνα ἀνευ ὄρων κοινωνικὸ αὐτοσκοπὸ.

Εἶναι ἀπαραίτητο τὰ ποιμαντικὰ προβλήματα νὰ ἀντιμετωπίζονται με σοβαρότητα καὶ ὄχι ἐπιπόλαια. Τέτοια ζητήματα χρειάζεται πάντοτε νὰ φιλτράρονται μέσα ἀπὸ τὴν παράδοση τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὸ παράδειγμα τῶν ἁγίων, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν τὴν γνήσια μαρτυρία τῆς ἀγιοπνευματικῆς ἐμπειρίας. Τὸ σίγουρο πάντως, εἶναι ὅτι τὸ βιβλικὸ πρότυπο τῶν ἁγίων Νηπίων συνιστᾶ ἕνα φωτεινὸ παράδειγμα αἱμάτινου μαρτυρίου καὶ μὴ πασιφανὴ ἀπόδειξη τῆς ἀξίας τοῦ βαπτίσματος τοῦ αἵματος, ποὺ διαχρονικὰ καλεῖται νὰ διδάξει.

200. Ξενοφῶντος Παπαχαράλαμπος, «Περὶ τοῦ ἐπιτρεπτοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως τῶν θανόντων ἀβαπτίστων βρεφῶν», *Συνοδικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῶν Δογματικῶν καὶ Νομοκανονικῶν Ζητημάτων 2011–2015*.

β. Η νηπιότητα ως αγιολογικό γνώρισμα των Νηπίων. Τα νήπια ως πλησιέστερα στο κατ' εικόνα πρότυπα

Τα άγια Νήπια αναδείχθηκαν σε αθλοφόροι μάρτυρες της Εκκλησίας και τιμήθηκαν από τους πιστούς ως «ανεύθυνοι παίδες»²⁰¹, «άμωμοι και απειρόκακοι παίδες Χριστού»²⁰², «μακάρια νήπια», «αρνία άκακα»²⁰³, μέτοχοι της ουράνιας βασιλείας «συνόντες τοῖς Ἀγγέλλοις και Ἁγίων δήμοις»²⁰⁴. Ένα από τα στοιχεία που συνιστούν το αγιολογικό τους πρότυπο είναι η νηπιότητα. Το παράδειγμα των αγίων Νηπίων είναι ένα από τα λίγα παραδείγματα νηπίων μαρτύρων στην ιστορία της Εκκλησίας. Υπάρχουν πολλές περιπτώσεις παιδιών αγίων μαρτύρων, όχι όμως και νηπίων τόσο μικρής ηλικίας. Τα άγια Νήπια ήταν όλα παιδιά κάτω των δύο ετών και αυτό καθιστά την περίπτωσή τους ιδιαίτερη.

Η νηπιότητα ως χαρακτηριστικό του αγιολογικού πρότυπου των Νηπίων της Βηθλεέμ, απασχόλησε ιδιαίτερα την Εκκλησία. Το άωρο της ηλικίας των αγίων Νηπίων προκάλεσε προβληματισμούς, διότι έθεσε σε αμφισβήτηση τη γνησιότητα του μαρτυρίου τους αλλά ακόμα και τη δυνατότητα της σωτηρίας τους. Τα νήπια της ηλικίας των αγίων Νηπίων είναι σωματικά, συναισθηματικά και εγκεφαλικά ανώριμα. Οι σωματικές και πνευματικές λειτουργίες τους βρίσκονται σε πρώιμο στάδιο και δεν έχουν αναπτύξει πλήρως τις διανοητικές τους ικανότητες. Τίθεται, λοιπόν, το ζήτημα κατά πόσο ένα νήπιο που δεν έχει πλήρη αντιληπτική ικανότητα δύναται να σωθεί από τη στιγμή που δεν έχει ασκηθεί στην αρετή. Ήδη τον 4^ο αιώνα, ο Επιφάνιος Κύπρου κλήθηκε να αντιμετωπίσει την αίρεση των Ιερακιτών, η οποία ισχυριζόταν ότι τα νήπια που πέθαναν «προ γνώσεως»²⁰⁵ δεν είναι δυνατόν να κληρονομήσουν τη βασιλεία των ουρανών, επειδή δεν αγωνίστηκαν. Εφόσον υπάρχουν άνθρωποι που αγωνίζονται και δεν σώζονται, πώς είναι δυνατόν να σωθούν τα νήπια που δεν αγωνίστηκαν καθόλου;

Για να μπορέσουμε να απαντήσουμε στα παραπάνω ερωτήματα, χρειάζεται πρώτα να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο οι πατέρες της Εκκλησίας προσέγγιζαν την έννοια

201. Βασίλειος Σελευκείας, *ΑΖ' Λόγος Εἰς τὰ νήπια τὰ ἐν Βηθλεέμ ὑπὸ Ἡρώδου ἀναιρεθέντα*, PG 85, 397.

202. Γερμανός Β' Κωνσταντινουπόλεως, *Εἰς τὴν σφαγὴν τῶν ἁγίων νηπίων, καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κατὰ Μάρκον ἀγίου Εὐαγγελίου, Ἀναγινωσκομένη Κυριακῇ πρὸ τῶν Φώτων*, PG 140, 736-758.

203. Ιωάννης Ευβοίας, *Εἰς τὰ ἅγια νήπια τὰ ἐν Βηθλεέμ ἀναιρεθέντα καὶ εἰς τὴν Παχὴλ*, PG 96, 1508.

204. Κανὼν Παρακλητικός Εἰς τὸν χορὸν τῶν ἁγίων Νηπίων τῶν ἀναιρεθέντων ὑπὸ Ἡρώδου ἐν Βηθλεέμ τῆς Ἰουδαίας, επιμ. Αρχ. Μελέτιος Στάθης, εκδ. Ιερά Μονή Ἁγίων Νηπίων Πανακτος Θηβῶν, σ. 45.

205. Επιφάνιος Κύπρου, *Κατὰ Αἰρέσεων*, PG 42, 176A.

της νηπιότητας. Η νηπιότητα στην παράδοση της Εκκλησίας έχει διττή σημασία. Η μία όψη της είναι εκείνη της πνευματικής νηπιότητας, δηλαδή της ανώριμης πνευματικής κατάστασης του ανθρώπου. Κάθε άνθρωπος έχει τη δυνατότητα να προχωρήσει πνευματικά και να τελειωθεί ἐν Χριστῷ. Μέχρι όμως να γίνει αυτό, ο άνθρωπος συμπεριφέρεται σαν πνευματικό νήπιο. Ο απόστολος Παύλος αναφέρει χαρακτηριστικά στους Κορινθίους: «ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ τέλειον, τότε τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται. ὅτε ἤμην νήπιος, ὡς νήπιος ἐλάλουν, ὡς νήπιος ἐφρόνουν, ὡς νήπιος ἐλογιζόμην· ὅτε δὲ γέγονα ἀνὴρ, κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου. Βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον»²⁰⁶. Η κατάσταση της νηπιότητας, όπως την περιγράφει ο απόστολος Παύλος μαρτυρεί στασιμότητα και προδίδει ανθρώπους που δεν έχουν προχωρήσει στην πνευματική ζωή. Οι άνθρωποι που μένουν με αγύμναστα τα πνευματικά τους αισθητήρια είναι ανίκανοι να διακρίνουν το σωστό από το λανθασμένο, το γνήσιο από το κίβδηλο, την αλήθεια από το ψεύδος και έτσι εύκολα παίρνουν το δρόμο της οπισθοχώρησης και της αμαρτίας. Όπως ακριβώς στην περίπτωση ενός αρτιγέννητου βρέφους η παράταση της νηπιότητας αποτελεί σύμπτωμα παθολογικό, έτσι και στη σφαίρα της πνευματικής ζωής το να παραμένει κάποιος νήπιος και να μην αυξάνει κατατείνοντας στην ωριμότητα και στο μέτρο της ηλικίας του Χριστού, είναι αξιοκατάκριτο. Η πορεία αυτή προς την πνευματική ωρίμανση, η οδός της τελείωσης, είναι οδός που ο καθένας μπορεί να ποθήσει και να βαδίσει. Χρειάζεται, όμως, η σωστή καθοδήγηση στο δρόμο αυτό διότι, όπως αναφέρει και ο Απόστολος: «καὶ ἐγώ, ἀδελφοί, οὐκ ἠδυνήθην ὑμῖν λαλῆσαι ὡς πνευματικοῖς, ἀλλ' ὡς σαρκικοῖς, ὡς νηπίοις ἐν Χριστῷ. Γάλα ὑμᾶς ἐπότισα καὶ οὐ βρῶμα. Οὐπω γὰρ ἠδύνασθε, ἀλλ' οὔτε ἔτι νῦν δύνασθε· ἔτι γὰρ σαρκικοί ἐστε»²⁰⁷.

Η πνευματική νηπιότητα μολαταυτά, δεν αποτελεί απαραίτητα μια κατάσταση αμαρτωλή. Ακόμα και ο Αδάμ στον παράδεισο «ἦταν νήπιος ὡς πρὸς τὴν Χάρη καὶ τὸν ἁγιασμό. Εἶχε, βέβαια, φωτισμὸ νοός, ἀλλὰ ἔπρεπε νὰ δοκιμασθῇ καὶ νὰ φθάσῃ στὴν θέωση. Ἐπειδὴ ἦταν ἄπλαστος καὶ νήπιος πνευματικά, ἐπειδὴ εἶχε νηπιῶδες φρόνημα, γι' αὐτὸ εὐκολὰ ἀπατήθηκε ἀπὸ τὸν πονηρὸ δαίμονα, πὺ ἐγήρασε στὴν ἀμαρτία καὶ τὴν πονηρία. Γι' αὐτὸ ὁ Χριστός, ἔχοντας τὴν σωματικὴ νηπιακὴ ἡλικία, θεράπευσε ὄχι μόνον τὸ νηπιῶδες φρόνημα τοῦ Ἀδάμ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνθρώπινη φύση, καὶ ἔκανε αὐτὸ πὺ δὲν κατόρθωσε νὰ κάνῃ ὁ

206. Κορ Α' 13,10-12.

207. Κορ Α' 3,1-2.

πρῶτος Ἀδάμ»²⁰⁸. Ἄλλωστε, ἀκόμα και ο Χριστός, ο τέλειος Θεός και Ἀνθρώπος, γεννήθηκε στη φάτνη και παρουσιάστηκε στο Ναό ως βρέφος στην αγκαλιά της μητέρας Του. Βέβαια η νηπιότητα στο πρόσωπο του Χριστού έχει ἄλλα χαρακτηριστικά, διότι καίτοι ὁ Χριστός «ἦταν νήπιος, ταυτόχρονα ἦταν «πρὸ αἰῶνων Θεός», και γι' αὐτὸ ἦταν σοφώτερος ἀπὸ κάθε ἄλλον... Μόνον πὸς ἡ σοφία αὐτὴ ἐκφραζόταν ἀνάλογα με τὴν ἡλικία Του... Με τὴν νηπιότητα αὐτὴ θεράπευσε τὸ «νηπιῶδες φρόνημα» τοῦ Ἀδάμ»²⁰⁹.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η νηπιότητα ως πνευματικὴ κατάσταση δεν αποτελεί μια αμαρτωλὴ κατάσταση, ἀλλὰ οὔτε και μια συνειδητὴ, αυτοθέλητη εκδήλωση της ἀνθρώπινης βούλησης. Είναι δηλαδή η ουδέτερη κατάσταση ἀφετηρίας ὅσων μωούνται στην πνευματικὴ ζωὴ, δεν ὑπόκειται στην ἀμαρτία ἀλλὰ οὔτε βιώνουν τὴν ἐν Χριστῷ ἀγάπη²¹⁰.

Στην παράδοση της Εκκλησίας ὁμως η νηπιότητα έχει και μια ἄλλη ὄψη. Στα πρόσωπα των παιδιῶν ο ἴδιος ο Χριστός ἐβλεπε τους πολίτες της οὐράνιας βασιλείας: «καὶ προσκαλεσάμενος ὁ Ἰησοῦς παιδίον ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέσῳ αὐτῶν καὶ εἶπεν· ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ στραφῆτε καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδιά, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. ὅστις οὖν ταπεινώσει ἑαυτὸν ὡς τὸ παιδίον τοῦτο, οὗτός ἐστιν ὁ μείζων ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν»²¹¹. Η ομοίωση στα παιδιά ταυτίζεται με τὴν ταπείνωση και τὴν καθαρότητα της ψυχῆς. Ο ἴδιος ο Χριστός ἀγκάλιασε και εὐλόγησε τα παιδιά, τα οποία ὄχι μόνον ἀποδέχτηκε ὡς ἄξια της βασιλείας Του, ἀλλὰ και τα ἀναγνώρισε ὡς πρότυπα βίου για ὅλους τους ἀνθρώπους. Προέτρεψε μάλιστα τους ἐνήλικες να ἀνακτήσουν τα πνευματικὰ αισθητήρια της νηπιότητας, για να μπορέσουν να κερδίσουν τὴν βασιλεία του Θεοῦ: «ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅς ἐὰν μὴ δέξηται τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὡς παιδίον, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν. καὶ ἐναγκαλισάμενος αὐτὰ κατηυλόγει τιθεὶς τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτά»²¹².

208. Ἱερόθεος Μητροπολίτης Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου, *Οἱ Δεσποτικὲς εορτές: Εἰσοδικὸ στο δεωδεκάορτο και τὴν ὀρθόδοξη χριστολογία*, εκδ. Ἱερά Μονὴ Γενέθλιο της Θεοτόκου (Πελαγίας), Λιβαδειά 2008³.

209. Ὁ.π.

210. « Τοῖς μὲν οὖν ἄρτι εἰσαγομένοις εἰς τὴν εὐσέβειαν ἢ διὰ τοῦ φόβου στοιχειώσις χρησιμώτερα, κατὰ τὴν ὑποθήκην τοῦ σοφωτάτου Σολομῶντος, εἰπόντος· Ἀρχὴ σοφίας, φόβος Κυρίου· ὑμῖν δέ, ὡς διαβαθηκόσι τὴν ἐν Χριστῷ νηπιότητα, καὶ οὐκέτι δεομένοις γάλακτος, ἀλλὰ δυναμένοις τῇ στερεῇ τῶν δογμάτων τροφῇ τὸν ἔσω ἄνθρωπον τελειοῦσθαι, τῶν κεφαλαιωδεστέρων ἐντολῶν χρεία, ἐν αἷς πᾶσα ἀλήθεια τῆς ἐν Χριστῷ ἀγάπης κατορθοῦται», Βασίλειος Καισερείας, *Ὅροι κατὰ πλάτος, Ἐρώτησις δ'*, PG 31, 920A.

211. Mt 18,2-4.

212. Mk 10,15-16.

Αυτή η όψη της νηπιότητας στην Καινή Διαθήκη δεν αναφέρεται σε μια νηπιακή πνευματική κατάσταση. Αντιθέτως, είναι η κορυφή του πνευματικού αγώνα προς την τελείωση, η λεγόμενη απάθεια. Ο απόστολος Παύλος ορίζει σαφώς αυτήν την νηπιότητα ως την αποχή από την κακία: «Ἀδελφοί, μὴ παιδία γίνεσθε ταῖς φρεσίν, ἀλλὰ τῇ κακίᾳ νηπιάζεστε»²¹³. Η απάθεια είναι καρπός της νήψης και της άσκησης. Ο απαθής βιώνει την κατά Θεόν νηπιότητα. «Για τους αγίους Πατέρες η απάθεια δε νοείται ως απόλυτη ψυχική αταραξία, όπως υποστήριζαν οι αρχαίοι Στωικοί, ούτε ως νέκρωση του παθητικού μέρους της ψυχής. Απάθεια είναι η ειρηνική κατάσταση της ψυχής, κατά την οποία αυτή γίνεται δυσκίνητη προς την κακία, διδάσκει ο Άγιος Μάξιμος Ομολογητής. Όμως ανάλογα με την πνευματική ωριμότητα του Χριστιανού, παρουσιάζει ορισμένες διαβαθμίσεις»²¹⁴.

Έχοντας κατά νου τις παραπάνω σκέψεις περί της έννοιας της νηπιότητας, όπως παρουσιάζεται στα κείμενα της Καινής Διαθήκης, μπορούμε να κατανοήσουμε καλύτερα την προσέγγιση των Πατέρων και εκκλησιαστικών συγγραφέων στα ζητήματα που έθεσε το αγιολογικό παράδειγμα των Νηπίων της Βηθλεέμ. Όπως προαναφέρθηκε, τον 4^ο αιώνα, ο Επιφάνιος Κύπρου κλήθηκε να αντιμετωπίσει μια αίρεση, η οποία αρνούταν τη δυνατότητα σωτηρίας των νηπίων που πέθαναν σε νηπιακή ηλικία και δεν πρόλαβαν να ασκηθούν στην αρετή. Ο Επιφάνιος, ερμηνεύοντας τις Γραφές και χρησιμοποιώντας το παράδειγμα των αγίων Νηπίων, υποστηρίζει ότι τα νήπια μετέχουν στη βασιλεία των ουρανών διότι είναι άμεμπτα²¹⁵. Στηριζόμενος στη Σοφία Σολομώντος, διακρίνει τη σωματική από την πνευματική νηπιότητα και τονίζει ότι: «Γῆρας γάρ τίμιον, οὐ τό πολύχρονον, οὔτε ἀριθμῶ ἐτῶν μεμέτρηται. Πολιά δέ ἐστι φρόνησις ἀνθρώποις, καί ἡλικία γήρως βίος ἀκλιδωτος»²¹⁶. Στην πνευματική ζωή, η ωριμότητα δε μετριέται με τα χρόνια, αλλά με την καθαρότητα της ψυχής.

Τη διαυγέστερη θεολογική ερμηνεία της έννοιας της νηπιότητας επιχείρησε ο Θεοφάνης Κεραμεύς στην Ομιλία του *Ἐἰς τὰ ἅγια Νήπια*²¹⁷. Στο τέλος της Ομιλίας, ο Θεοφάνης

213. Κορ, 14,20.

214. Βασίλειος Καλλιακμάνης, «Η Οσία Μαρία και η απάθεια», *Άρθρα - Απόψεις, Μακεδονία*, 21/04/2013.

215. « Ἴδωμεν δέ περὶ τῶν παιδίων τί εἶπωμεν περὶ τῶν ἀποκτανθέντων εὐθύς ἐν Βηθλεέμ τῆς Ἰουδαίας διὰ Χριστόν; Ἴρα βασιλείας οὐρανῶν εἰσὶν ἀμέτοχοι οἱ τοιοῦτοι, ἢ μετέχουσι ; Μετέχουσι μὲν οὖν ὄντες ἄμεμπτοι», Επιφάνιος Κύπρου, *Κατὰ Αἰρέσεων*, PG 42, 177.

216. Ο.π.

217. Θεοφάνης Κεραμεύς, *Ἐἰς τὰ ἅγια νήπια*, PG 132, 918-928.

διακρίνει τη σωματική από την πνευματική νηπιότητα και τονίζει ότι στον πνευματικό κόσμο η νηπιότητα ταυτίζεται με το σαρκικό φρόνημα, ενώ η ενηλικίωση με την αρετή. Κριτήριο μοναδικό για τους ανθρώπους είναι το γεννηθέν παιδίον, ο Χριστός. Εκείνοι που δέχονται το Χριστό και προκόπτουν πνευματικά αναγνωρίζουν στο πρόσωπό Του τη σοφία, την ωριμότητα και τη χάρη. Εκείνοι όμως που νηπιάζουν και είναι αγύμναστοι στην αρετή, έχουν το φρόνημα της σαρκός και μέσα τους ζει και βασιλεύει ο Ηρώδης. Η πνευματική ωρίμανση του καθενός εξαρτάται δηλαδή από την καθαρότητα της ψυχής του που ταυτίζεται σχεδόν με την αρετή. Επίσης, όσο πιο ώριμος πνευματικά είναι κάποιος τόσο πιο οξυμένη έχει την όραση της ψυχής και μπορεί να διακρίνει το τέλειο. Γι' αυτό και στους τέλειους ο Χριστός ακόμα και στην παιδική ηλικία φαίνεται τέλειος²¹⁸.

Με βάση τα παραπάνω κριτήρια, ο Θεοφάνης ταυτίζει και τον Ηρώδη με το σαρκικό φρόνημα το οποίο διακατέχει τους νηπιάζοντες πνευματικά. Ο Ηρώδης αντιπροσωπεύει την παθητή και δερμάτινη σάρκα, το χοϊκό φρόνημα, εκείνο που φόνευσε τα άρρενα Νήπια. Αντιθέτως, τα άγια Νήπια παρά το μικρό της ηλικίας αντιπροσωπεύουν τους «άνδρώδεις ... τῆς ἀρετῆς λογισμούς». Για τον Θεοφάνη, είναι προφανές ότι τα άγια Νήπια, αν και νήπια στην ηλικία, όχι μόνο συμβολίζουν την πνευματική ωριμότητα απέναντι στο σαρκικό φρόνημα του σφαγέα τους, αλλά και λόγω της καθαρότητας της ψυχής τους αναδεικνύονται ως πνευματικοί άνδρες²¹⁹.

Όσον αφορά επομένως στο επιχείρημα ότι τα νήπια δεν έχουν ανεπτυγμένη αντιληπτική ικανότητα και δε δύνανται να μετέχουν της γνώσης ώστε να ασκηθούν στην αρετή και να σωθούν, η απάντηση των Πατέρων της Εκκλησίας είναι ξεκάθαρη. Τα νήπια ως κατ' εικόνα

218 . «Αὕτη μὲν ἡ σωματικὴ τῆς ἱστορίας περαιοῖσις. Περιαθρήσωμεν δὲ καὶ τὴν τῆς ἱστορίας ἐν πνεύματι δύναμιν αἰεὶ τελουμένην ἐν τοῖς ὁπαδοῖς τοῦ Χριστοῦ. Ἐπειδὴ τὸ γεννηθὲν καὶ δοθὲν παιδίον ἡμῖν ὁ Ἰησοῦς ἐν τοῖς αὐτὸν δεχομένοις προκόπτειν λέγεται σοφία, καὶ ἡλικία καὶ χάριτι, καὶ τοῖς μὲν εἰσαγωγικοῖς νηπιάζων ὁρᾶται διὰ τὸ πρὸς ἀρετὴν ἔτι ἀγύμναστον, συναύξεται δὲ καὶ αὐτός ἐν τοῖς ἤδη προκόψασιν, ἐν δὲ τοῖς τελείοις φαίνεται τέλειος...», ὁ.π., 926B-928A.

219. «συμβουλευεῖ ἡ ἱστορία, ὅταν ἐν ἡμῖν Χριστὸς νηπιάζη, τουτέστιν ὅταν τὸν λόγον τῆς ἀρετῆς ἀτελῆ φέρωμεν ἐν ἡμῖν, ζῆ δὲ καὶ βασιλεύῃ ὁ Ἡρώδης τὸ φρόνημα τῆς σαρκός• Ἡρώδης γὰρ παθητὴ καὶ δερματίνη σὰρξ ἐρμηνεύεται, δι' οὗ τὸ χοϊκὸν εἰκονίζεται φρόνημα, τὸ ἀποκτεῖνον τὰ ἄρρενα νήπια, τοὺς ἀνδρώδεις φημὶ τῆς ἀρετῆς λογισμοὺς καὶ ζητοῦν ἀποκτεῖναι καὶ τὸν ἐν ἡμῖν λόγον τῆς ἀρετῆς...», ὁ.π., 928A.

δημιουργήματα του Θεού διαθέτουν όλα εκείνα τα χαρίσματα που επιτρέπουν στον άνθρωπο να ομοιάσει το Θεό. Σύμφωνα δε με τον Γρηγόριο Νύσσης, που ασχολήθηκε με το ζήτημα της σωτηρίας των νηπίων που κοιμήθηκαν πρόωρα, «ταῦτα καί ἐπί τῶν νηπίων ζητουμένων ἔστιν εἰπεῖν, ὅτι ἡ τῆς ζωῆς ἐκείνης ἀπόλαυσις οἰκεία μὲν ἐστὶ τῆ ἀνθρωπίνῃ φύσει, τῆς δὲ κατὰ τὴν ἄγνοιαν νόσου, πάντων σχεδόν τῶν ἐν τῇ σαρκὶ ζώντων ἐπικρατούσης»²²⁰. Ἡ μετοχή στη βασιλεία των ουρανών και η αιώνια ζωή είναι οικεία στην ανθρώπινη φύση²²¹. Κάθε άνθρωπος με την γέννησή του και από τη φύση του βρίσκεται στην κατάσταση του φωτισμού του νοός. Όταν όμως αρχίζει να ζει σαρκικά και να αμαρτάνει, ο νους του αρχίζει να σκοτίζεται. Ο νους των νηπίων, όμως, διατηρεί τη καθαρότητα του νοός και δεν έχει σκοτισθεί²²². Όπως αναφέρει ο Γρηγόριος Νύσσης: «Τό δέ ἀπειρόκακον νήπιον μηδεμιᾶς νόσου τῶν τῆς ψυχῆς ὀμμάτων πρὸς τὴν τοῦ φωτός μετουσίαν ἐπιπροσθούσης, ἐν τῷ κατὰ φύσιν γίνεται, μὴ δεόμενον τῆς ἐκ τοῦ καθαρθῆναι ὑγείας, ὅτι μηδὲ τὴν ἀρχὴν τὴν νόσον τῆ ψυχῆ παρεδέξατο»²²³.

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να διαπιστώσουμε ότι τα ἅγια Νήπια, ἔχοντας διατηρήσει ακέραιη την πνευματική τους καθαρότητα και αναμαρτησία, αποτελούν το ακριβέστερο και καθαρότερο κάτοπτρο της «ἀρχέγονης καὶ ἐσχατολογικῆς θεοείδειας»²²⁴ της ανθρώπινης ύπαρξης. Για το λόγο αυτό, και στα πρόσωπα των ἁγίων Νηπίων η νηπιότητα μέσα από το φίλτρο της βιβλικής και πατερικής παράδοσης αναδεικνύεται σε ένα πρότυπο αγιολογικό χαρακτηριστικό.

220. Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ τῶν νηπίων πρὸ ὥρας ἀφαρπαζομένων*, PG 46, 177C.

221. «ἡ δὲ τοῦ βλέπειν πρὸς τὸν Θεὸν ἐνέργεια οὐδὲν ἄλλο ἐστίν, ἢ ζωὴ τῆ νοεῖα φύσει ἐοικυῖα τε καὶ κατάλληλος», Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ τῶν νηπίων πρὸ ὥρας ἀφαρπαζομένων*, PG 46, 173C.

222. Ἱεροθέος Μητροπολίτης Ναυπάκτου και Ἁγίου Βλασίου, *Μεταξὺ δύο αἰώνων- Ἡ ἀγωγή των εμβρύων, των νηπίων και των παιδιών*, εκδ. Ἱερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου(Πελαγίας), 2000, σ. 415επ.

223. Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ τῶν νηπίων πρὸ ὥρας ἀφαρπαζομένων*, PG 46, 177D.

224. Π. Αρ. Υφαντής, «*Κλήση, Πορεία, Μετοχή*», *Ἡ πνευματικὴ οντολογία της χριστιανικῆς αγιότητας*, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 88.

γ. Τυχαίο γεγονός, ακούσιο μαρτύριο ή μαρτύριο «διά Χριστόν»;

Ένα χαρακτηριστικό του αγιολογικού προτύπου των Νηπίων της Βηθλεέμ, το οποίο παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, είναι και το ακούσιο του μαρτυρίου τους. Τα Νήπια της Βηθλεέμ δεν προσήλθαν εκουσίως στο μαρτύριο, αλλά μαρτύρησαν χωρίς τη θέλησή τους. Υπέστησαν την άδικη απρόκλητη και βίαιη επίθεση, σφαγιάστηκαν στην αγκαλιά των μητέρων τους χωρίς φυσικά να το επιδιώξουν και χωρίς να μπορούν να αντιδράσουν. Άλλωστε, δε σφαγιάστηκαν από τον Ηρώδη επειδή πίστευαν στο Χριστό αλλά επειδή ο Ηρώδης ήθελε να είναι σίγουρος ότι δε θα γλιτώσει ο Χριστός. Εύλογα, λοιπόν, δημιουργούνται κάποια ερωτήματα: Πώς είναι δυνατόν να θεωρηθεί μαρτύριο η τραγική αλλά ασυνείδητη σφαγή τους; Γιατί θεωρούνται μάρτυρες του Χριστού κάποιοι που δε γνώρισαν το Χριστό και αν μη τι άλλο, δεν επέλεξαν οι ίδιοι να του χαρίσουν τη ζωή τους; Τίθεται, επομένως, το ερώτημα αν το μαρτύριό τους είναι γνήσιο ή απλά ένα τραγικό μεν γεγονός χωρίς αγιολογική σημασία δε.

Σε όλα τα παραπάνω ερωτήματα μπορεί κάποιος να βρει απαντήσεις, αν εμβαθύνει στην εκκλησιαστική παράδοση και μελετήσει τα πατερικά κείμενα που πάντοτε ορθοτομούν το λόγο. Αρχικά, αξίζει να σημειώσουμε ότι όλοι οι πατέρες, αλλά και ο ίδιος ο ευαγγελιστής Ματθαίος, ερμήνευσαν το γεγονός της σφαγής ως εκπλήρωσης της προφητείας του Ιερεμία. Η προφητεία του Ιερεμία επιβεβαιώνει το γεγονός ότι η σφαγή δεν ήταν ένα συμβάν έξω από τα σχέδια της θείας οικονομίας. Σύμφωνα με τον Θεοφύλακτο Βουλγαρίας: «Τότε ἐπληρώθη το ῥηθέν ὑπὸ Ἰερεμίου τοῦ προφήτου λέγοντος”. Ἴνα μή τις νομίση, ὅτι ἄκοντος τοῦ Θεοῦ γέγονεν ἡ τῶν νηπίων ἀναίρεσις, δείκνυσιν ὅτι καί προεγίνωσκε καί προεῖπεν»²²⁵. Εφόσον ο Θεός προγνώριζε τη σφαγή, δεν μπορούμε να μιλάμε για ένα τυχαίο γεγονός. Αντιθέτως, πρόκειται για ένα γεγονός που εντάσσεται στην πρόνοια του Θεού και εξυπηρετεί τη θεία οικονομία. Επομένως, τα άγια Νήπια αποτελούν κατά κάποιο τρόπο όργανα της θείας πρόνοιας.

Είναι αλήθεια ότι τα πρώτα κείμενα της χριστιανικής γραμματείας δε μας παρουσιάζουν τη σφαγή των Νηπίων ως μαρτύριο ούτε τα ίδια τα Νήπια ως αγίους μάρτυρες. Είναι αλήθεια, επίσης, ότι οι πρώτοι εκκλησιαστικοί συγγραφείς αναφέρονταν στα πρόσωπά τους «ως αναιρεθέντα παιδιά»²²⁶. Για τους πρώτους συγγραφείς τα Νήπια διώχθηκαν από την κακία

225. Θεοφύλακτος Βουλγαρίας, *Ἑρμηνεία εἰς τό κατά Ματθαῖον εὐαγγέλιο*, PG 123, 169B.

226. Ευστάθιος Αντιοχείας, *Υπόμνημα Εἰς τήν Ἐξαήμερον*, PG 18, 776D.

του Ηρώδη, στο πρόσωπο του οποίου αντικατοπτρίζεται η κακία του διαβόλου²²⁷. Είναι, επομένως, τα ίδια θύματα της κακίας και του φθόνου. Μολαταύτα πολύ σύντομα όλοι οι συγγραφείς θα αναγνωρίσουν τα Νήπια ως «αναιρεθέντα διά Χριστόν»²²⁸. Η αξιολογική αυτή φράση αποκαλύπτει την ιδιαίτερη σημασία της σφαγής των συγκεκριμένων νηπίων. Η σφαγή της Βηθλεέμ δε θεωρείται ένα τυχαίο γεγονός και τα Νήπια δεν αντιμετωπίζονται ως παράπλευρες απώλειες του διωγμού του Χριστού και της μανίας του Ηρώδη.

Δεν είναι λίγες οι αναφορές των Πατέρων που επιβεβαιώνουν ότι τα Νήπια θυσιάστηκαν για χάρη του Χριστού. Ο Επιφάνιος Κύπρου αναρωτώμενος γράφει: «Ἴδωμεν δέ περί τῶν παιδίων τί εἶπωμεν περί τῶν ἀποκαθέντων εὐθύς ἐν Βηθλεέμ τῆς Ἰουδαίας διά Χριστόν»²²⁹. Ο Αθανάσιος Αλεξανδρείας, επίσης, παραθέτει ένα φανταστικό διάλογο μεταξύ των Νηπίων και του Μονογενοῦς Υἱοῦ, στον οποίο τα Νήπια ομολογούν ότι: «καί ἡμεῖς διά ὄνομά σου ξίφεσιν ἀνηρέθημεν»²³⁰ και Εκείνος απαντά: «Εἰ δι' ἐμέ ὑπεμείνατε τον ἐπικέρδιον θάνατον καί προὔχοντα τῆς ζωῆς, κἄν μύρια μέρη, μη λυπεῖσθε»²³¹. Ακόμη πιο ξεκάθαρα ο Ιωάννης Χρυσόστομος τονίζει: «τί δέ μακαριώτερον τῶν διά τον Δεσπότην Χριστόν ἐπίβουλομένων; τί μακαριώτερον τούτων τῶν παιδίων, ὅτι οὐ δι' ἑαυτῶν ἐσφάζοντο μόνον, ἀλλά καί ὡς αὐτός ὁ Χριστός ἐφονεύετο»²³². Ενστερνιζόμενος την άποψη του Χρυσοστόμου ο Βασίλειος Σελευκείας, επίσης, θεωρεί ότι στη θέση κάθε νηπίου που σφαιαζόταν, σφαιαζόταν ο ίδιος ο Χριστός: «ἐκαστος ὡς αὐτός ὢν ὁ Χριστός, ἐν τοῖς ἐκάστου ζητούμενος αἵμασιν»²³³, ενώ ο Θεοδώρητος Κύρρου επισημαίνει ότι τα βρέφη υπέμειναν την άδικη σφαγή για «τό ἀληθῶς ἀγαθόν, καί τό τῆς σωτηρίας κεφάλαιον»²³⁴. Οι

227. «ὁ φθόνος... καί Ἡρώδη παιδοφόνον... ἐδημιούργησε», Γρηγόριος Θεολόγος, *Εἰς ἑαυτόν και προς τους λέγοντας ἐπιθυμεῖν αὐτόν τῆς καθέδρας Κωνσταντινουπόλεως ΛΣΤ' Λόγος*, PG 36A, 271-272. Ο Ιωάννης Χρυσόστομος επίσης αναφερόμενος στον διάβολο λέει: «...φονοκτονεῖν τά βρέφη τον Ἡρώδη ἐδίδαξεν», Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τήν Ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ Λόγος Γ'*, PG 52, 797-800.

228. «τά νήπια τά παρά τοῦ Ἡρώδου ἀναιρεθέντα διά τον Χριστόν», Πέτρος Αλεξανδρείας, *Κανόνες ἐν τῷ περί Μετανοίας αὐτοῦ λόγῳ*, PG 18B, 504C, «Τά παιδιά λέγει τά ἐν τῷ ἱερῷ κρίζοντα και τά ἐν Βηθλεέμ ἀναιρεθέντα δι' αὐτόν», Αθανάσιος Αλεξανδρείας, *Ἐξήγησις εἰς τοὺς ψαλμούς*, PG 27, 675.

229. Επιφάνιος Κύπρου, *Κατά Αἰρέσεων*, PG 42, 177C.

230. Αθανασίου Αλεξανδρείας, *Εἰς τοὺς ἁγίους πατέρας καί προφήτας και εἰς τήν πάνσεπτον Ἐκκλησίαν*, PG 28B, 1069.

231. Ο.π.

232. Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τόν Ἡρώδη και εἰς τά νήπια*, PG 61, 702.

233. Βασίλειος Σελευκείας, *Εἰς τά νήπια τά ἐν Βηθλεέμ ὑπό Ἡρώδου ἀναιρεθέντα ΑΖ' Λόγος*, PG 85, 393.

234. Θεοδώρητος Κύρου, *Ἐρμηνεία τῆς προφητείας τοῦ θείου Ἰερεμία*, PG 81, 661.

παραπάνω πατερικές αναφορές είναι μερικές από τις πολλές που αποδεικνύουν το ίδιο γεγονός, ότι δηλαδή η σφαγή των Νηπίων της Βηθλεέμ δεν ήταν ένα συμπτωματικό τραγικό έγκλημα της ιστορίας αλλά μία πράξη θυσίας.

Η θυσία αυτή μάλιστα δεν αντιμετωπίζεται από τους Πατέρες ως μία αυτόνομη πράξη ηρωισμού, αλλά ως μίμηση του μέλλοντος σταυρικού πάθους του Χριστού. Όπως αναφέρει ο Ανδρέας Κρήτης, τα Νήπια είναι οι: «Χριστοῦ προθυόμενοι παῖδες» οι οποίοι «ήλάλαζον οἰονεὶ ἐπιτάφια κλαίοντες»²³⁵. Για τον ιερό Φώτιο, επίσης, αποτελούν τα προτέλεια²³⁶ της θυσίας του Χριστού. Η θυσία τους δε θεωρείται απλά μία προτύπωση της σταυρικής θυσίας, αλλά μία πρώτη θυσία στη θέση της θυσίας του Χριστού.

Από τα παραπάνω μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η σφαγή των Νηπίων έγινε στο όνομα, στη θέση και για χάρη του Χριστού. Επομένως, ως προς την αντικειμενική της υπόσταση η θυσία των Νηπίων δεν μπορεί παρά να θεωρηθεί γνήσιο μαρτύριο. Εκείνο που εξακολουθεί να προβληματίζει, όμως, είναι το κατά πόσον το μαρτύριο των Νηπίων ήταν μια συνειδητή από μέρος των Νηπίων πράξη αυταπάρνησης για χάρη του Χριστού ή μια ακούσια θυσία. Οφείλουμε, αρχικά, να καταστήσουμε σαφές ότι ο μάρτυρας δεν είναι απαραίτητο να επιδιώξει ή να προκαλέσει το μαρτύριό του. Μάρτυρας γίνεται εκείνος που από αγάπη στο πρόσωπο του Χριστού αποδέχεται αγόγγυστα τον επώδυνο θάνατο²³⁷. Εφόσον όμως το μαρτύριο είναι η εθελούσια αποδοχή του μαρτυρικού θανάτου και «η νίκη τῆς «προαιρέσεως», δηλαδή τῆς ἐλεύθερης βούλησης πού μεταμορφώνει τὴν ποινὴ τοῦ θανάτου σε ὁδὸ σωτηρίας»²³⁸, στην περίπτωση των Νηπίων φαίνεται να εκλείπει αυτό το συστατικό στοιχείο της έννοιας του μαρτυρίου.

Η έλλειψη όμως της εθελούσιας αποδοχής του μαρτυρίου στην περίπτωση των αγίων Νηπίων δεν είναι παρά μόνο φαινομενική. Σύμφωνα με την ορθόδοξη παράδοση ο άνθρωπος είναι δημιουργημένος «κατ' εικόνα» και «καθ' ομοίωσιν» Θεού. Συνοψίζοντας την παράδοση αυτή ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός τονίζει ότι το «κατ' εικόνα» του Θεού στον

235. Ανδρέας Κρήτης, *Εἰς τὰ Βάϊα Λόγος Θ'*, PG 97, 989A.

236. Φώτιος, *Αμφιλόχεια, Ερώτηση ΚΣΤ'*, PG 101, 192C.

237. Π. Αρ. Υφαντής, *Η αγιότητα του μαρτυρίου και η μαρτυρία της αγιότητας*, Θεσσαλονίκη, σ. 14.

238. Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς μάρτυρας, Ὁμιλία Β'*, ΕΠΕ 62, σ. 584, Πρβλ. Π. Αρ. Υφαντής, *Η αγιότητα του μαρτυρίου και η μαρτυρία της αγιότητας*, Θεσσαλονίκη, σ. 60.

άνθρωπο συνίσταται στο νου και τη βούληση²³⁹. Ο νους αποτελεί το όργανο με το οποίο ο άνθρωπος σκέπτεται και αποφασίζει πριν ενεργήσει, ενώ η βούληση, δηλαδή το «αυτεξούσιον είναι η φυσική κίνηση του νου με την οποία ο άνθρωπος εκφράζει το θέλημά του λογικά και ελεύθερα»²⁴⁰. Ο Ιωάννης επισημαίνει επίσης ότι παρότι η θέληση του ανθρώπου είναι αυτεξούσια, η φύση του είναι αναμάρτητη. Ενώ δηλαδή ο άνθρωπος έχει την εξουσία να προκόπτει στο αγαθό ή να τρέπεται προς το κακό, η φύση του είναι αναμάρτητη διότι δεν έχει τάση προς την αμαρτία. Η αμαρτία είναι αποτέλεσμα της παραχώρησης του Θεού εξαιτίας του αυτεξουσίου²⁴¹.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, διαπιστώνει κανείς ότι εκείνο το στοιχείο που οδηγεί τον άνθρωπο στην αμαρτία δεν είναι το ίδιο το αυτεξούσιο, το οποίο είναι δώρο του Θεού στον άνθρωπο, αλλά η κακή χρήση του αυτεξουσίου. Ο Γρηγόριος ο Παλαμάς εξηγώντας την έννοια του αυτεξουσίου τονίζει ότι αν ο άνθρωπος διατηρεί διαρκώς την βούλησή του ελεύθερη από κάθε ανάγκη, όπως την έλαβε από το Θεό, και παραμένει δίπλα στο Θεό και συνάπτεται μαζί του με την αγάπη, διατηρεί και τη ζωή στο αγαθό και στο κατά φύσιν. Αν αντιθέτως κλίνει προς τις κάτω σαρκικές ηδονές και εκτρέπει την ελεύθερη βούληση από το κατά φύσιν καλό, τότε νοσεί το κατά φύσιν κακό, δηλαδή την αμαρτία²⁴².

Προσαρμόζοντας τα παραπάνω στην περίπτωση των αγίων Νηπίων μπορούμε να κατανοήσουμε για ποιο λόγο η έλλειψη εκπεφρασμένης αποδοχής του μαρτυρίου δεν αποτελεί εμπόδιο στην αναγνώριση του μαρτυρίου τους και τα άγια Νήπια θεωρούνται από τους Πατέρες ως αδιαμφισβήτητοι μάρτυρες της Εκκλησίας. Καταρχάς είναι κοινά αποδεκτό ακόμα και από τους πιο καχύποπτους ότι τα άγια Νήπια δεν είχαν αμαρτία θελήσεως. Νήπια όντα δεν πρόλαβαν να επιλέξουν την αμαρτία και να αμαυρώσουν εκουσίως το «κατ' εικόνα». Επομένως ο νους τους παράμεινε καθαρός και η θέλησή τους ελεύθερη από κάθε ανάγκη, ακριβώς όπως την έλαβαν από το Θεό, διατήρησαν τη ζωή στο

239. «Τό μὲν γάρ κατ' εἰκόνα τό νοερόν δηλοῖ καί αὐτεξούσιον», Ιωάννης Δαμασκηνός, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως* 2, 12, PG 94, 920B.

240. Γεώργιος Μαρτζέλος, «Ορθόδοξο δόγμα και θεολογικός προβληματισμός, Μελετήματα δογματικής θεολογίας Δ'», *Φιλοσοφική και Θεολογική Βιβλιοθήκη*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2011, σ. 105.

241. Ιωάννης Δαμασκηνός, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὀρθοδόξου Πίστεως*, κείμενο-μετάφραση Νίκου Ματσούκα, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 153.

242. Γρηγόριος Παλαμάς, *Ομιλία 63 Πρὸς τοὺς δυσχεραίνοντας ἐπὶ ταῖς συμβαίνουσαις ἡμῖν πάντοθεν περιστάσεσι παντοδαπαῖς*, Ἀπαντα τα ἔργα 11, ΕΠΕ 79, σ. 588.

αγαθό και στο κατά φύσιν. Μπορεί βέβαια να είχαν τη δυνατότητα να εκφράσουν και να επιβεβαιώσουν με πράξεις και λόγια την φιλία τους με το Θεό, όμως το ίδιο τους το αίμα μαρτυρεί τη νεόθυτη θυσία, που ούτως ή άλλως θεραπεύει κάθε τυπική αμφιβολία. Άλλωστε: «ὁ μάρτυρας, ἀκόμη κι ἂν δέν προλόγιζε ἢ δέν συνόδευσε τον θάνατό του με θεολογικές δηλώσεις, μέ προφητικές καταγγελίες ἢ μέ ὑπερφυσικά ὀράματα, ὀρθώνεται μπροστά στά μάτια τῆς πιστεύουσας διανόησης σάν μία εὐγλωττη καί αὐταπόδεικτη πηγὴ θεολογίας»²⁴³. Με την ίδια λογική μπορούμε να κατανοήσουμε και στην περίπτωση των αγίων Νηπίων, τον τρόπο με τον οποίο θεραπεύεται η έλλειψη εκπεφρασμένης εκούσιας αποδοχής του μαρτυρίου. Η πρωτογενώς αγιασμένη βούληση είναι εκείνη που αντικαθιστά τη συνέργεια του ανθρώπου που απαιτείται στο μαρτύριο.

Άλλωστε, στα παραπάνω συνηγορούν και τα λόγια του Ανδρέα Κρήτης: «Χριστός...νηπίων δήμους ἀπέδειξε μάρτυρας»²⁴⁴. Ο Ανδρέας σε ένα από τα τροπάρια του Μεγάλου Κανόνα επισημαίνει ότι ο Χριστός ανέδειξε μάρτυρες τα άγια Νήπια, επιβεβαιώνοντας τη διαρκή πίστη της Εκκλησίας ότι ο Χριστός είναι Εκείνος που καταξιώνει το μάρτυρα σε άγιο. Η αγιότητα και το στεφάνι του μαρτυρίου δεν είναι ανθρώπινα κατορθώματα, αλλά δωρεές του Θεού. Η πρωτοβουλία ανήκει στο Θεό²⁴⁵. Ο πιστός απλά ανταποκρίνεται στο θείο κάλεσμα. Οι μάρτυρες δεν είναι αυτόφωτοι, αλλά φωτίζονται από τη χάρη του Θεού, ο οποίος είναι ο μόνος Άγιος²⁴⁶. Εκείνος είναι η πηγή της αγιότητας κι η χάρη Του δεν εμποδίζεται από τίποτα ούτε περιορίζεται από την ανθρώπινη λογική. Χαρίζεται σε ενήλικες και σε παιδιά, σε λογικούς και ανόητους, σε πλούσιους και φτωχούς, σε βασιλιάδες και βρέφη.

243. Π. Αρ. Υφαντής, *Η αγιότητα του μαρτυρίου και η μαρτυρία της αγιότητας*, Θεσσαλονίκη, σ. 15.

244. Ανδρέας Κρήτης, *Μεγάλος Κανών*, PG 97, 1381B.

245. Βλ. Π. Αρ. Υφαντής, *Η αγιότητα του μαρτυρίου και η μαρτυρία της αγιότητας*, Θεσσαλονίκη, σ. 64-65.

246. Ό.π. σ. 137.

δ. Η αδικία, η αποδοχή των δοκιμασιών και η ελπίδας της μέλλουσας ανταπόδοσης

Η σφαγή των Νηπίων έχει αποτυπωθεί στη μνήμη της ιστορίας ως ένα από τα τραγικότερα γεγονότα. Ακόμη και σήμερα το όνομα του Ηρώδη εκφράζει στα χείλη των ανθρώπων το μέγεθος της απόλυτης κακίας και απάνθρωπης συμπεριφοράς. Από την άλλη, τα άγια Νήπια αντιπροσωπεύουν τα θύματα της κακίας και της αδικίας. Το μέγεθος της εξόφθαλμης «αδικίας» που διαπράχθηκε και ο αποτροπιασμός που προκαλεί ένα τέτοιο έγκλημα εύλογα δημιουργεί διάφορα ερωτήματα σχετικά με τη στάση και τη βούληση του Θεού μπροστά στην τραγική σφαγή. Γιατί τα νήπια, πριν καν ξεκινήσουν τη ζωή τους, την έχασαν και μάλιστα με τέτοιο τραγικό τρόπο; Πού βρίσκεται η δικαιοσύνη του Θεού; Πώς ανέχτηκε ο δίκαιος Θεός μία τέτοια αδικία; Είναι δίκαιο να σφαχτούν τόσα παιδιά, για να σωθεί ο Χριστός; Και με βάση τα παραπάνω, η ανθρώπινη σκέψη ανοίγεται και σε όλη τη διαδρομή του ανθρωπίνου γένους, καταγράφοντας παρόμοια και σκληρότερα ίσως περιστατικά: εξανδραποδισμούς ολόκληρων λαών, πείνες, πολέμους, εξαθλίωση ανθρώπων, ανέχεια, ανεργία, φτώχεια, φαινόμενα πανανθρώπινα²⁴⁷. Σε όλα αυτά το κυρίαρχο ερώτημα είναι το γιατί; Πώς ο Θεός ανέχεται τέτοιες καταστάσεις; Γιατί κάποιοι άνθρωποι δοκιμάζονται τόσο σκληρά χωρίς να έχουν φταίξει σε κάτι; Δικαιολογημένα, λοιπόν, τα ερωτήματα αυτά απασχόλησαν την Εκκλησία πολύ νωρίς και την απασχολούν μέχρι και σήμερα.

Ο παραπάνω προβληματισμός έχει να κάνει με αυτό που στη σύγχρονη διάνοηση ονομάζεται «θεοδικία», ένα μόνιμο αγκάθι στην ανθρώπινη σκέψη. Βέβαια, το ζήτημα αυτό είναι ψευδοζήτημα, διότι η παράδοση της Εκκλησίας όπως αποκαλύπτεται μέσα από την Γραφή και τους Πατέρες αλλά και το παράδειγμα των αγίων Νηπίων, ομολογεί ότι όλα όσα συμβαίνουν στον κόσμο εντάσσονται στην πρόνοια του Θεού και έχουν εσχατολογική προοπτική. Ήδη από την Παλαιά Διαθήκη, αποκαλύπτεται η αγωνία του ανθρώπου να κατανοήσει πώς συμβιβάζεται η ύπαρξη του κακού στον κόσμο με την πανσοφία, την παναγαθότητα, την παντοδυναμία και τη δικαιοσύνη του Θεού. Ο σοφός Σειράχ τονίζει τη σκληρή αυτή πραγματικότητα: «Άσχολία μεγάλη ἔκτισται παντὶ ἀνθρώπῳ καὶ ζυγὸς βαρὺς ἐπὶ υἱοῦς Ἰὼν ἄφ' ἡμέρας ἐξόδου ἐκ γαστρὸς μητρὸς αὐτῶν ἕως ἡμέρας ἐπιστροφῆς εἰς μητέρα πάντων»²⁴⁸. Αυτή, όμως, η αγωνία θεραπεύεται από την εμπειρία της σχέσης του

247. Γεωργίου Δορμπαράκη Πρωτοπρ., *Μνήμη τῶν ἁγίων νηπίων τῶν ὑπο τοῦ Ἡρώδου ἀναιρεθέντων*, Ιστολόγιο «Ακολουθεῖν», http://pgdorbas.blogspot.gr/2011/12/blog-post_29.html.

248. Σοφ Σειρ, 40,1.

ανθρώπου με το Θεό της Παλαιάς Διαθήκης. Γι αυτό και στις Παροιμίες, το ιερό κείμενο αναφέρει: «ὄν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος παιδεύει»²⁴⁹.

Την πρώτη από πλευράς θεολογικής αντιμετώπιση του προβλήματος έχουμε ήδη στην Παλαιά Διαθήκη στο βιβλίο του Ιώβ²⁵⁰. Ο πολύπαθος Ιώβ αποτελεί το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αγόγγυστης αποδοχής των δοκιμασιών μέσα από την ιστορία του Ισραήλ. Πέρασε τόσες συμφορές, είδε να πεθαίνουν με τραγικό τρόπο όλα τα παιδιά του, έχασε όλη την περιουσία του, γέμισε ο ίδιος από παντός είδους μολυσματικές αρρώστιες, η γυναίκα του τον κατηγόρησε, οι φίλοι του τον αντιμετώπισαν με σκληρότητα, όμως ο δικαιότερος άνθρωπος της εποχής του δεν έχασε την πίστη του αλλά συνέχιζε να ευλογεί το όνομα του Θεού, Εκείνου που του τα έδωσε όλα και του τα πήρε πίσω. Και για εκείνους που αδυνατούν να κατανοήσουν τη λογική του Ιώβ, η απάντηση έρχεται τελικά από τον ίδιο τον Θεό, ο οποίος τον επιβραβεύει αποκαθιστώντας τον έτσι, ώστε να βρίσκεται σε καλύτερη θέση από ό,τι ήταν πριν.

Ο Ολυμπιόδωρος Αλεξανδρείας στο Σχόλιό του στον Ιώβ αναφέρει ότι ο Ιώβ δεν είχε αμαρτήσει ούτε ο ίδιος, ούτε οι γονείς του• ωστόσο, δοκιμάστηκε, για να φανερωθούν τα έργα του Θεού «ἐν αὐτῷ»²⁵¹. Συμπληρώνει μάλιστα ότι και άλλοι σαν τον Ιώβ πάσχουν κατ' οικονομία, όπως «οἱ παῖδες, οἱ ὑπὸ Ἡρώδου ἀναιρεθέντες»²⁵².

Το ζήτημα της θεοδικίας και του τρόπου αντιμετώπισης των δοκιμασιών εμφανίζεται και στην Καινή Διαθήκη. Πρώτος, ο ίδιος ο Χριστός μιλώντας για το πάθος Του προσπαθεί να εξηγήσει στους μαθητές Του ότι το μυστήριο της θείας οικονομίας δεν μπορεί να ερμηνευτεί με τη λογική της ανθρώπινης δικαιοσύνης: «ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι κλαύσετε καὶ θρηνήσετε ὑμεῖς, ὁ δὲ κόσμος χαρήσεται· ὑμεῖς δὲ λυπηθήσεσθε, ἀλλ' ἡ λύπη ὑμῶν εἰς χαρὰν γενήσεται· ἡ γυνὴ ὅταν τίκτη, λύπην ἔχει, ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα αὐτῆς· ὅταν δὲ γεννήσῃ τὸ παιδίον, οὐκέτι μνημονεύει τῆς θλίψεως διὰ τὴν χαρὰν ὅτι ἐγεννήθη ἄνθρωπος εἰς τὸν κόσμον»²⁵³. Στην προοπτική της σωτηρίας και της ουράνιας ζωής, το λυπηρό γεγονός της

249. Παρ 3,12.

250. «Κατά τη θρησκευτική σκέψη του Ισραήλ, ο Γιαχβέ επεμβαίνει δραστικά στην εγκόσμια πραγματικότητα, φανερώνοντας την καλοκαγαθία και την πρόνοιά Του. Ο πιστός ωθείται στην κατανόηση των σχεδίων του Θεού, όταν βιώνει δυσάρεστες καταστάσεις, χωρίς όμως να έχει προσβάλει το θεϊκό νόμο», Κυριακή Αλεξανδρίδου, *Το πρόβλημα της θεοδικίας στο βιβλίο του Ιώβ*, Μεταπτυχιακή εργασία Τμήματος Θεολογίας ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 16.

251. Ολυμπιόδωρος διάκονος Αλεξανδρείας, *Σχόλιο στον Ιώβ*, PG 93, 16.

252. Ό.π.

253. Ιω 16, 20-21.

Σταύρωσης μεταβάλλεται σε ζωηφόρο μήνυμα ελπίδας. Στην ορθόδοξη παράδοση, τη θέση της θεοδικίας καταλαμβάνει η εσχατολογία²⁵⁴. Τη λύπη, την αθυμία και την απόγνωση διαδέχεται η χαρά της Αναστάσεως. Χωρίς το Σταυρό δεν νοείται Ανάσταση και χωρίς Ανάσταση δεν έχει νόημα ο Σταυρός.

Πέρα από το δικό του πάθος ο Χριστός προειδοποίησε και τους μαθητές του για τις δυσκολίες που θα αντιμετωπίσουν στο όνομά του: «εἰ ἐμὲ ἐδίωξαν, καὶ ὑμᾶς διώξουσιν»²⁵⁵. Ο απόστολος Παῦλος, επίσης, τονίζει στους Κορινθίους τον πνευματικό νόμο που διέπει τη ζωή του χριστιανού: «ἐν ὑπομονῇ πολλῇ, ἐν θλίψεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν στενοχωρίαις, ἐν πληγαῖς, ἐν φυλακαῖς, ἐν ἀκαταστασίαις, ἐν κόποις, ἐν ἀγρυπνίαις, ἐν νηστείαις, ... ὡς ἀγνοούμενοι καὶ ἐπιγινωσκόμενοι, ὡς ἀποθνήσκοντες καὶ ἰδοὺ ζῶμεν, ὡς παιδευόμενοι καὶ μὴ θανατούμενοι, ὡς λυπούμενοι ἀεὶ δὲ χαίροντες, ὡς πτωχοὶ πολλοὺς δὲ πλουτίζοντες, ὡς μηδὲν ἔχοντες καὶ πάντα κατέχοντες»²⁵⁶

Με τον ίδιο τρόπο και βασιζόμενοι πάντα στην αλήθεια των Γραφών, οι Πατέρες της Εκκλησίας με κάθε ευκαιρία ερμήνευαν τις δυσκολίες που ταλαιπωρούσαν τους χριστιανούς υπό το πρίσμα της εσχατολογικής προοπτικής. Για τους Πατέρες, οι δυσκολίες και τα τραγικά περιστατικά, όπως θάνατοι, διωγμοί, σεισμοί και οι πειρασμοί δεν προέρχονται από τον Θεό, αλλά από τα πάθη, τα λάθη και τις αμαρτίες των ανθρώπων και από τον διάβολο. Ο Θεός είναι απείραστος και δεν πειράζει κανέναν²⁵⁷. Πολλές φορές, όμως, ο Θεός επιτρέπει τους πειρασμούς για να δοκιμαστεί η ελευθερία του ανθρώπου, για να αφυπνιστεί από το λήθαργο της αμαρτίας και να υποκινηθεί στον αγώνα για την κάθαρση από τα πάθη, ούτως ώστε να αποκτήσει κοινωνία με τον Θεό. Στους αγίους δε, επιτρέπει ο Θεός τους πειρασμούς, για να λάμψει η αρετή τους και για να καταστούν πρότυπα των πειραζομένων και παράδειγμα προς μίμηση.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ένα περιστατικό του βίου του αγίου Αντωνίου που παραθέτει ο Αθανάσιος Αλεξανδρείας. Ο άγιος Αντώνιος, ενώ ήταν ακόμη νέος, εγκλείστηκε μέσα σε μνήμα, για να ασκητεύσει. Εκεί δεχόταν αγόγγυστα τις δαιμονικές

254. Ευάγγελος Θεοδώρου, *Θεοδικία*, ΘΗΕ, τ. 6α, στ. 156.

255. Ιω 15,20.

256. Κορ Β' 6,4,9-10.

257. «Μηδεὶς πειραζόμενος λεγέτω ὅτι ἀπὸ Θεοῦ πειράζομαι· ὁ γὰρ Θεὸς ἀπείραστος ἐστὶ κακῶν, πειράζει δὲ αὐτὸς οὐδένα», Ιακ 1,13.

επιθέσεις. Οι δαίμονες τον έδερναν, τον φόβιζαν με πολλούς τρόπους και με φωνές τον τρομοκρατούσαν για να εγκαταλείψει τους ασκητικούς αγώνες. Ο Άγιος Αντώνιος, όμως, παρέμενε σταθερός. Όταν η δοκιμασία τελείωσε, ο ασκητής στράφηκε στο Θεό και τον ρώτησε που βρισκόταν, όταν υπέφερε και γιατί δεν εμφανιζόταν από την αρχή, για να παύσει τα βασανιστήρια, Εκείνος του απάντησε: «ὧδε ἤμην ἀλλὰ περιέμενον ἰδεῖν τό σόν ἀγώνισμα»²⁵⁸. Η ίδια κοινή εμπειρία μεταφέρεται αναλλοίωτη στους αιώνες από τον μέγα ασκητή των πρώτων χριστιανικών αιώνων μέχρι τον σύγχρονο γέροντα που θα μιλήσει για τη «θεοεγκατάλειψη»²⁵⁹ ή τον άλλο σύγχρονο ασκητή που με απλότητα θα ομολογήσει : «Είναι μακάριος αυτός που βασανίζεται εδώ, γιατί, όσο πιο πολύ παιδεύεται σ' αυτήν την ζωή, τόσο περισσότερο βοηθιέται για την άλλη, επειδή εξοφλά αμαρτίες. Οι σταυροί των δοκιμασιών είναι ανώτεροι από τα «τάλαντα», από τα χαρίσματα, που μας δίνει ο Θεός. Είναι μακάριος εκείνος που έχει όχι έναν σταυρό αλλά πέντε. Μια ταλαιπωρία ή ένας θάνατος μαρτυρικός είναι και καθαρός μισθός»²⁶⁰.

Θα μπορούσαμε να παραθέσουμε πάμπολλα παραδείγματα μέσα από την παράδοση της Εκκλησίας και την εκκλησιαστική γραμματεία που επιβεβαιώνουν ότι η παραπάνω εμπειρία αποτελεί αμετάβλητη σταθερά της πνευματικής ζωής των χριστιανών και χρήσιμο ποιμαντικό εργαλείο στα χέρια της θεολογικής διανόησης. Ωστόσο, για να μη μακρηγορήσουμε, θα αρκεστούμε αποκλειστικά στην προσέγγιση των πατερικών πηγών που αναφέρονται στα άγια Νήπια θέτοντας εμμέσως ή αμέσως το ζήτημα της «θεοδικίας».

Μια πρώτη παραδοχή στην πατερική σκέψη, όταν προσπαθεί να ερμηνεύσει τραγικά γεγονότα, όπως η σφαγή των αγίων Νηπίων, είναι ότι ο άνθρωπος νους δεν μπορεί να καταλάβει τα κρίματα του Θεού και το άπειρο της πανσοφίας Του. Ο Αββάς Νείλος, λίγο πριν αναφερθεί στα άγια Νήπια θέτει πολύ εύστοχα το ζήτημα: «Και τί γάρ δεῖ νῦν, ἔφην, κινεῖν τούς περί Προνοίας λόγους; τίς δέ καί ἰκανός πρός διάληψιν τῶν τοῦ Θεοῦ κριμάτων παραστήση ἐν τοσαύτῃ δυσχερείᾳ πραγμάτων τῆς οἰκονομίας τοῦ Δεσπότου τό δίκαιον; Ἄτενεῖ πᾶς ἄνθρωπος λογισμός πρός τὴν τοιαύτην ἔρευναν, καί ἀποπίπτει νικώμενος τῷ

258. Αθανάσιος Αλεξανδρείας, *Βίος καί πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἀντωνίου*, τ. Δ', ΒΕΠΕΣ 33, σ. 18.

259. Βλ., Σωφρόνιος Σαχάρωφ, *Ο ἅγιος Σιλουανός ο αθωνίτης*, εκδ. Ιερά Σταυρ. Μονή Τιμίου Προδρόμου, Έσσεξ Αγγλίας 2005¹¹, σ. 248-264.

260. Παΐσιος Αγιορείτης, *Λόγοι Δ' Οικογενειακή ζωή*, Ιερόν Ησυχαστήριο «Ευαγγελιστής Ιωάννης ο Θεολόγος», Σουρωτή Θεσσαλονίκης 2010, σ. 192

ἀπείρω τῆς καταλήψεως, οὐχ εὐρίσκων αἰτίαν εὐλογον ἐφαρμῶσαι τοῖς γενομένοις»²⁶¹. Ἡ ἀνθρώπινη δικαιοσύνη διακρίνεται, ἀπό το δίκαιο της οικονομίας του Θεοῦ, το οποίο ἔχει ἄλλα μέτρα ἀπό τα γήινα. Ὁ Ολυμπιόδωρος Ἀλεξανδρείας, συσχετίζοντας τα ἅγια Νήπια με τον πολύπαθο Ἰώβ, ἀναφέρει ὅτι εἶναι πολλοὶ καὶ ποικίλοι οἱ τρόποι της πρόνοιας καὶ της παιδείσεως του Θεοῦ καὶ ὅλοι εἶναι ωφέλιμοι, ἀκόμα κι ἂν εμεῖς δεν τους γνωρίζουμε. Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς τρόπους ἐκδηλώνεται, ὅταν ὁ Θεὸς ἐπιτρέπει κατ' οικονομία νὰ δοκιμαστούν δίκαιοι ἄνθρωποι « ἴνα... ὥς χρυσὸς ἐν χωνευτηρίῳ δοκιμασθέντες ἐκλάμψωσι»²⁶². Ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος, ἐπίσης, ἀφού ἐξηγήσει πρῶτα τοὺς λόγους γιὰ τοὺς οὐσίους ἐπέτρεψε ὁ Θεὸς νὰ γίνει ἡ σφαγὴ τῶν ἁγίων Νηπίων, θὰ συμπληρώσει στο τέλος ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι λόγοι ἀπόρρητοι πού τους γνωρίζει μόνον ἐκεῖνος πού οικονομεῖ πάντα με ἀκρίβεια. Θὰ προτρέψει μάλιστα τοὺς πιστοὺς νὰ παραχωρήσουν σε Ἐκεῖνον τὴν κατανόηση καὶ νὰ ἀρκεστούν στὴν παιδευτικὴ δύναμη τοῦ γεγονότος πού εἶναι ἡ γενναιότητα πού πρέπει νὰ ἐπιδεικνύουμε μπροστὰ στις δυσκολίες²⁶³». Ὁ Ἰωάννης μάλιστα ἐπιδεικνύει τέτοια μεγάλη ἐμπιστοσύνη στὸν «κυβερνήτη τοῦ σύμπαντος»²⁶⁴ πού θεωρεῖ ὅτι ὁ Θεὸς ἐδείχνε μακροθυμία, ὅταν ἐβλεπε τὰ ἀθῶα βρέφη νὰ κατασφάζονται²⁶⁵. Εἶναι προφανές ἀπὸ τὰ λόγια τοῦ Χρυσοστόμου ὅτι ὁ Θεὸς δε θὰ μπορούσε νὰ προκαλέσει κάτι κακὸ, πόσο μᾶλλον κάτι τόσο ἀπάνθρωπο. Εἶναι ὁμως δυνατόν ἀπὸ μακροθυμία νὰ ἐπιτρέψει σε κάποιον νὰ προκαλέσει κακὸ, ὅταν ἀπὸ αὐτὸ προκύπτει μεγαλύτερο καλὸ. Ἔτσι λοιπὸν καὶ στὴν περίπτωση τῶν ἁγίων Νηπίων, ὁ Θεὸς προγνώριζε τι θὰ γίνει, τὸ προεῖπε διὰ στόματος προφήτου καὶ ἐπέτρεψε στὸν Ἡρώδη νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ἀσεβὲς σχέδιό του, ὁμως δεν εὐθύνεται ὁ ἴδιος γιὰ τὴ σφαγὴ.

Ἀνέκαθεν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς θεωροῦσαν τὴ σφαγὴ τῆς Βηθλεέμ ὡς ἀποτέλεσμα καὶ ἀπόδειξη τῆς κακίας τοῦ Ἡρώδη. Ἡ σφαγὴ τῶν Νηπίων εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἀπόδειξη τῆς

261. Νεῖλος Ἀββάς, «Διηγήματα εἰς τὴν ἀναίρεσιν τῶν ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ μοναχῶν καὶ εἰς τὴν αἰχμαλωσίην Θεοδοῦλου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ», PG 79, 608C.

262. Ολυμπιόδωρος διάκονος Ἀλεξανδρείας, *Σχόλιο στὸν Ἰώβ*, PG 93, 16C.

263. «Καὶ οὗτοι μὲν οἱ παρ' ἡμῶν λόγοι· οὐ μὴν ἅπαντες οὗτοι, ἀλλ' εἰσὶ καὶ τοῦ τῶν ἀπορρητότεροι ἕτεροι, οὓς μετὰ ἀκριβείας οἶδεν ὁ ταῦτα οἰκονομῶν αὐτός. Παραχωρήσαντες τοῖνυν αὐτῷ τῆς ἀκριβεστέρας ἐν τοῦτω καταλήψεως, τῶν ἐξῆς ἡμεῖς ἐχώμεθα καὶ ἐν ταῖς ἐτέρων συμφοραῖς παιδευόμεθα πάντα φέρειν γενναίως», Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον, Ὀμιλία Θ'*, PG 57, 178.

264. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ολυμπιάδα α'*, PG 52, 549.

265. «καὶ ὁ μακρόθυμος Θεὸς ἠνείχετο τοιαύτης τολμωνένης τραγωδίας, τοσοῦτου ρέοντος αἵματος, καὶ ἠνείχετο κωλύσαι δυνάμενος, ἀπορρητῶ τινὶ σοφίᾳ τὴν τοσαύτην ἐπιδεικνύμενος μακροθυμίαν», ὁ.π., σ. 552.

κακίας του Ηρώδη και του διαβόλου ενάντια στον γεννηθέντα Χριστό. Ο Θεοφύλακτος Βουλγαρίας, αναρωτώμενος για ποιο λόγο επιτρέπη να σφαγιαστούν τα νήπια, απαντά: «Ἴνα δειχθῆ τοῦ Ἡρώδου ἡ κακία»²⁶⁶. Ο Φώτιος Κωνσταντινουπόλεως, επίσης, απαντώντας στην ίδια ερώτηση, αναφέρει ότι έπρεπε να επιτρέψει ο Θεός να σφαγιαστούν τα νήπια, διότι δεν είχαν καμία αμαρτία και κανείς δεν μπορούσε να τους προσάψει κάτι άξιο τιμωρίας. Με αυτόν τον τρόπο, έγινε γνωστή σε όλους και φανερή η κακία του Ηρώδη και ελέγχεται γυμνή και αδικαιολόγητη η μισανθρωπία και το ανυπέμβλητο της εγκληματικής γνώμης και της γλώσσας και του χεριού²⁶⁷.

Κι αν ακόμη αποδεχτούμε ότι τα άγια Νήπια φονεύτηκαν, για να δειχτεί η κακία του Ηρώδη και η μισανθρωπία, δημιουργείται το εύλογο ερώτημα: γιατί έπρεπε να χαθούν τα αθώα παιδιά, ενώ ο Χριστός γλίτωσε; Τα άγια Νήπια φονεύτηκαν στη θέση του Χριστού. Ο Χριστός, αντιθέτως, γλίτωσε της μανίας του Ηρώδη διαφεύγοντας στην Αίγυπτο. Σύμφωνα με τον Χρυσόστομο, υπήρχαν πολλοί που φλυαρούσαν υποστηρίζοντας ότι πρόκειται περί αδικίας του Χριστού κατά των αγίων Νηπίων²⁶⁸. Στους κατηγορούς λοιπόν, ο Χρυσόστομος απαντά ότι δεν είναι αίτιος της σφαγής ο Χριστός, αλλά η ανοησία του Ηρώδη, όπως ακριβώς και στην περίπτωση του απόστολου Πέτρου και τους φύλακές του. Στην περίπτωση του αποστόλου, κανείς δεν μπορεί να κατηγορήσει τον απόστολο για την τιμωρία των στρατιωτών. Έτσι και στην περίπτωση του Χριστού, δεν μπορούμε να κατηγορούμε τον Χριστό για την σφαγή των Νηπίων. Ο παραλληλισμός αυτός είναι γνωστός στην χριστιανική γραμματεία ήδη από τις επιστολές του Πέτρου Αλεξανδρείας, ο οποίος πρώτος αναφέρει χαρακτηριστικά ότι: «οὐδεμίαν μέμψιν ἔχουσιν» για τον Χριστό διότι «καί ἀπό τοῦ Εὐαγγελίου ὑποδείγματι κέχρηται τοῖς ὑπὸ τοῦ Ἡρώδου ἀναιρεθεῖσι παισὶ· δι' ἃ, φησίν, οὐκ ἦτιάθη ὁ Κύριος»²⁶⁹. Άλλωστε, δεν ήταν μόνο τα άγια Νήπια που διώχθηκαν και αδικήθηκαν. Πρώτος διώχθηκε ο ίδιος ο Χριστός. Και το γεγονός ότι διέφυγε από τη μανία του Ηρώδη, δε σημαίνει ότι δέιλιασε. Αντιθέτως, ο Χριστός έγινε ο ίδιος μετανάστης και επέστρεψε για να διωχθεί ξανά, να χλευαστεί, να μαστιγωθεί και να ανέβει στο Σταυρό²⁷⁰.

266. Θεοφύλακτος Βουλγαρίας, *Ἑρμηνεία εἰς τό κατά Ματθαῖον εὐαγγέλιον*, PG 123, 169B.

267. Φώτιος Κωνσταντινουπόλεως, *Αμφιλόχεια, Ερώτηση ΚΣΤ'*, PG 101, 192C.

268. «Καί γάρ πολλοί πολλά φλυαροῦσιν ὑπέρ τῶν παιδῶν τούτων, ἀδικίαν ἐγκαλοῦντες τοῖς γεγενημένοις· καί οἱ μὲν ἐπιεικέστερον ὑπέρ αὐτῶν διαποροῦσιν, οἱ δε θρασύτερον καί μανικώτερον», Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τό κατά Ματθαῖον, Ομιλία Θ'*, PG 57, 175-176.

269. Πέτρου Αλεξανδρείας, *Κανόνες ἐν τῷ περί Μετανοίας αὐτοῦ λόγῳ*, PG 18B, 504-505.

270. Ιωάννης Χρυσόστομος, *Επιστολή προς Ολυμπιάδα α'*, PG 52, 552επ.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη του Ευσεβίου Καισαρείας, την οποία ενστερνίζονται και άλλοι συγγραφείς, που υποστηρίζει ότι ο Χριστός διέφυγε στην Αίγυπτο και επέτρεψε τη σφαγή γιατί δεν ήταν ακόμη κατάλληλος ο καιρός, για να φανερώσει τη θεία δύναμή Του. Αν πάλι δε διέφευγε και έπεφτε στα χέρια του Ηρώδη, δεν θα πίστευε ο κόσμος ότι το βρέφος εκείνο ήταν ο Μεσσίας Χριστός. Αντιθέτως, κατέφυγε στην Αίγυπτο, και όταν ήρθε ο καιρός επέστρεψε, για να διδάξει και να ολοκληρώσει το σωτήριο έργο Του²⁷¹.

Για τους εκκλησιαστικούς συγγραφείς ο Χριστός όχι μόνο δεν είναι παραίτιος της σφαγής, αλλά, αντιθέτως, είναι εκείνος που θα δικαιώσει τα άγια Νήπια και θα τα ανταμείψει για τον άδικο χαμό τους. Στην ομιλία: *Είς τούς άγιους πατέρας και προφήτας και είς τήν πάνσεπτον Έκκλησίαν*, ο Αθανάσιος Αλεξανδρείας παρουσιάζει τον Μονογενή Χριστό ως Μέγα Κριτή να υποδέχεται τα θύματα της κακίας και να δικάζει ανάμεσά τους και τα άγια Νήπια. Αφού τα ακούσει πρώτα να ομολογούν ότι φονεύτηκαν για το όνομά του, ο Μονογενής Κριτής εκφωνεί την απόφαση: «Εί δι' έμέ ύπεμείνατε τόν επικέρδιον θάνατον και προϋχοντα τής ζωής, κ' αν μύρια μέρη, μή λυπεισθε, ειδότες σαφώς, ότι οι δι' έμέ άποθνήσκοντες ου καταθνήσκουσι, ζώσι γάρ είς τόν αιώνα»²⁷². Ο Μονογενής για τον οποίο υπέφεραν είναι εκείνος που δικαιώνει τα Νήπια και τα ανταμείβει με την αιώνια ζωή. Ο Χριστός είναι ο μόνος ζωοδότης και πάροχος της αιώνιας ζωής. Εκείνοι που αποθνήσκουν για τον Χριστό κερδίζουν την αιώνια ζωή. Ο θάνατός τους δε θεωρείται ζημία και αδικία, αλλά κέρδος και ωφέλεια. Ο Ολυμπιόδωρος Αλεξανδρείας αναφέρει σχετικώς ότι: «έμμισθον τό άποθανείν ύπερ Χριστοϋ» και «διαρκής ό μισθός τοίς σοίς τέκνοις άνηρημένοις»²⁷³. Ο τολμηρός λόγος του Χρυσοστόμου θεωρεί μακάρια τα Νήπια, επειδή φονεύτηκαν για το Χριστό και εγκυβεί μάλιστα τις μητέρες που κλαίνε για το χαμό των παιδιών τους, διότι κάνουν σαν να μη γνωρίζουν το συμφέρον των παιδιών τους και τα εμποδίζουν να πλησιάσουν τον Χριστό²⁷⁴.

271. Ευσέβιος Καισαρείας, *Εὐαγγελική Απόδειξις*, PG 22, 664-665.

272. Αθανασίου Αλεξανδρείας, *Είς τούς άγιους πατέρας και προφήτας και είς τήν πάνσεπτον Έκκλησίαν*, PG 28B, 1069.

273. Ολυμπιόδωρος διάκονος Αλεξανδρείας, *Σχόλιο στον Ιερεμία*, PG 93, 688B.

274. «Αλλ' εικός μ' αν μητέρας ύπό τοϋ πάθους δακνομένας ταϋτα βοῶν, μή ειδυίας τό συμφέρον τοίς αυτών νεοτοίς. Τί δέ μακαριώτερον τῶν διά τόν Δεσπότην Χριστόν έπιβουλεομένων; τί μακαριώτερον τούτων τῶν παιδων, ότι ου δι' εαυτών εσφάζοντο μόνον, αλλά και ως αυτός ό Χριστός εφονεύετο; Όντως ευκαιρον ειπειν προς τας μητέρας τό τοϋ Κυρίου ρητόν· Μή κλαίετε, μητέρες, μή κλαίετε· προς όλίγον τούς ύμετέρους κόλπους εζημίωσαν, αλλά τους Αβραμιαίους κόλπους εκληρονόμησαν. Μή κλαίετε, μητέρες, μή κλαίετε· μηδέ

Για τον Χρυσόστομο, δεν είναι δυνατόν Εκείνος που δημιουργεί τα μη όντα και χαρίζει την ύπαρξη σε εκείνα που δε φαίνονται πουθενά, να μην διορθώσει τα όντα και τα γινόμενα²⁷⁵. Είναι σίγουρο ότι θα αποκαταστήσει τα άγια Νήπια και η Ραχήλ θα δει εκείνα που πέθαναν στη γη να ανατρέφονται στον ουρανό και εκείνα που στερήθηκαν το πρόσκαιρο φως να γεμίζουν τα ίδια από ουράνιο φως, «ὡς ἄρνας σκιρτῶντας ἐν παραδείσῳ», «μετ' ἀγγέλων εὐωχούμενους τον οὐράνιον ἄρτον», «κελαδοῦντας», «δίκην χελιδόνων ἑαρινῶν, ἐν τῷ παραδείσῳ Χριστόν ἀνυμνοῦντα»²⁷⁶. Ο Χρυσόστομος ακολουθεῖ ἕναν χρυσό κανόνα που πηγάζει ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας. Αὐτόν τὸν κανόνα επικαλεῖται καὶ γιὰ λύσει καὶ τὶς ἐνστάσεις καὶ τὶς ἀπορίες ἐκείνων που ἰσχυρίζονται ὅτι τὰ ἅγια Νήπια ἀδικήθηκαν. Ο κανόνας αὐτός ἐίναι: «Ὅτι οἱ μὲν ἀδικοῦντες πολλοί, ὁ δὲ ἀδικούμενος οὐδὲ εἷς»²⁷⁷. Εἶναι δηλαδὴ ,πολλοὶ ἐκεῖνοι που ἀδικοῦν ἀλλὰ κανεῖς δὲν ἀδικεῖται. Σύμφωνα με τὸν κανόνα τοῦ Χρυσόστομου, ὅτι κακό καὶ ἀδικο καὶ νὰ πάθουμε ἀπὸ κάποιον, ὁ Θεὸς υπολογίζει αὐτὴν τὴν ἀδικία εἴτε πρὸς διαγραφή ἀμαρτημάτων, εἴτε γιὰ νὰ μᾶς δώσει μισθό. Εφόσον τὰ Νήπια λοιπὸν δὲν εἶχαν ἀμαρτήματα νὰ ξοφλήσουν, ὁ Θεὸς θὰ υπολογίσει τὴν ἀδικία που υπέστησαν γιὰ ἀναπόδοση καὶ ἀνταμοιβή με οὐράνια στεφάνια. Ο κανόνας τῆς ἀνταποδόσεως ἐστὶν ἅγια πίστη τῆς Ἐκκλησίας. Πολλοὶ ἀκόμη Πατέρες ἔχουν ἐκφράσει τὴν πίστη τους, ὅτι τὰ ἅγια Νήπια θὰ ἀνταμειφθοῦν πλουσιοπάροχα στὸν οὐρανό. Ο ἀββάς Νεῖλος ἀναφέρει ὅτι ὁ κριτής: «τὴν γὰρ ἡμέραν τῆς κρίσεως αὐτοῖς ἔστησεν ὄρον τῆς ἀνταποδόσεως τῶν πεπραγμένων· καὶ μακροθυμεῖ...»²⁷⁸. Ο Θεοφύλακτος Βουλγαρίας ἐπίσης, ἀπαντᾷ σε ἐκείνους που ἀναρωτιοῦνται γιὰ τὴν ἀδικήθηκαν τὰ Νήπια: «Ἄκουε τοίνυν, ὅτι οὐκ ἠδικήθησαν, ἀλλὰ στεφάνων ἠξιώθησαν. Πᾶς γὰρ ὁ κακὸν τι πάσχων ἐνταῦθα, ἢ εἰς ἀμαρτημάτων διάλυσιν πάσχει, ἢ εἰς στεφάνων προσθήκην· ὥσπερ δὴ καὶ οὗτοι οἱ παῖδες, μείζονως στεφανωθήσονται»²⁷⁹.

Τὴν ἴδια λογικὴ ἀκολουθεῖ καὶ Φώτιος Κωνσταντινουπόλεως. Στὴν 26^η ἀπάντησή του στὰ *Ἀμφιλόχεια*, ὅπου καλεῖται νὰ ἀπαντήσῃ στὴν ἐρώτηση τοῦ φίλου του γιὰ ποῖο λόγο ὁ

κωλύετε τὰ νήπια ἔρχεσθαι πρὸς με· Τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν», Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὸν Ἡρώδη καὶ εἰς τὰ νήπια*, PG 61, 702.

275. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ὀλυμπιάδα α'*, PG 52, 551-552.

276. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὴν Ραχήλ καὶ εἰς τὰ νήπια*, PG 61, 699.

277. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον, Ὀμιλία Θ'*, PG 57, 177.

278. Νεῖλος Ἀββάς, «*Διηγήματα εἰς τὴν ἀναίρεσιν τῶν ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ μοναχῶν καὶ εἰς τὴν αἰχμαλωσίην Θεοδούλου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ*», PG 79, 609B.

279. Θεοφύλακτος Βουλγαρίας, *Ἑρμηνεία εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον*, PG 123, 169.

Χριστός επέτρεψε να γίνει η σφαγή των Νηπίων, ο Φώτιος διαπιστώνει την απερινόητη και ανέκφραστη σοφία του Θεού, η οποία συνηθίζει από τα λυπηρά να προκαλεί αυτά που προξενούν τη χαρά και την ευφροσύνη και από τα ανάξια να αντλεί τα αντίθετά τους²⁸⁰. Η απάντηση όμως του Φωτίου δεν προκαλεί ενδιαφέρον τόσο για την παραπάνω επισήμανσή του όσο και για τους τέσσερεις λόγους που ο συγγραφέας παραθέτει, για να ερμηνεύσει τη σφαγή των αγίων Νηπίων. Ο πρώτος λόγος, ο οποίος έχει προαναφερθεί, είναι για να φανεί σε όλους η μισανθρωπία. Ο δεύτερος λόγος, που επέβαλε τη σφαγή των Νηπίων ήταν ότι τα προτέλεια της θυσίας του Χριστού έπρεπε να είναι αμέτοχα από κάθε αμαρτία. Τα πρώτα θύματα της θυσίας, της μεγάλης θυσίας του νέου και αναμάρτητου θύματος που καθάρισε την αμαρτία του γένους έπρεπε να είναι και εκείνα καθαρά από αμαρτίες για να μην καθυβρίζουν το θείο Αμνό. Γι' αυτό, έπρεπε να σφαγιασθούν τα νήπια. Η ερμηνεία αυτή του Φωτίου είναι ιδιαίτερα πρωτότυπη και ενδιαφέρουσα• διότι με βαθυστόχαστο τρόπο αλλά και λογοτεχνική ενάργεια συνδέει τη θυσία των αγίων Νηπίων με τη σταυρική θυσία του Χριστού και καταξιώνει τα Νήπια αδιαμφισβήτητους μάρτυρες της Εκκλησίας. Εξίσου ενδιαφέρουσα είναι και η τρίτη ερμηνεία. Σύμφωνα με τον Φώτιο, τα αθώα βρέφη σφαγιάστηκαν για να μη νομίζουν όσοι τυχόν πάσχουν, ότι πάσχουν για τη σοβαρότητα των αμαρτημάτων τους και νιώθουν έτσι βαρύτερο και οδυνηρότερο το χτύπημα από τα πάθη τους οδηγούμενοι κάποιες φορές στην απόγνωση. Αντιθέτως, σφαγιάστηκαν για να προβαίνουν όλοι αυτοί σε ευχαριστία εκείνου που οικονομεί σοφά τα πάντα έχοντας ως παράδειγμα παρηγοριάς τα αναμάρτητα βρέφη. Στην προσέγγισή του αυτή, ο Φώτιος χρησιμοποιεί το παράδειγμα των αγίων Νηπίων ως φάρμακο, ως παρηγοριά και ελπίδα για τους απεγνωσμένους, χρησιμοποιεί δηλαδή ένα αγιολογικό πρότυπο ως ποιμαντικό εργαλείο. Αυτή είναι, άλλωστε, και η αξία της μελέτης του βίου των αγίων, η μίμησή τους και ο παραδειγματισμός. Τελευταία και ίσως πιο εντυπωσιακή ερμηνεία του Φωτίου για τη σφαγή είναι ότι θεωρεί τα άγια Νήπια ως προάγγελους, ευαγγελιστές, δορυφόρους και πρόδρομους του Χριστού στον Άδη. Σύμφωνα με τον Φώτιο, τα άγια Νήπια στάλθηκαν στον Άδη ματωμένα από το αίμα του μαρτυρίου, για να δείξουν τη σφαγή που υπέφεραν για χάρη του κοινού Ελευθερωτή και να βεβαιώσουν σε εκείνους που κατέχονταν από τον Άδη ότι θα έρθει ο Σωτήρας που διεκήρυξαν οι προφήτες. Βλέποντας μάλιστα ο Άδης να καταφτάνει η φάλαγγα των αναμάρτητων ψυχών, άρχισε να συνειδητοποιεί τη μελλοντική

280. «ή άπερινόητος καί άνέκφραστος τοῦ Θεοῦ σοφία ἐκ τῶν άνιαρῶν προάγειν, ἃ χαρᾶς ἄστι, καί εὐφροσύνης παρεκτικά καί ἐκ τῶν ἐναντίων πηγάζειν τά ἀντικείμενα», Φώτιος Κωνσταντινουπόλεως, *Αμφιλόχεια, Ερώτηση ΚΣΤ'*, 101, 196Α.

του κατάργηση. Με τη σφαγή δηλαδή των αναμάρτητων Νηπίων εξοφλείται το δικαίωμα του θανάτου. Η παραπάνω ερμηνεία αποτελεί μία μοναδική προσέγγιση του οξύτατου νου του Φωτίου, η οποία αποδεικνύει όχι μόνο ότι τα άγια Νήπια δεν αδικήθηκαν, αλλά και ότι με τη σφαγή τους αναδείχθηκαν πρωτομάρτυρες της Εκκλησίας²⁸¹.

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι το αγιολογικό παράδειγμα των αγίων Νηπίων χρησιμοποιήθηκε στην παράδοση της Εκκλησίας ως ένα πρότυπο μίμησης για την κατανόηση και αποδοχή των δοκιμασιών και ως παραμυθία και παρηγοριά σε όσους δοκιμάζονταν από κακουχίες και αδικίες. Δε θα μπορούσαμε να βρούμε καταλληλότερα λόγια, για να περιγράψουμε την ποιμαντική και αγιολογική αξία του παραδείγματος των αγίων Νηπίων από εκείνα του γέροντος Παϊσίου, τα οποία, αν και τόσο σύγχρονα, εμφανίζονται τόσο παραδοσιακά:

«-Ο Θεός μας δεν είναι Βάαλ, αλλά Θεός αγάπης. Είναι Πατέρας που βλέπει την ταλαιπωρία των παιδιών Του από τους διάφορους πειρασμούς και τις δοκιμασίες που περνούν και θα μας ανταμείψει, φθάνει να κάνουμε υπομονή στο μικρό μαρτύριο της δοκιμασίας ή μάλλον της ευλογίας.

- Γέροντα, μερικοί λένε: «Δεν είναι σκληρό αυτό που επέτρεψε ο Θεός; Δεν πονάει ο Θεός;».

- Ο πόνος του Θεού για τους ανθρώπους που βασανίζονται από αρρώστιες, από δαίμονες, από βαρβάρους κ.λπ. έχει συγχρόνως και χαρά για την ουράνια αμοιβή που τους έχει ετοιμάσει. Έχοντας δηλαδή υπ' όψιν Του ο Θεός την ανταπόδοση που θα λάβη στον Ουρανό όποιος περνάει δοκιμασίες και γνωρίζοντας τι τον περιμένει στην άλλη ζωή, αυτό Τον κάνει να μπορή να «αντέχη» τον πόνο. Εδώ επέτρεψε να κάνει τόσα εγκλήματα ο Ηρώδης. Δεκατέσσερις χιλιάδες νήπια έσφαξε και πόσους γονείς, που δεν άφηναν τους στρατιώτες να σκοτώσουν τα παιδιά τους, τους σκότωναν κι εκείνους! Οι βάρβαροι στρατιώτες, για να φανούν στους αρχηγούς τους καλύτεροι, έκοβαν τα παιδάκια κομματάκια. Όσο πιο πολύ βασανίζονταν τα παιδάκια, τόσο περισσότερο πονούσε ο Θεός, αλλά και τόσο περισσότερο χαιρόταν για την μεγαλύτερη δόξα που θα είχαν να απολαύσουν

281. Φώτιος Κωνσταντινουπόλεως, *Αμφιλόχεια, Ερώτηση ΚΣΤ'*, 101, 192-197.

στον Ουρανό. Χαιρόταν για τα Αγγελουδάκια αυτά, που θα αποτελούσαν το αγγελικό μαρτυρικό τάγμα. Άγγελοι από Μάρτυρες! »²⁸².

282. Παΐσιος Αγορείτης, *Λόγοι Δ΄ Οικογενειακή ζωή*, Ιερόν Ησυχαστήριον «Ευαγγελιστής Ιωάννης ο Θεολόγος», Σουρωτή Θεσσαλονίκης 2010, σ . 197-198.

Συμπεράσματα

Ανέλιπτα εντυπωσιακά είναι όσα μπορεί να ανακαλύψει κάποιος όταν διεισδύσει στον πλούτο της χριστιανικής γραμματείας, αναζητώντας τα ίχνη της αγιολογικής τιμής ενός αγίου. Όταν μάλιστα τα ίχνη αυτά σβήνουν πίσω στο χρόνο, το κινήγι της μαρτυρίας εξελίσσεται σε ένα ενδιαφέρον άθλημα γεμάτο εκπλήξεις.

Ένα τέτοιο άθλημα αποτέλεσε και για εμάς η αναζήτηση της αγιολογικής μνήμης των αγίων Νηπίων. Χωρίς να γνωρίζουμε πολλά για τα πρόσωπά τους ή τον αριθμό τους, χωρίς να γνωρίζουμε καν τα ονόματά τους, ακολουθήσαμε τα ίχνη τους μέσα στην γραμματειακή παράδοση της Εκκλησίας. Και ενώ πολλοί αμφισβητούσαν το μαρτύριό τους, άλλοι τη σωτηρία τους, κάποιοι ακόμα και την ύπαρξή τους, τα άγια Νήπια άφησαν ανεξίτηλο σημάδι στην μνήμη της Εκκλησίας και έγραψαν με το άσβηστο ερυθρό μελάνι του αίματός τους τις δικές τους σελίδες στην εκκλησιαστική παράδοση.

Τα μακάρια Νήπια δολοφονήθηκαν βιαίως στην πιο τρυφερή ηλικία. Γνώρισαν την κακία προτού προλάβουν να γνωρίσουν τον κόσμο. Ανυποψίαστα, πλήρωσαν το μίσος του αιμοσταγή δολοφόνου που κυριεύτηκε από φθόνο και όπλισε τα χέρια του ματώνοντάς τα με το αθώο αίμα τους. Η θυσία τους, όμως, λησμονήθηκε για χρόνια, ώσπου ένας μαθητής Εκείνου που θα πέθαινε στη θέση τους αποτυπώσει ανεξίτηλα τη μαρτυρία τους στη μνήμη της Εκκλησίας. Έκτοτε η μαρτύρια τους θα απασχολήσει, θα προκαλέσει, θα ενοχλήσει, θα εντυπωσιάσει και θα εμπνεύσει πολλούς εκκλησιαστικούς άνδρες και μη. Το σημαντικότερο όμως, είναι ότι θα διαμορφώσει ένα αγιολογικό πρότυπο μοναδικό και ιδιαίτερο, το οποίο παραδειγματίζει και διδάσκει μέχρι και σήμερα. Θα μπορούσαμε να αφιερώσουμε σελίδες ολόκληρες για τις κοινωνικές, ψυχολογικές, συναισθηματικές, ακόμη και σύγχρονες πολιτικές προεκτάσεις που προκύπτουν από το παράδειγμα των αγίων Νηπίων. Κάτι τέτοιο δεν αποτελούσε όμως στόχο της παρούσας εργασίας. Στόχος της μελέτης αυτής ήταν να φωτίσει κατά το δυνατόν τις μαρτυρίες της χριστιανικής γραμματείας που αναφέρονται στα άγια Νήπια και να περιγράψει το αγιολογικό πρότυπο που παρουσιάζεται μέσα από αυτές.

Είναι αλήθεια ότι η αγιολογική τιμή των αγίων Νηπίων υπήρξε αγνή στην αρχή της πορείας της. Όπως έχουμε αναλύσει παραπάνω, αυτό οφείλεται σε διάφορους λόγους. Τα άγια Νήπια μαρτύρησαν πριν από τον Χριστό σε ιουδαϊκό περιβάλλον, πολύ πριν καθιερωθεί η τιμή των αγίων. Επίσης, ο σύντομος βίους τους, που δεν είχε να επιδείξει κατορθώματα και διδασκαλίες, δεν προσέφερε εύφορο έδαφος για αγιολογική ενασχόληση. Σημαντική τροχοπέδη αποτέλεσαν, επίσης, και τα ερωτηματικά που τέθηκαν σχετικά με την

εγκυρότητα του μαρτυρίου τους. Μόνο η αμφισβήτηση της ύπαρξής τους είναι σύγχρονο φαινόμενο και δε φαίνεται να απασχόλησε την Εκκλησία, η οποία ανέκαθεν αντιμετώπιζε τα άγια Νήπια ως δεδομένα βιβλικά πρόσωπα. Για όλους τους υπόλοιπους λόγους, όμως, η ανάδειξή τους υπήρξε ιδιόμορφη και καθυστέρησε σε σχέση με την άμεση τιμή που έτυχαν άλλοι μάρτυρες και άγιοι της Εκκλησίας.

Επισκοπώντας τα λόγια των Πατέρων και εκκλησιαστικών συγγραφέων, διαπιστώνουμε ότι οι ίδιες οι δυσκαμψίες που εμφανίζονται στο παράδειγμα των αγίων Νηπίων, αλλά και οι ηθικές, ποιμαντικές και δογματικές διαστάσεις της σφαγής τους είναι εκείνες που αποτελούν το θεμέλιο πάνω στο οποίο οικοδομήθηκε το αγιολογικό τους πρότυπο. Οι συγγραφείς υπερασπίστηκαν το μαρτύριο των Νηπίων, ερμήνευσαν με εσχατολογικά κριτήρια την φαινομενικά άδικη σφαγή τους και χρησιμοποίησαν το παράδειγμά τους, για να λύσουν ποιμαντικά ζητήματα και να παρηγορήσουν τους δοκιμαζόμενους πιστούς. Τόνισαν, επίσης, την αξία του βαπτίσματος του μαρτυρίου και ανέδειξαν την έννοια της έν Χριστῷ νηπιότητας ως ύψιστης αρετής. Κυρίως, όμως, προέβαλλαν την άμωμη θυσία τους, ως προδρομική μαρτυρία της σταυρικής θυσίας του Χριστού²⁸³, εκφράζοντας την πάγια πεποίθηση της πιστεύουσας κοινότητας, ότι τα άγια Νήπια αποτελούν τα πρώτα νεόφυτα στελέχη της Εκκλησίας, που έθρεψαν με το παρθενικό και αγνό αίμα τους το δέντρο της Εκκλησίας²⁸⁴ την πρώτη μυστική θυσία στον ενανθρωπήσαντα Θεό²⁸⁵, τους καθαυτό νεομάρτυρες του Κυρίου²⁸⁶, τα νήπια εκείνα που στον παράδεισο δοξολογούν το Θεό αγκαλιά με τους Αγγέλους²⁸⁷ και τη χορεία των αγίων μαρτύρων²⁸⁸, εκείνα που με το σφαιασμό τους συμβασιλεύουν πια με τον Χριστό²⁸⁹. Αυτή την αλήθεια μαρτυρούν οι Πατέρες περί των αγίων Νηπίων. Αυτήν την αλήθεια επιβεβαιώνουν ψάλλοντας και οι

283. «ὡς ἡλικιωτὶς Χριστοῦ, τῆς ἡμῶν σωτηρίας, τοῦ καινοῦ σφαγίου προθυομένη καὶ προπεπονθυῖα», *Μηναῖον Δεκεμβρίου*, εκδ. Φως, Αθήνα 2004, σ.587.

284. «Ἐκ στελεχῶν νεοφύτων ἢ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία σήμερον, ὡπερ ἄνθη εὐθαλή, δρεψαμένη αἵματα τερπνῶς, ἐφηδύνεται αὐτοῖς καὶ ὠραΐζεται», *Μηναῖον Δεκεμβρίου*, εκδ. Φως, Αθήνα 2004, σ.587.

285. «Χορός θεόλεκτος βρεφῶν, ἐν σαρκὶ γεννηθέντι, προσηνέχθη τῷ Κτίστη, ὡς θυσία μυστικὴ», ὁ. π.

286. «ὡς βότρυνες Χριστῷ προσήχθησαν, εἰ καὶ μητρώων μαζῶν ἐσπᾶσθησαν, οἱ νεομάρτυρες, τὸν Ἡρώδη πλήξαντες», ὁ. π., σ. 596.

287. Θεοφάνης Κεραμεύς, *Εἰς τὰ ἅγια νήπια*, PG 132, 925A.

288. Αθανάσιος Αλεξανδρείας, *Εἰς τοὺς ἁγίους πατέρας καὶ προφήτας καὶ εἰς τὴν πάνσεπτον Ἐκκλησίαν*, PG 28B, 1072.

289. «ὡπερ Αὐτοῦ γὰρ σφαγέντα, συμβασιλεύουσι Τούτῳ» *Μηναῖον Δεκεμβρίου*, εκδ. Φως, Αθήνα 2004, σ.587.

πιστοί στις εκκλησίες κατά την εορτή τους. Την ίδια αλήθεια επαληθεύουν και όλες οι λατρευτικές και καλλιτεχνικές εκδηλώσεις τιμής της λατρεύουσας κοινότητας.

«Ἐν τῇ Βηθλεέμ τεχθέντος τοῦ βασιλέως
 μάγοι ἐκ Περσῶν σύν δώροις ἐπιδημοῦσι
 δι' ἀστέρος ἐξ' ὕψους ὀδηγούμενοι
 ἀλλ' ἄπερ νῦν κατέσφαξεν Ἡρώδης
 ταράσσεται καί θερίζει τά νήπια ὥσπερ
 σῖτον, ὀδυρόμενος
 ὅτι τό κράτος αὐτοῦ καθαιρεῖται ταχύ.
 Νεφέλης φωτεινῆς ἀφαπλωμένης
 κατά τῆς Ἰουδαίας καί σκιαζούσης,
 γνόφον σκοτεινότατον ὁ Ἡρώδης εἰσήνεγκε
 καί ἐσκότισεν ἅπαντας·
 τήν ἰλαράν γάρ φύσιν τῶν παιδῶν καί γελῶσαν
 δεικνύει παραχρῆμα κλαίουσαν πικρῶς·
 τήν πρό μικροῦ ἔτι εὐφραιομένην τῷ τόκῳ
 τῆς παναχράντου ἀγνῆς Μαρίας
 καί ἄρτι μᾶλλον ὀδυρομένην·
 ὡς ἄνθος γάρ αὐθημερόν ἐπί τήν γῆν κατέπιπτε,
 καί πᾶς ὄρων ὠδύρετο καί τῇ Ῥαχήλ ἐμήνυε.
 «Δεῦρο κλαῦσον, Ῥαχήλ, καί συνθρήνησον ἡμῖν μέλος
 ὀδυνηρόν·
 ἀντί ἄσματος τερπνοῦ, ἀντί ὕμνου γλυκεροῦ
 προσκομισωμεν κλαυθμόν,
 ὅτι τό κράτος αὐτοῦ καθαιρεῖται ταχύ»²⁹⁰.

«Ταῖς πρεσβείαις, ὁ θεός, τῆς ἀχράντου σου μητρός
 καί τῶν ἀγίων βρεφῶν
 μη με χωρίσης τῆς βασιλείας σου, Χριστέ».

290. Ρωμανός Μελωδός, *Ἵμνοι-Εἰς τά Νήπια*, ἀπόδοση ἀρχ. Ανανίας Κουστίνης, ἐκδ. Ἀρμός, σ. 52-75.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ι. ΠΗΓΕΣ

- Αθανάσιος Αλεξανδρείας, *Βίος και πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἀντωνίου*, τ. Δ΄, ΒΕΠΕΣ 33, σ. 18.
- , *Εἰς τοὺς ἁγίους πατέρας καὶ προφήτας καὶ εἰς τὴν πάνσεπτον Ἐκκλησίαν*, PG 28B, 1069-1074.
- , *Περὶ τῶν ἀνιάτων παθῶν τῆς τοῦ Ἡρώδου τελευτῆς*, PG 26, 1252-1253.
- , *Ἐξήγησις εἰς τοὺς ψαλμούς*, PG 27, 59-590.
- , *Ἐρμηνεῖα τῶν ψαλμῶν ἢ περὶ ἐπιγραφῆς ψαλμῶν*, PG 27, 591-1344.
- Αλέξανδρος μοναχός, *Εἰς τὴν Εὐρεσιν τοῦ Τιμίου καὶ Ζωοποιοῦ Σταυροῦ*, PG 87Γ΄, 4015-4088.
- Ανδρέας Κρήτης, *Εἰς τὰ Βάβια Λόγος Θ΄*, PG 97, 989 A.
- , *Μεγάλος Κανὼν*, PG 97, 1381B.
- Βασίλειος Σελευκείας, *ΛΖ΄ Λόγος «Εἰς τὰ νήπια τὰ ἐν Βηθλεέμ ὑπὸ Ἡρώδου ἀναιρεθέντα»*, PG 85, 388-400.
- Βασίλειος Καισαρείας, *Ὅροι κατὰ πλάτος, Ἐρώτησις δ΄*, PG 31, 920A.
- Γερμανός Β΄ Κωνσταντινουπόλεως, *Εἰς τὴν σφαγὴν τῶν ἁγίων νηπίων, καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κατὰ Μάρκον ἁγίου Εὐαγγελίου, Ἀναγινωσκομένη Κυριακῇ πρό τῶν Φώτων*, PG 140, 736-758.
- Γρηγόριος Θεολόγος, *Ἐπι Ἠθικά, Α΄ Παρθενίης Ἐπαινος*, PG 37, 521-968.
- , *Ἐπιστολὴ «Εἰς τοὺς Αἰγύπτου ἐπιδημήσαντας»*, PG 36B, 241-256.
- , *Ἐπι Ἠθικά, ΛΔ΄ Ὁρισμοὶ Πρόχειροι*, PG 37B, 959.
- , *ΛΣΤ΄ Λόγος «Εἰς ἑαυτὸν καὶ πρὸς τοὺς λέγοντας ἐπιθυμεῖν αὐτὸν τῆς καθέδρας Κωνσταντινουπόλεως»*, PG 36A, 265-280.

- , *Λόγος ΑΘ' Εἰς τὰ ἅγια Φῶτα*, ΕΠΕ, τ. 5, σ. 72-113.
- Γρηγόριος Νύσσης, *Εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τὰ νήπια τὰ ἐν Βηθλεέμ ἀναιρεθέντα ὑπὸ Ἡρώδου*, PG 46, 1127-1150.
- , *Περὶ τῶν νηπίων πρὸ ὥρας ἀφαρπαζομένων*, PG 46, 173C.
- Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος: Ἀποστολικοὶ Πατέρες τ. 1*, ΕΠΕ 114, σ. 33-475.
- Γρηγόριος Παλαμάς, *Ομιλία 63 Πρὸς τοὺς δυσχεραίνοντας ἐπὶ ταῖς συμβαίνουσαις ἡμῖν πάντοθεν περιστάσεσι παντοδαπαῖς*, Ἄπαντα τα ἔργα 11, ΕΠΕ 79, σ. 586-609.
- Ευστάθιος Αντιοχείας, *Υπόμνημα Εἰς τὴν Ἐξαήμερον*, PG 18, 708-1068.
- Ευσέβιος Καισαρείας, *Εκκλησιαστικὴ Ἱστορία Η'*, PG 20, 9-906.
- , *Εὐαγγελικὴ Απόδειξις*, PG 22, 664-665.
- Επιφάνιος Κύπρου, *Κατὰ Αἰρέσεων*, PG 42, 177C.
- Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὸν Ἡρώδη καὶ εἰς τὰ νήπια*, PG 61, 699-702.
- , *Εἰς τὴν Ραχήλ καὶ εἰς τὰ νήπια*, PG 61, 697-700.
- , *Εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον*, *Ομιλία Ζ'-Θ'*, PG 57, 21-472.
- , *Εἰς τὸ γενέθλιον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*, Λόγος Β', PG 56, 385-394.
- , *Εἰς τὸ, «ὅσα ἐάν δήσετε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένα καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ»*, PG 60, 759-764.
- , *Εἰς τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*, Λόγος Γ', PG 52, 797-800.
- , *Εἰς τοὺς κατηχουμένους*, PG 60, 739-742.
- , *Επιστολὴ πρὸς Ολυμπιάδα α'*, PG 52, 549-556.
- , *Εἰς τὸν μάρτυρα Λουκιανό*, ΕΠΕ τ. 96, σ. 42.
- , *Εἰς μάρτυρας*, *Ὁμιλία Β'*, ΕΠΕ τ. 62, σ. 584,
- Ιωάννης Δαμασκηνός, *Εἰς τὸν Εὐαγγελισμό τῆς Ὑπεραγίας ἡμῶν Θεοτόκου*, PG 96, 648-662.

- , *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως*, κείμενο-μετάφραση Νίκου Ματσούκα, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2009.
- Ιωάννης Ευβοίας, *Εἰς τὰ ἅγια νήπια τὰ ἐν Βηθλεέμ ἀναιρεθέντα καί εἰς τὴν Παχὴλ*, PG 96, 1502-1508.
- Θεοδώρητος Κύρου, *Ἑρμηνεία τῆς προφητείας τοῦ θεοῦ Ἰερεμία*, PG 81, 495-806.
- Θεόφιλος Αλεξανδρείας, *Ἐκ τῆς ἐορταστικῆς ἐπιστολῆς*, PG 65, 59-60.
- Θεόδωρος Πρόδρομος, *Τετράστιχα εἰς τὴν Καινὴ Διαθήκη*, PG 133, 1178 C..
- Θεόδωρος Μοψουεστίας, *Σχόλια Εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον*, PG 66, 703-704.
- Θεοφάνης Κεραμεύς, *Εἰς τὰ ἅγια νήπια*, PG 132, 918-928.
- Θεοφύλακτος Βουλγαρίας, *Ἑρμηνεία εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον*, PG 123, 139-488.
- , *Ἑρμηνεία τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων* PG 125, 495-848.
- Κανὼν Παρακλητικὸς Εἰς τὸν χορὸν τῶν ἁγίων Νηπίων τῶν ἀναιρεθέντων ὑπὸ Ἡρώδου ἐν Βηθλεέμ τῆς Ἰουδαίας, επιμ. Αρχ. Μελέτιος Στάθης, εκδ. Ἱερά Μονὴ Ἁγίων Νηπίων Πανακτος Θηβῶν, σ. 45.
- Κύριλλος Αλεξανδρείας, *Σχόλιο Εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον*, PG 72, 365-474.
Μηναῖον Δεκεμβρίου, εκδ. Φως, Αθήνα 2004.
- Νεῖλος Αββάς, *Διηγήματα εἰς τὴν ἀναίρεσιν τῶν ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ μοναχῶν καί εἰς τὴν αἰχμαλωσίν Θεοδούλου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ*, PG 79, 583-694.
- Νικόδημος Ἀγιορείτης, *Συναξαριστὴς τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ*, τ. Α΄ εκδ. Δόμος, Αθήνα 2005².
- Ολυμπιόδωρος διάκονος Αλεξανδρείας, *Σχόλιο στον Ιώβ*, PG 93, 12-470.
- , *Σχόλιο στον Ιερεμία*, PG 93, 628-726B.
- Πέτρος Αλεξανδρείας, *Κανόνες ἐν τῷ περὶ Μετανοίας αὐτοῦ λόγῳ*, PG 18B, 467-509.

- Ρωμανός Μελωδός, *Ύμνοι-Εἰς τὰ ἅγια Νήπια*, απόδοση αρχιμανδρίτης Ανανίας Κουστένης, εκδ. Αρμός, σ. 52-75.
- ., *Εἰς τὰ ἅγια Νήπια*, μτφρ. και επίμετρο Δάλλα Γιάννη, εκδ. Ἀπόστροφος, Κέρκυρα 1999.
- Σωφρόνιος Ιεροσολύμων, *Τροπάριον Θ' Ὁρας της Ακολουθίας των Ωρών*, PG 87Γ', 4006-4010.
- ., *Εἰς τήν τῶν Μάγων προσκόνησιν*, PG 87Γ', 3744-3749.
- Συναξάριον Κωνσταντινουπόλεως, Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris. Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, εκδ. H. Delehaye, Bryxellis 1902, σ. 353.
- Φώτιος Κωνσταντινουπόλεως, *Αμφιλόγια, Ερώτηση ΚΣΤ'*, PG 101, 192-197.
- Ωριγένης, *Εἰς Μαρτύριον Προτρεπτικός*, ΒΕΠΕΣ τ. 9, σ. 35-71.
- ., *Εἰς Ψαλμούς*, PG 12, 1053-1684.
- ., *Ἑρμηνεία εἰς τό κατά Ματθαῖον*, PG 13, 829-1800.
- Nestle-Aland, *Novum Testamentum Graece*, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1993²⁷.
- Septuaginta, *Ἡ Παλαιά Διαθήκη κατά τους Ο'*, επιμ. Rahlfs Alfred, Βιβλική Εταιρία, Αθήνα.

II. Βοηθήματα

- Αγουρίδης Σ., *Ματθαῖος ο ευαγγελιστής*, εκδ. Ἄρτος Ζωής, Αθήνα 2000.
- Αλεξανδρίδου Κυριακή, *Το πρόβλημα της θεοδικίας στο βιβλίο του Ιώβ*, Μεταπτυχιακή εργασία Τμήματος Θεολογίας ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2010.

- Αναστασίου Ι., *Εκκλησιαστική Ιστορία τ. Α΄*, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη.
- Αραμπατζής Χρ. Αθ., *Ερμηνεία και παρερμηνεία της πατερικής παράδοσης μέσα στην ιστορία της Εκκλησίας*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη.
- Βαρβούνης Γ., *Η βασιλική της Γεννήσεως στη Βηθλεέμ και το άγιο Σπήλαιο*, εκδ. Αδελφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2011.
- Βλάχος Ιερ. Μητροπολίτης Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου, *Μεταξύ δύο αιώνων- Η αγωγή των εμβρύων, των νηπίων και των παιδιών*, εκδ. Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου(Πελαγίας), 2000.
- , *Οι Δεσποτικές εορτές: Εισοδικό στο δεωδεκάορτο και την ορθόδοξη χριστολογία*, εκδ. Ιερά Μονή Γενέθλιο της Θεοτόκου (Πελαγίας), Λιβαδειά 2008³.
- Γαλάνης Μ., *Οι Βίοι των αγίων του Μηνολογίου της Ορθοδόξου Ελληνικής Εκκλησίας*, Βιβλιοθήκη Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα 1950².
- Γεωργιάδης Βαρθολομαίος επίσκοπος Κορίνθου, *Ερμηνεία των τεσσάρων Ευαγγελίων*, εκδ. Δημιουργία.
- Δημόπουλος Γ. αρχ., *Παιδίον ἐγενήθη ἡμῖν*, εκδ. Ο Σωτήρ, Αθήναι 1999⁵.
- Δράγας Γ. Δ., *Saint Athanasius of Alexandria: Original Research and New Perspectives*.
- Ζάρα Κ. Θ., « Ο Ηρώδης και η σφαγή των νηπίων », *Ιστορικά, Ελευθροτυπία*, 18 Δεκεμβρίου (2003), σ. 28 – 29.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τομ. ΣΤ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975.
- Ιώσηπος, *Άπαντα 13΄ Ιουδαϊκής Αρχαιολογίας ΙΕ΄, ΙΣΤ΄*, έκδ. Κάκτος (Αρχαία Ελληνική Γραμματεία), Αθήνα 1997.
- Καλλιακμάνης Β. ιερ., «Η Οσία Μαρία και η απάθεια», *Άρθρα - Απόψεις, Εφημερίδα Μακεδονία*, 21/04/2013.

- Καραβιδόπουλος Ι., *Απόκρυφα Χριστιανικά Κείμενα Α΄- Απόκρυφα Ευαγγέλια*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 43-73.
- Κολιτσάρας Ι., *Η Παλαιά Διαθήκη κατά τους Εβδομήκοντα*, τ. Ε΄, εισαγωγή-απόδοση νοήματος Κολιτσάρας Ι., εκδ. Ζωή, Αθήνα 1981².
- Κογεράκης Κύριλλος αρχιμ., *Ασματικά Ακολουθία*, τ. Α΄, εκδ. Ι. Μ. Αγκαράθου Ηρακλείων 2002, σ. 165-174.
- Λαγγης Ματθαίος, *Ο Μέγας Συναξαριστής της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Αθήναι 1991⁵.
- Μακάριος Σιμωνοπετρίτης Ιερομονάχος, *Νέος Συναξαριστής της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, τ. Δ΄, Δεκέμβριος, έκδ. Ίνδικτος, Αθήναι, 2005, (σ. 329-330).
- Μαρτζέλος Γ., «Ορθόδοξο δόγμα και θεολογικός προβληματισμός, Μελετήματα δογματικής θεολογίας Δ΄», *Φιλοσοφική και Θεολογική Βιβλιοθήκη*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2011. Ματσούκας Ν., *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ΄*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2001, Λόγος και μύθος, σ. 332.
- Μπαζαίου- Barabas Θ., «Ο Περδίκας Εφέσου και η περιγραφή των Ιεροσολύμων: Οι Άγιοι Τόποι όπως τους είδε ένας Βυζαντινός του 14ου αιώνα», *Βυζαντινά Σύμμεικτα*, τ.11, 1997.
- Ξενοφώντος Παπαχαραλάμπους, «Το πρόβλημα του επιτρεπτού της Εκκλησιαστικής κηδεύσεως των θανόντων αβαπτίστων βρεφών», *ΕΕΘΣΑ, τμήμα Θεολογίας*, τόμ. 35, Αθήνα 2000.
- , *Περί τοῦ ἐπιτρεπτοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεύσεως τῶν θανόντων ἀβαπτίστων βρεφῶν*, Συνοδική Επιτροπή της Εκκλησίας της Ελλάδος επί των Δογματικών και Νομοκανονικών Ζητημάτων 2011–2015.
- Ο άγιος και ο μάρτυρας στη ζωή της Εκκλησίας*. Εισηγήσεις ΙΒ΄ Συνεδρίου Πατερικής Θεολογίας (υπεύθυνος Στ. Γ. Παπαδόπουλος), Αθήνα 1994.

- Παΐσιος Αγιορείτης, *Λόγοι Δ΄ Οικογενειακή Ζωή*, Ιερών Ησυχαστήριον «Ευαγγελιστής Ιωάννης ο Θεολόγος», Σουρωτή Θεσσαλονίκης 2010.
- Παναγόπουλος Ι., *Η Ερμηνεία της Αγίας Γραφής στην Εκκλησία των Πατέρων*, τ. Α΄, εκδ. Άθως, Αθήνα 2010, σ. 290.
- Παπαδόπουλος Στ. Γ., *Πατρολογία: Εισαγωγή, Β΄ και Γ΄ αιώνας*, τ. Α΄, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2011⁵.
- ., *Πατρολογία: Ο τέταρτος αιώνας (Άνατολή και Δύση)*, τ. Β΄, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1999².
- ., *Πατρολογία , Ο πέμπτος αιώνας (Άνατολή και Δύση)* τ. Γ΄, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2010².
- Παπαδόπουλος Χρυσόστομος αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος, *Ιστορία της Εκκλησίας Ιεροσολύμων*, Αθήνα 1970².
- Πάσχος Π. Β., *Άγιοι, οι φίλοι του Θεού. Εισαγωγή στην Αγιολογία της Ορθόδοξου Εκκλησίας*, εκδ. Αρμός, Αθήνα ²1997.
- Πατρώνος Γ., *Η ιστορική πορεία του Ιησού από τη φάτνη ως τον κενό τάφο*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1997³.
- ., «Ο Ηρώδης και η σφαγή των νηπίων», *Ιστορικά, Ελευθεροτυπία, τεύχος 216*, 18 Δεκεμβρίου 2003.
- Σαχάρωφ Σωφρόνιος, αρχιμ., *Ο άγιος Σιλουανός ο αθωνίτης*, μτφρ. Ιερομ. Ζαχαρίας, εκδ. Ι. Πατριαρχική και Σταυροπηγιακής Μονής Τιμίου Προδρόμου, Έσσεξ Αγγλίας 2005¹¹
- Σκουτέρης Κ., *Ιστορία Δογμάτων (Η Ορθόδοξη δογματική παράδοση και οι παραχαράξεις της κατά τους τρεις πρώτους αιώνες)*, τ. Α΄, Αθήνα 1998, σ. 578.
- Σταυριανός Κ., *Η νηπιακή ηλικία του ανθρώπου κατά τους Πατέρες της Εκκλησίας και τους εκκλησιαστικούς συγγραφείς*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2003.

- Στεφανίδη Β., *Εκκλησιαστική Ιστορία*, εκδ. Παπαδημητρίου, 1959.
- Συνοδική Εγκύκλιος της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, αριθμ. Πρωτ. 2505/1096/3-7-2001.
- Σωτήρχος Π. Μ., *Παιδομάρτυρες, Παιδιά πού έμαρτύρησαν και έθυσιάσθησαν για τον Χριστό (άπό νηπιακή ήλικία μέχρι 15 έτων)*, εκδ. Ορθόδοξος Τύπος, Άθήναι 1987².
- Ταουσάνης Ι., *Το ομιλητικό έργο του Σωφρονίου Ιεροσολύμων στις δεσποτικές και θεομητορικές εορτές: εισαγωγή-κριτική έκδοση*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Σχολή Φιλοσοφική, Τμήμα Φιλολογίας. Τομέας Μεσαιωνικών και Νεοελληνικών Σπουδών, Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών: <http://phdtheses.ekt.gr/eadd/handle/10442/21236>.
- Τρεμπέλας Π., *Υπόμνημα εις το κατά Ματθαίον Ευαγγέλιον*, Αθήνα 1989.
- Τσάμης Δ. Γ., *Εκκλησιαστική Γραμματολογία Από την αποστολική εποχή ως την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2001.
- ., *Αγιολογία της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1999.
- Τυπικόν τοῦ ὁσίου καί θεοφόρου πατρός ἡμῶν Σάββα, εκδ. Ιερά Σταυροπηγιακή Μονή Παναγίας Τατάρνης.
- Τυπικόν τῆς ἐν Ἄθω ἱερᾶς Μονῆς τοῦ ἁγίου Διονυσίου.
- Υφαντής Π. Αρ., *Η αγιότητα του μαρτυρίου και η μαρτυρία της αγιότητας. Θεολογικά μελετήματα*, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2009.
- ., *Κλήση, Πορεία, Μετοχή. Η πνευματική οντολογία της χριστιανικής αγιότητας*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2010.
- ., *Όψεις και κριτήρια αγιότητας στην Ορθόδοξη Ανατολή και τη χριστιανική Δύση. Η ασκητική παράδοση της Ανατολής και ο Φραγκίσκος της Ασίζης*, Ηράκλειο 2004.

- Φειδάς Βλ., *Εκκλησιαστική Ίστορία*, τ. Α΄, Αθήνα 1994².
- Φλορόφσκυ Γ., *Οι Βυζαντινοί Ασκητικοί και Πνευματικοί Πατέρες*, μτφρ. Π. Κ. Πάλλη, Θεσσαλονίκη 1992.
- ., *Οι ανατολικοί Πατέρες του τετάρτου αιώνα*, μτφρ. Παναγιώτου Κ. Πάλλη, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2006, σ.369.
- Φρειδερίκος Γ. Φάρραρ, *Ο βίος του Χριστού*, μτφρ. Αλ. Παπαδιαμάντη, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2002².
- Χρήστου Π., *Ελληνική Πατρολογία*, τ. Α΄: Εισαγωγή, Θεσσαλονίκη ³1994.
- ., *Ελληνική Πατρολογία*, τ. Δ΄, εκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 2010².
- ., *Ελληνική Πατρολογία*, τ. Β΄, εκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 1991².
- ., *Ελληνική Πατρολογία*, τ. Γ΄, εκδ. Το Βυζάντιον, Θεσσαλονίκη 1987.
- ., *Εκκλησιαστική Γραμματολογία. Πατέρες και θεολόγοι του Χριστιανισμού*, τ. Α΄, Θεσσαλονίκη 2005².
- Χρύσανθος έκ Προύσης, *Προσκυνητάριον τῆς Ἁγίας Πόλεως Ἱερουσαλήμ και πάσης Παλαιστίνης*, Βιέννη 1787, επανεκδοθέν Εξαρχία του Παναγιού Τάφου, Αθήνα 1994.
- Applebaum Shimon, *Herod I*, Encyclopaedia Judaica vol. 8, Keter Publishing House Jerusalem, Israel 1974³, σ. 375.
- Albright W.F. and Mann C.S., *The Anchor Bible, Matthew*, The Anchor Bible Doubleday, σ. 19.
- Bibliotheca Hagiographica Graeca*, τόμοι 3, Bruxelles³ 1957, εκδ. F.Halkin.
- Butler Alban, *Lives of the saints*, edit. by Herbert Thurston, S. J. , Donald Attwater, Burns & Oates, IV. October, November, December, σ. 626.

- Calvin's New Testament Commentaries, *Matthew, Mark and Luke*, vol. 1, εκδ. Torrance Thomas, Torrance David.
- Davies W. D. and Allison D. C., *Matthew*, International Critical Commentary, σ. 265.
- Dragas George Dion, *Saint Athanasius of Alexandria: Original Research and New Perspectives*.
- Farmer David Hugh, *The Oxford Dictionary of Saints*, Oxford University Press, New York, 1979², σ. 195-196.
- Francesco Spadafora, *Bibliotheca Sanctorum*, Istituto Giovanni XXIII della Pontificia Universita Lateranense, Roma 1961, σ. 819-823.
- Hugh Alan M 'Neile, *The Gospel According to St. Matthew*, St Martin's press, New York 1957⁷.
- Jones Alexander, *The Gospel According to St Matthew*, Geoffrey Chapman, London 1965, σ. 55.
- McLees Mother Nectaria, *The Marvellous Life of Patriarch Sophronius I, His Company of Saints, and The Fall of Byzantine Jerusalem*. Road to Emmaus. A Journal of Orthodox Faith and Culture, τομ.43,(Fall 2010), σελ.47-67.
- Maier Paul L., *Herode and Infants of Bethlehem*, «Chronos, Kairos , Christos II, Chronological, Nativity, and Religious Studies in Memory of Ray Summers», Mercer Univercity Prees, USA 1998, σ. 172.
- Simonii Assemani Josephi, *Kalendaria Ecclesiae Universae*, tomus quintus, Romae MDCCLV, Decembris XXIX, σ. 519.
- Smallwood E. Mary, *The Jews under Roman Rules*, E.J. Brill Leiden, 1981², σ. 103-104.

